

ULRIK FRANKE (RED.)

PERSPEKTIV PÅ POLITIK

FESTSKRIFT TILL FRIA MODERATA
STUDENTFÖRBUNDET, 1942-2012

Copyright © 2012 redaktören och respektive författare.

Utgiven av Fria Moderata Studentförbundet, ett förbund bestående av liberala och konservativa studentföreningar vid landets lärosäten.

Schönfeldts gränd 2
Box 2294
103 17 Stockholm
www.fmsf.se

ISBN 978-91-637-0512-0

Typsatt av redaktören med hjälp av Tufte- \LaTeX (tufte-latex.googlecode.com).

Tryckt av h:strom – Produktion och Tryckeri.

Första tryckningen, februari 2012

Innehåll

<i>Förord</i>	5
<i>Från välfärdsstat till välfärdssamhälle</i>	9
<i>Högre utbildningskvalitet – utan mer pengar</i>	27
<i>Bortom museet och examensfabriken?</i>	37
<i>Opinionsbildningens översiktskarta</i>	51
<i>På spaning efter borgerlig bildning</i>	61
<i>Den oegentliga eurokrisen</i>	69
<i>Radikalismen som pose</i>	75
<i>Femtiotusen? Är det verkligen 50 000?</i>	89

<i>Projekt Kosovo</i>	101
<i>Ära åt handelns storartade och för mänskligheten gagnande yrke!</i>	117
<i>Maktens erövring, maktens utövning och partiets förnyelse</i>	133
<i>Samarbete, regeringsmakt, vikten av idéutveckling och maktberusning</i>	149
<i>Hälften kvar</i>	161
<i>Politikens gränser</i>	175
<i>Kapitalismen och den skapande förstörelsens återkomst</i>	183
<i>Skribenter</i>	193
<i>Litteraturförteckning</i>	197

Förord

ULRIK FRANKE

ANTOLOGIEN LIDER STUNDOM brist på röd tråd. De olika delarna tycks disparata och inte tillräckligt samordnade. Men finnes det blott en enda röd tråd så vore antologin snarare en monografi.

Vi är många som har Studentförbundet att tacka för mycket. Många som i dess miljö har lärt oss att skriva, argumentera, tänka och leda. Några av oss skriver i den här antologin. Därför utgörs den av några olika trådändar som vävs samman till en gobeläng. I en sådan är helheten som bekant större än summan av delarna.

Peje Emilsson inleder med att teckna en bild av de senaste decenniernas stegvisa överflyttning av makt från politiker till medborgare. Det är en häpnadsväckande historia som tar sin början i en inte alltför avlägsen tid då storskalig socialistisk omdaning av samhället var högsta mode.

Högre utbildning och forskning är hjärtefrågor för ett studentförbund. Christopher Lagerqvist tar sig an utbildningspolitikens Columbi ägg och förklarar hur kvaliteten kan höjas utan att det kostar extra i statsbudgeten. Patrick Krasén ställer de stora frågorna om akademins roll i samhället. Finns det en tredje väg mellan å ena sidan den traditionel-

la universitetselitismen och å andra sidan ekonomismens samhällsnyttotänkande?

För att förstå ett samhälles långsiktiga kurs räcker det inte att studera dagspolitiken. Fredrik Haage går på upptäcktsfärd i den svenska kulturdebatten och finner att vänsterns problemformuleringsprivilegium skälver. Men hur ser då en alternativ, borgerlig, kultursyn ut? Maria Eriksson synar kanonivern från Språkrådet till Livsmedelsverket och ställer det organiska mot det mekaniska.

I tider av budgetunderskott, skuldkriser och stabilitetspakter är ekonomisk politik högsta mode. Torsten Svenonius förklarar varför valutan är eurozonens minsta problem – långt värre är höga skatter, hårda regleringar och bångstyriga sårintressen. Mattias Svensson blickar tillbaka på folkomröstningen 2003, minns rävspel och konformism och funderar över radikalismen som pose.

Världspolitiken har sedan den 11 september 2001 präglats av säkerhetsfrågor. Hans Wallmark panorerar över den svenska försvarspolitikens utveckling, uppbrottet från neutraliteten och den förunderliga strävan att vara solidarisk utan att gå med i Nato. Nato å sin sida famlar efter en ny roll i världen efter murens fall. Lotta Moberg granskar kritiskt det internationella samfundets förmåga att bygga stabila och fria samhällen. Spåren förskräcker när världspolisen också ska bli världssocialarbetare. En tydligare väg till en bättre värld bjuder då Gunnar Oom och Jens Söderblom på. WTO-byråkratin framstår som ett billigt pris att betala för en värld med lite mer frihandel.

Svensk politik i sin tur präglas av att landet har en borgerlig regering – långt ifrån normaltillståndet under Studentförbundets 70-åriga historia. Men kan man regera utan att tappa sin idémässiga spänst? Olof Ehrenkrona svarar ja – och nej – efter en djupanalys av betingelserna för partiets förnyelse. Är regeringsinnehavet rentav farligt? Med de imploderande

Socialdemokraterna för ögonen är frågan befogad. Ulrica Schenström resonerar kring maktens berusning och erbjuder fem strategier för att hantera den. Efter valet 2010 var *De rödgrönas* saga all. Hur håller man ihop en koalition? Under-teknad gräver i statsvetenskapen, statistiken och antiken för att leverera ett radikalt svar.

Vet då politikens hybris inga gränser? Hanna Wagenius granskar ett överhetsfögderi och förklarar varför också ekonomiska styrmedel kan ha en blytung moralisk baksida. Staten är en farlig tjänare och en fruktansvärd härskare. Då är marknaden naturligtvis mer intressant. Christian Sandström granskar förutsättningarna för innovation och entreprenörskap, motorerna som producerar det välstånd som politikerna gör anspråk på att omfördela. Men är det produktionsfaktorer eller idéer som styr världen? Den frågan har Studentförbundet grubblat över i 70 år.

Trevlig läsning!

Från välfärdsstat till välfärdssamhälle

PEJE EMILSSON

JAG VAR REDAKTÖR FÖR SVENSK LINJE 1967-69 och ordförande i Fria Moderata Studentförbundet 1970-72. Det var under en tid då en härjande vänstervåg präglade samhällsdebatten i Sverige och övriga västvärlden. 1968 var studentrevolternas och kårhusockupationens år. Marx, Lenin, Stalin och Mao var högsta mode på universiteten. I riksdagsvalet 1968 fick Socialdemokraterna drygt 50 procent av rösterna och Moderaterna knappt 13 procent. 1970 skulle Moderaterna sjunka till 11,5 procent.

Vägen mot ett alltmer kollektivistiskt samhälle framställdes av troende marxister som ödesbestämd och en stor del av väljarkåren såg den som oundviklig. Moderata visioner stod inte högt i kurs när jag gjorde ett försök att beskriva en sådan i en ledare i Svensk Linje 1969:

Vi tror på ett samhälle med fria och ansvarsmedvetna medborgare – med tonvikt på just medborgare. Ett samhälle där var och en har möjlighet att forma sitt eget liv utifrån sina egna förutsättningar. Ett samhälle med valfrihet och med människor som förstår att en demokrati medför såväl rättigheter och skyldigheter. Tron på den enskilde individen innebär inte någon rädsla för staten eller den offentliga sektorn. Det är statens uppgift att dra upp reglerna för hela samhällets

funktion och i ett föränderligt samhälle är det naturligt att gemensamma åtaganden kan växa. Men vår utgångspunkt är att medborgarna är såväl kapabla som villiga att i betydligt större utsträckning än vad som är fallet ta ett eget ansvar.

Idag skulle texten förmodligen kunna återfinnas i en publikation från vilket som helst av allianspartierna – eller kanske till och med Miljöpartiet eller Socialdemokraterna. Det är med säkerhet bara en kommunist (från 1990 omdöpt till vänsterpartist) som skulle ha svårt att svälja formuleringarna.

Från idyll till vänstervåg

Under 1970-talets vänsterhegemoni var dock begrepp som "medborgare" och "valfrihet" något som gav en ytterlighetsplacering på den politiska skalan. Rätt i tiden låg formuleringar som "en planmässig utveckling av det svenska samhället förutsätter ett växelspel mellan statlig och kommunal reformpolitik i jämlikhetens och solidaritetens tecken", som det hette i det socialdemokratiska valmanifestet 1970.

En moderat vision från 1969 om det framtida välfärds-samhället hade dock en del gemensamt med vad som var en socialdemokratisk vision under det tidiga 1960-talet.

I början av decenniet var de ideologiska motsättningarna i Sverige så små att Herbert Tingsten i boken *Från idéer till idyll* hade proklamerat ideologiernas död.¹

1962 publicerade Tage Erlander skriften *Valfrihetens samhälle*.² Där för den socialdemokratiske statsministern ett resonemang om hur människor i takt med stigande levnadsstandard inte nöjer sig med materiell trygghet utan också ställer växande krav på att själva få forma sin tillvaro.

I ett fattigt samhälle får man begränsa sig till ganska grova, generella metoder för att alls kunna nå fram till en praktisk lösning av trygghetsproblemen. I ett rikare samhälle, där

¹ Tingsten, Herbert. *Från idéer till idyll*. Norstedts, 1966

² Erlander, Tage. *Valfrihetens samhälle*. Tidens förlag, 1962

standarden stiger och många av de grundläggande frihetsproblemen är lösta, kan man öka ambitionsgraden och ställa upp djärvare mål för politiken. Där kan man medvetet inrikta samhällets åtgärder på sådant sätt, att de vidgar den enskildes frihetssfär, anpassa insatserna efter de enskilda människornas särskilda förutsättningar och därmed öka deras möjligheter att välja hur de vill forma sin tillvaro.

”Valfrihet” lanserades som ett socialdemokratiskt honnørsord under det pragmatiska 1960-talet – en tid då LO:s ordförande Arne Geijer och SAF-chefen Bertil Kugelberg turnerade i USA och berättade om hur vi i Sverige löste problem på arbetsmarknaden genom samverkan istället för konflikt – det som kallades ”den svenska modellen”.

Sedan kom 1970-talet. Socialdemokraterna under Olof Palme och LO rycktes med i de nysocialistiska extremvindarna. Socialistisk ideologi fick ersätta den tidigare pragmatiska folkhemsideologin. SSU krävde i sitt handlingsprogram att ”den nuvarande blandekonomin successivt ersätts med socialistisk ekonomi”. ”Valfrihet” förvandlades i retoriken från honnørsord till ett borgerligt kapitalistiskt påfund som hotade strävan mot ökad jämlikhet.

1970-talet skulle bli det decennium då skattetrycket i Sverige ökade från 40 till 50 procent. Högsta marginalskatten skulle nå 102 procent, vilket fick Astrid Lindgren att skriva sin saga om Pomperipossa. Avtals- och förhandlingsmodellen på arbetsmarknaden ersattes med MBL-lagstiftning och anställningslagar. Först marksocialisering och sedan en stegvis socialisering av hela näringslivet genom löntagarfonder sattes på programmet.

De borgerliga regeringsåren 1976-82 blev en tillfällig paus. Svenskarna slapp marksocialisering och fick istället rätt att bygga Friggebodar på sin egen ägandes mark. Men inget förändrades i grunden. 1982 återkom Olof Palme som statsminister, och så satte det fart igen: högre skatter, fler re-

gleringar, större offentlig sektor och löntagarfonderna åter på tapeten.

Ledstjärnan för välfärdssamhällets fortsatta utveckling blev att ett ständigt stigande skattetryck skulle finansiera byggandet av allt större offentliga monopol.

Under lång tid gick det att upprätthålla stöd för modellen – delvis på grund av att en väl fungerande exportindustri drog in mycket pengar till det svenska folkhushållet – men också genom en skickligt genomförd systematisk skrämpropaganda om att en borgerlig regering skulle riva ned allt vad välfärd och social trygghet hette.

Löntagarfonder och fondmotstånd

1975 lanserade LO ett förslag till löntagarfonder utarbetat av Rudolf Meidner och Anna Hedborg. "Med fonderna tar vi över successivt" löd rubriken i LO-tidningen. Förslaget innebar att ägandet i alla svenska företag steg för steg skulle föras över till fackligt kontrollerade fonder. 20 procent av varje års vinst skulle konverteras till fackligt ägda aktier. Dessutom skulle alla företag betala en extra arbetsgivaravgift på två procent till facket. De flesta börsnoterade företag skulle efter mindre än tio år ha fackligt kontrollerade fonder som majoritetssägare. Företagen skulle socialiseras med hjälp av sina egna pengar. För troende socialister var det förslag Meidner/Hedborg tagit fram mycket fiffigt.

När man beskriver förslaget idag har de flesta svårt att tro att det är sant. Hur i hela världen kunde ett så samhällsomsörtande förslag diskuteras på allvar? Men så var tidsandan åren efter vänsterrevolten. Och det var få som vågade säga ifrån. Socialdemokraterna och LO hade vad författaren Lars Gustafsson kallade "problemformuleringsprivilegiet".³ Alla partier utom Moderaterna anslöt sig – om inte till förslaget så ändå till principen om löntagarfonder. Sveriges Industri-

³ Gustafsson, Lars. *För liberalismen: en stridsskrift*. Norstedts, 1981

förbund gick samma väg. Kompromissvänliga direktörer utan inre kompass och ryggrad strävade efter att förhandla sig fram till en socialisering i långsammare takt än vad LO ville ha.

Svenska Arbetsgivareföreningens, SAF:s, fondmotstånd under ledning av ordföranden Curt Nicolin och genomfört av den informationsansvarige Sture Eskilsson bröt feghetsvallen. Den stora demonstrationen den 4 oktober 1983 blev något av en första vändpunkt. Motståndet mot fonder blev en katalysator som gjorde att allt fler kom att ifrågasätta om inte "det starka samhället" blivit för starkt – började fundera över om inte planhushållskramarnas ingenjörsmässiga försök att bestämma hade gått för långt. Allt fler såg tydliga sprickor i systemet – började ifrågasätta kvalitet och tillförlitlighet i levererade offentliga tjänster. Socialdemokraterna och LO började förlora problemformuleringsprivilegiet.

Förändringens vindar

1989 var året för Berlinmurens fall och massakern på Himniska Fridens torg. Men året var händelserikt inte bara internationellt utan också här hemma. Sverige avvecklade valutaregleringen. Beslut togs om att sänka marginalskatterna i vad som kallades "Århundradets skattereform", som sedan genomfördes 1990-91.

Mer obemärkt var att skattetrycket i Sverige 1989 nådde den högsta nivån någonsin: 57 procent av BNP. Samma år började ledande socialdemokrater i finansdepartementet – de som i de interna striderna kommit att benämnas "kansli-hushögern" – inse att situationen och utvecklingen inom den offentliga sektorn var ohållbar och att något måste göras.

Fram till 1980-talets början sågs det av nära nog alla som en självklarhet att skattefinansierad verksamhet skulle produceras i offentlig regi. Det sågs också som en självklarhet

att medborgarna skulle tilldelas välfärdens tjänster efter var de bodde. Varje hushåll tillhörde en skola och ett sjukhus – i förekommande fall också ett upptagningsområde för ett daghem eller en vårdcentral. Det var dit man skulle gå, och ingen annanstans. I Stockholm gick sorteringen av medborgarna inom sjukvården så långt som till kroppsdelar – för den enskilde kunde armar och ben vara hänvisade till Karolinska, huden till S:t Göran och inälvorna till Sabbatsberg. Den som sökte vård på kvällstid eller som på dagtid befann sig utanför sitt upptagningsområde fick söka sig till väntrummet på något av storsjukhusens akutmottagningar. Samtidigt som primärvården var otillräckligt utbyggd rådde långa köer till starr-, höftleds- och hjärtoperationer.

Socialstyrelsen fördelade läkartjänsterna över landet, och i varje landsting satt en politiskt vald nämnd som – efter att ha fått tillstånd från Socialstyrelsen om hur många läkare man hade rätt att anställa – fördelade tjänsterna på sjukhus och andra vårdinrättningar. Skolan sköttes med hjälp av länskolnämnder på liknande sätt.

Jag var moderat representant i hälso- och sjukvårdsnämnden i Stockholms läns landsting 1970-73. Varannan måndag satt jag tillsammans med fyra andra politiker och fattade beslut om vilka som skulle få chefsläkartjänster. Det var jag egentligen inte kompetent till men det var inget svårt. Det räckte med att kunna räkna. Den som hade arbetat i 24 år och 9 månader gick före den som hade arbetat i 24 år och 8 månader.

När läkaren Joakim Santesson tillsammans med Praktiker-tjänst öppnade CityAkuten i Stockholm 1983 visade han att det gick att erbjuda akut specialistvård utan tidsbeställning, utan långa väntetider och utan att avvisa någon vårdsökande för att han eller hon bodde på fel adress. Det var en sensation i dåtidens Sverige – något ingen trott skulle vara möjligt. CityAkuten blev en framgång bland patienterna och 1984

öppnades en mottagning också i Göteborg.

Socialdemokraterna var kritiska mot att ett privat företag drev akutsjukvård. Men med den utformning som sjukvårdsförsäkringen då hade fanns inga legala möjligheter att stoppa Cityakuten. Att hastigt snickra ihop och driva igenom en stopplag som stängde mottagningen och hindrade människor från att få akutvård skulle varit att allt för mycket utmana opinionen. (Inom barnomsorgen, däremot, gick det för sig att statuera exempel.)

Cityakuten fick finnas kvar – men den politiska debatten om privata företag i välfärden tog ny fart.

Privatiseringsdebatten hade startat några år tidigare med en artikel som SAF-ekonomen Danne Nordling skrev på DN-debatt inför SAF-kongressen i november 1980 om hur Sverige skulle kunna privatiseras:⁴

Det är egentligen bara försvar, polis och rättsväsendet och liknande kollektiva verksamheter som måste drivas i offentlig regi. Allting annat kan skötas av privata företag som antingen anlitas av den offentliga sektorn genom att man upphandlar deras tjänster eller också låter man företagen konkurrera med varandra på en fri marknad, men ger speciella 'dragningsrätter' åt medborgarna för att utnyttja dem.

⁴ Nordling, Danne. "Bara försvar, polis och rättsväsendet måste drivas i offentlig regi." : Så kan Sverige privatiseras! DN Debatt, den 12 november 1980

Artikeln ledde till så stor turbulens att Danne Nordling tvingades sluta på SAF. Han angrep den rådande ansvarsfördelningen mellan den privata och den politiska sektorn. Företagens uppgift på den här tiden var att producera resurser som med hjälp av olika former av skatter slussades över till det politiska systemet för att producera välfärd. Folkets valda representanter svarade sedan för att skatterna användes till befolkningens fromma på ett rättvist och effektivt sätt.

Den socialdemokratiska argumentationen – som var accepterad långt in i näringslivet – byggde på vantolkningen att det inte går att skilja på produktion och finansiering. Va-

let står mellan skattefinansiering och offentliga monopol å ena sidan och renodlad privatisering å den andra – och i det senare fallet måste den enskilde betala själv. Då blir det ”plånbokens tjocklek”, inte behoven som styr.

I valrörelsen 1985 drev Socialdemokraterna argumentationen till sin spets genom reklamfilmer på bio där patienter avkrävdes kontant betalning för att få bedövning vid operationer och skapade den helt felaktiga bilden att så skulle det bli med Moderaterna.

Ett exempel på att kvaliteten i välfärdstjänsterna inte var särskilt hög i landet med världens högsta skattetryck var att Folkpartiet i valrörelserna 1985 och 1988 kunde gå till val med ”Eget rum i långvården” som uppmärksammas profilfråga. Det var ett mål som Socialdemokraterna hävdade inte kunde förverkligas med mindre än att skatterna höjdes än mer. Sedan dess har eget rum i äldreboende blivit en självklarhet, samtidigt som skattetrycket sänkts från toppnivån 57 procent av BNP år 1989 till 46 procent idag.

Någon rätt att välja skola fanns inte i 1980-talets Sverige – annat än för dem som hade råd att betala för en elevplats i någon av de få privatskolorna. Mindre än 0,5 procent av undervisningen drevs av privatskolor efter 1970-talets slakt på sådana skolor och strävan att bygga ett så enhetligt och monopolitiskt skolsystem som möjligt.

En illustration av maktlösheten var föräldrarnas mångåriga strid mot nedläggningen av skolan i Drevdagen i norra Dalarna. Kommunens beslut 1983 att stänga skolan och låta eleverna gå i skola i Idre möttes av föräldrarna med en skolstrejk som varade fram till 1989. Moderaterna – och Folkpartiet – argumenterade för införande av ”elevpeng”. Om skolan i Drevdagen fick samma anslag per elev som den skola till vilken eleverna skulle tvingas åka, skulle skolan i Drevdagen kunna finnas kvar.

Den sexåriga skolstrejken blev ett långvarigt irritations-

moment för den socialdemokratiska regeringen. Lösningen blev att 1989 låta Drevdagens skola bli Sveriges första friskola – som "försöksverksamhet".

Drevdagen var inte den enda skola som hotades av nedläggning och som väckte opinion under början av 1980-talet. Andra skolor som räddades från politiskt beslutade nedläggningar sedan föräldrar och elever tagit initiativ till protester var de musikinriktade Adolf Fredrik i Stockholm och Fryxellska i Västerås.

Konsumentmakt

1990 presenterade den statliga Maktutredningen sin slutrapport (Demokrati och makt i Sverige SOU 1990:44). Utredningen hade tillsatts 1985 med den breda uppgiften att undersöka den svenska demokratin villkor och medborgarnas möjligheter att påverka sina levnadsvillkor.

Maktutredningen konstaterade att samhällsutvecklingen gjort medborgarna allt mer kunniga och ekonomiskt och socialt oberoende. Förutsättningarna för demokratin hade alltså förbättrats. Att medborgarna blivit alltmer kunniga och självmedvetna hade samtidigt skapat en växande klyfta mellan medborgarnas förväntningar på personligt inflytande och deras faktiska handlingsutrymme.

En undersökning visade att medborgarna ansåg sig ha ett bättre inflytande som konsument av varor och tjänster på den privata marknaden än som patienter inom sjukvården eller som föräldrar till barn i skola eller förskola. När medborgarna kom i kontakt med den offentliga sektorns standardiserade enhetslösningar upplevde de vad utredningen kallade "tyst vanmakt". Områden som skola och sjukvård saknade brist på valalternativ.

Maktutredningen och den debatt som följde gav ytterligare stöd för dem som efterlyste mer av mångfald och alterna-

tiv inom de skattefinansierade verksamheterna.

När Nacka kommun 1984 ville låta Pysslingen Förskolor AB starta ett daghem på entreprenad drev den socialdemokratiska regeringen igenom en stopplag, lex Pysslingen, som innebar att inga statsbidrag kunde utgå till daghem som drevs av vinstsyftande aktiebolag.

Debatten om Pysslingen blev såväl intensiv som ideologisk. "Förslagen om affärsmässigt drivna daghem kan ses som ett led i ett angrepp på den gemensamma och demokratiskt styrda sektorn i vårt samhälle", hette det i den socialdemokratiska propositionen.

Under SAF-kongressen i Göteborg 1984 gjorde Olof Palme det uppmärksammade uttalandet om skillnaden mellan sopsäckar och barn. Palme slog fast att privata företag kan få ägna sig åt sophantering medan barnomsorg endast får utföras i kommunal regi och varnade för "Kentucky Fried Children".

Socialdemokratisk islossning

Finansminister Kjell-Olof Feldt skapade debatt när han i en intervjubok 1984 vädrade uppfattningen att han till skillnad från andra partikamrater inte tyckte det var så farligt med privat barnomsorg.

I budgetarbetet 1989 såg han sig ha skäl att ta upp frågan igen. Den socialdemokratiska regeringen hade ett utfärdat ett löfte att daghemsköerna skulle vara borta 1991. När två år återstod till valåret insåg man åtminstone i finansdepartementet att målet inte skulle kunna infrias förrän tidigast 1995.

"Jag visste att man i kommunerna ganska förtvivlat letade efter alternativa lösningar till den dyrbara kommunala barnomsorgen", skriver Kjell-Olof Feldt i memoarboken "Alla dessa dagar", och berättar hur han tog upp frågan i ett

anförande vid en kongress med kommunalpolitiker från hela landet:⁵

Jag träffar ofta de unga och otålig. De tar välfärdssamhället för givet och de ställer krav. Det sista de har lust med är att vänta. De vill ha ordning på barnomsorgen nu, medan deras barn är små – inte sen, när barnen vuxit upp.

I detta läge måste man fråga sig om det är rimligt att vi utestänger en rad olika alternativa barnomsorgsformer från statsbidrag. För mig är kvalitetskraven på barnomsorgen det viktiga. Om dessa uppfylls upplever jag det inte som något ideologiskt avsteg om denna kvalitet uppnås i alternativa regiformer, som föräldrakooperativ, personalkooperativ eller i privat regi.

Feldt bidrog till en konkret förändring av den praktiskt förda politiken. 1990 beslutades att statsbidrag för barnomsorg skulle kunna utgå till personalkooperativ. Socialdemokraterna öppnade upp för konkurrensutsättning och privata initiativ inom välfärdssektorn – innan partiet förlorade regeringsmakten 1991 och regeringen Bildt tog över och i sin första regeringsdeklaration proklamerade en valfrihetsrevolution i välfärden.

I den socialdemokratiska budgetproposition som lades fram i december 1990 slogs det under rubrikerna "Ökad konkurrens" och "Ökad valfrihet" fast att:

Den offentliga sektorns verksamheter utsätts i dag sällan för konkurrens. I verksamhet som inte är konkurrensutsatt finns inte samma effektiva spärrar mot kostnadsökningar m m. Den offentliga sektorn måste därför utsättas för mer marknadslänkande förutsättningar. Det innebär att producent- och beställarrelationer bör utvecklas. Entreprenader och upphandling bör prövas systematiskt i den offentliga verksamheten. Det skapar utrymme för alternativa produktionsformer och olika lösningar. Entreprenadverksamhet låter sig väl inordnas inom ramen för den generella välfärdspolitiken.

Medborgarnas möjlighet att välja mellan olika alternativ skall öka. En ökad valfrihet gör att medborgarnas individuella

⁵ Feldt, Kjell-Olof. *Alla dessa dagar: i regeringen 1982-1990*. Norstedts, 1991

önskemål kan tillgodoses i ökad utsträckning. Beslutsfattarna får också signaler om vilka verksamheter som fungerar bra och vilka som fungerar mindre bra. Alternativa verksamhetsformer som entreprenader och kooperativ ger ökade förutsättningar för en reell valfrihet. Det kan därför bidra till en högre grad av måluppfyllelse i den offentliga sektorn. En ökad valfrihet bör kompletteras med s k brukarinflytande för dem som utnyttjar offentlig verksamhet.⁶

⁶ Prop
1990/91:100.

Det förändrade tonläget återspeglades också i vad den socialdemokratiska majoriteten skrev i Finansutskottets yttrande i maj 1991:

Utskottet konstaterar att många av de åtgärder som föreslås i de borgerliga parti- och kommittémotionerna i flera avseenden ligger i linje med det pågående reformarbetet för att utveckla den offentliga sektorn. Det gäller t.ex. kraven på omprövningar av offentliga verksamheter, ökad produktivitet och effektivitet, nya finansieringsformer samt ökad konkurrens och större möjligheter för medborgarna att välja mellan olika alternativ.

Enligt Socialdemokraterna skulle det numera råda enighet om att reformera den offentliga sektorn och att öppna den för konkurrens och valfrihet. En möjlig stridsfråga var omfattningen: finansutskottets socialdemokrater ville "understryka att inte minst fördelningspolitiska skäl talar för att väsentliga delar av servicen inom områdena vård, omsorg och utbildning även fortsättningsvis bör produceras i kommunal regi."

Ingen vet vilken praktisk politik en fortsatt regering Ingvar Carlsson hade kommit att föra om Socialdemokraterna behållit regeringsmakten 1991. Men monopol- och egenregiförsvaren inom socialdemokratien, vänsterfalangen om man så vill, hade våren 1991 uppenbarligen tvingats till reträtt.

Borgerlig regering

Regeringen Bildt kunde lansera och genomföra sin valfrihetsrevolution i opinionsmässig medvind. Det blev också bred politisk uppslutning kring de lagändringar som gjorde det möjligt för kommuner och landsting att upphandla privata utförare inte endast för tekniska tjänster utan också inom vård och omsorg. Endast myndighetsutövning skulle vara ett offentligt monopol.

Socialdemokraterna återkom till regeringsmakten 1994. "Rätten att välja skola är självklar" hette det i regeringsförklaringen, som också nämnde "den självklara rätten att den enskilda skall kunna välja läkare". Något år senare bekräftade regeringen Persson det fria skolvalets princip och höjde skolpengen från 85 till 100 procent av kostnaden i en kommunal skola och förbjöd samtidigt alla slags extraavgifter.

Alla ges rätt att fritt välja skola. De offentliga bidragen ska i princip följa eleven.

Staten måste ha det yttersta ansvaret för att alla medborgare ges en grundläggande trygghet vid arbetslöshet, sjukdom, ålderdom och handikapp. Dessa insatser måste även i framtiden till den alldeles övervägande delen finansieras gemensamt. Däremot finns det ingen anledning att själva produktionen alltid skall ske i offentlig regi. Att skilja på offentlig kontroll och finansiering å den ena sidan och en fri produktion med enskilda, kooperativa och offentliga producenter å den andra blir därför den grundläggande principen för förnyelsen av de olika välfärdssystemen. Därmed uppmuntras också enskilda initiativ och alternativ. Det ger större möjligheter särskilt för de många kvinnor som arbetar inom vård, omsorg och utbildning. Det är detta som är valfrihetsrevolutionen i välfärdspolitik.

Så hette det i den borgerliga regeringsförklaringen 1991.

Den valfrihetsrevolution i välfärden som inleddes 1991 har förtgått i mer än 20 år. Den har etablerats genom vårdval i al-

la landsting och genom att allt fler kommuner infört kundval enligt Lagen om valfrihet (LOV). Medborgarna i Sverige ser det idag som självklart att få välja skola, daghem, läkare och hemtjänstutförare.

Men fortfarande finns de som känner fantomsmärtor inför de avskaffade offentliga monopolen. De som glömt eller inte upplevt 1980-talets missnöje och köer och som därför ifrågasätter om privata företag ska tillåtas agera inom välfärden. Som likt Olof Palme 1984 menar att de ska hålla sig till sophertering och tekniska tjänster.

På samma sätt som Kjell-Olof Feldt fick mana sina partivänner att bejaka alternativ och valfrihet 1989 såg sig Mona Sahlin ha anledning att göra det i sitt avskedstal som partiledare 2010:

För mig är kvalitetskraven på barnomsorgen det viktiga. Om dessa uppfylls upplever jag det inte som något ideologiskt avsteg om denna kvalitet uppnås i alternativa regiformer, som föräldrakooperativ, personalkooperativ eller i privat regi. (Feldt 1989)

Vi ska sätta välfärdens kvalitet först – och då måste vi slutligen lämna den destruktiva debatten om ja eller nej till privatisering och vinster. Vi ska stå på medborgarnas sida i välfärden – för friheten att välja och möjligheten att påverka. (Mona Sahlin 2010)

Vänsterpartiet har genom sin nyvalde ordförande Jonas Sjöstedt deklarerat att man inför valet 2014 kommer att driva kravet att vinstsyftande företag ska förbjudas verka inom den skattefinansierade välfärden.

Det skulle innebära stängning eller överförande i kommunal regi av tusentals företag inom vård, skola och omsorg. Hundratusentals föräldrar, barn och elever i förskolor, grundskolor och gymnasieskolor skulle beröras, liksom patienter som valt läkare och vårdcentraler och äldre som valt

hemtjänstföretag eller boende. Här kan man tala om social nedrustning.

”Vinstdrivande företag” har varit ett ständigt återkommande rött skynke i den nu mer än 40-åriga svenska välfärdsdebatten. Men vinstdrivande företag är grunden i en marknadsekonomi. Icke-vinstdrivande företag är undantag, de uppstår och drivs bara om någon donerar pengar för ändamålet eller om det finns en ideell organisation med ekonomiska resurser, intresse och kompetens för att driva företag. Men till skillnad från i USA har vi i Sverige ingen tradition av mecenater och till skillnad från många andra länder i Europa har vi ingen tradition av att kyrkor, fackföreningar och andra organisationer driver skolor och sjukhus.

Ibland påstås att investeringar i skola, vård och omsorg skulle vara riskfria, och att det därför inte skulle behövas någon risksättning i form av vinster till företagens ägare. Skola, vård och omsorg är konjunkturoberoende branscher och de finansieras huvudsakligen med skattemedel. Men att branscherna som helhet har en stabil efterfrågan innebär inte att det enskilda företaget skulle startas och arbeta utan risk och att varje investering skulle vara trygg. Alla människor behöver mat, men det innebär inte att det är riskfritt att starta en livsmedelsaffär. Ingen fristående skola är garanterad några elever, lika lite som en privat vårdcentral eller tandläkarmottagning är garanterad några patienter, en hemtjänstutförare några kunder eller ett äldreboende några boende. Med skolval, vårdval och kundvalsmodellen är det medborgarna som väljer.

Ideella organisationer och kooperativ kan säkerligen spela en viktig roll för att erbjuda alternativ inom skola, vård och omsorg. Men om medborgarna inte åter ska tvingas uppleva ”tyst vanmakt” inför offentliga monopol utan få behålla de senaste decenniernas nyvunna valfrihet måste privata vinstdrivande företag fortsatt spela en viktig roll. Det är

genom dem som medborgarna fått den frihet de saknade 1969.

Valfrihetsrevolutionen

I skiftet mellan 1980-tal och 1990-tal revs Berlinmuren och i Sverige påbörjades en valfrihetsrevolution. En utlösande orsak i båda fallen var missnöjda medborgare som reagerade på stelbenta, byråkratiska och icke-fungerande system och allt för lite frihet.

Lika lite som jag tror att Berlinmuren åter går att bygga upp, lika litet tror jag att det är möjligt att ta ifrån svenskarna den beslutsrätt över den egna tillvaron som de fått. Tvärtom tror jag att kraven på valfrihet och mångfald kommer att bli än starkare. Inte minst inom vård och omsorg för de äldre.

Om mindre än tio år – år 2020 – kommer en femtedel av Sveriges befolkning att vara 65 år och äldre.

Den demografiska utvecklingen kommer att kräva en omfattande utbyggnad av äldreomsorgen under de kommande decennierna. På 1980-talet var det löftet om att alla barn skulle erbjudas daghemsp plats som knäckte det offentliga monopolet. Kommunerna klarade inte uppgiften på egen hand. Att de skulle klara 2010- och 2020-talens krav på ökad och förbättrad äldreomsorg utan hjälp av privata företag är än mindre troligt.

Morgondagens pensionärer kommer att vara vana vid en högre levnadsstandard än alla tidigare generationer. De kommer också att vara vana vid att bestämma själva över sin tillvaro i en helt annan utsträckning. De kommer inte att acceptera den äldreomsorg som de sett att deras föräldrar har fått. Den som hittills byggt på standardiserade enhetslösningar som upphandlats av kommunen efter den gamla fattighjonsprincipen, att den utförare som kräver minst betalt får ta hand om de gamla.

Här inställer sig också frågan om hur långt skattepengarna räcker. Hur bra blir den vård som våra gemensamma resurser räcker till för? Kommer vi att få ställa upp med egna pengar för att få de sista åren att bli som vi vill? Blir det kanske mer naturligt att använda pengar man sparat under ett långt liv till sin egen ålderdom, än att lämna över en slant till sina barn?

Valfrihetsrevolutionen kommer att få ny kraft när 1940-talisterna går i pension.

Högre utbildningskvalitet – utan mer pengar

CHRISTOPHER LAGERQVIST

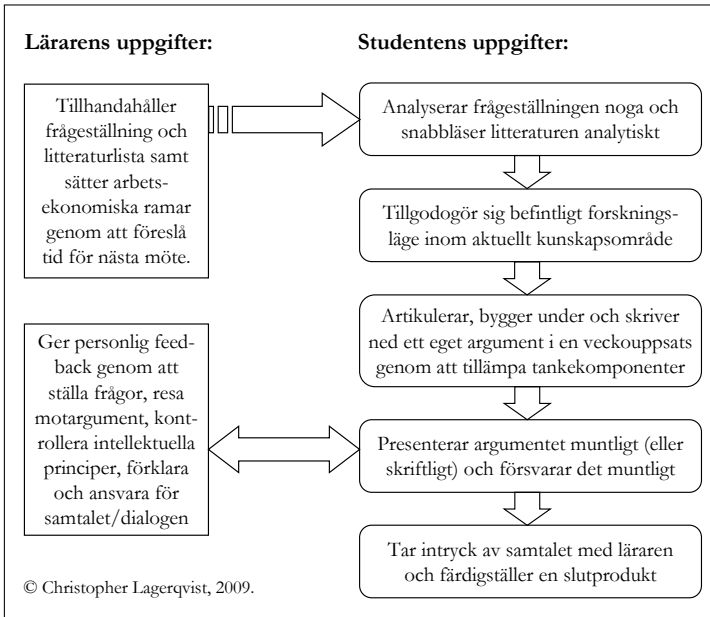
UPPSALA UNIVERSITET HAR UNDER de senaste fem åren bedrivit forskning och utbildning i samarbete med University of Oxford. En av de viktigaste landvinningarna inom det pedagogiska området har varit att utveckla och testa en metod som väsentligt höjer utbildningarnas kvalitet, utan att det kostar mer pengar - ett fokus som torde intressera landets studenter, de politiska partierna, statsmakten och näringslivet. I vår forskning har vi valt att studera resurseffektiviteten med befintliga medel, främst i undervisningen av master- och forskarstudenter. Det innebär att vi i huvudsak har valt att studera på vilket sätt vi kan höja kvaliteten genom att förändra våra egna arbetsformer. Det har varit viktigt att renodla den högre utbildningens framgångsfaktorer. Därmed har frågor som berör vad vi kan göra om vi får ännu mer pengar från statsmakten prioriterats bort. I denna korta introduktion belyses fem aspekter närmare. Avslutningsvis presenteras två förslag på hur Alliansens utbildningspolitik skulle kunna vässas ytterligare.

Resultaten visar att det är nödvändigt att skapa miljöer

som i alla avseenden inriktas på att främja studentens lärande och forskarens forskning. För det första måste rollen mellan läraren och studenten vara mycket tydlig så att de vet exakt vad de kan förvänta sig av varandra. Läraren ansvarar för att studenten varje vecka erhåller en frågeställning samt en litteraturlista, som täcker in det relevanta forskningsläget. Studenten är i sin tur väl förberedd inför samtliga undervisningsmoment, vilket erfordrar stora arbetsinsatser i form av självstudier, och håller alltid angivna tidpunkter för inlämningsuppgifter. Mer konkret ska studenten besvara frågan genom att (snabb)läsa angiven litteratur med bibehållen analytisk skärpa, artikulera och bygga under ett eget analytiskt argument samt skriva ned argumentet i en veckouppsats, som försvaras muntligt vid nästa möte med läraren.

Personlig återkoppling

För det andra inriktas undervisningen på att diskutera och jämföra kurslitteraturens olika perspektiv. Läraren ger, under så kallade *tutorials*, personlig återkoppling på studentens intellektuella bidrag och arbetsinsatser, vilket i sin tur ökar studentens motivation och möjligheter till lärande. Samtidigt tvingas läraren att överge metoden, att genom föreläsningar tala om vad som står i böckerna. Detta måste studenten ta ansvar för. Föreläsningarnas antal reduceras, vilket spar pengar som istället kan användas för en intensiv lärar-studentundervisning. Lärarens roll är att tidigt etablera ett öppet samtalsklimat med studenten, så att studenten vågar testa olika analytiska argument och dryfta sina egna uppfattningar. Ett öppet samtalsklimat är inte minst nödvändigt för att läraren, i varje enskilt undervisningsmoment, ska kunna anpassa undervisningen efter studentens personliga behov och önskemål i så hög utsträckning som möjligt. Stor vikt läggs vid studentens motivation, ansvarstagande

Figur 1: Det analytiska förhållningssättets kvalitativa innehåll (veckobasis). Källa: Lagerqvist, s. 20.

och arbetsinsatser och stora krav ställs på studentens självständighet, vältalighet samt analytiska skärpa och stringens. Den pedagogiska tanken är att ju mer aktiv och engagerad studenten är, desto mer lär han/hon sig under utbildningen. Arbetsveckans organisering har sammanställts i Figur 1.

För det tredje ställer läraren tydliga och rimliga krav. Studenten tillåts med andra ord ta ett större ansvar för sina egna studier. Många studenter vid svenska universitet och högskolor arbetar i dag redan hårt, men stora studentgrupper – inte minst inom humaniora och samhällsvetenskap – lägger, enligt egna utsagor, enbart ned omkring 20 timmar i veckan på sina studier. Det är alldeles för lite. Heltidsstudier ska naturligtvis bedrivas på heltid. En central del i den höjda kravbildens består av att litteraturlistorna utökas, från cirka 300 sidor till drygt 1 000 sidor i veckan (i Oxford läses omkring 4 500 sidor i veckan), och att en tätare dialog mellan läraren

och studenten etableras. I början av utbildningen förklarar läraren hur studenten ska kunna läsa stora litteraturmängder med bibehållen analytisk skärpa. Denna färdighet efterfrågas inte bara inom akademien, utan är lika användbar på arbetsmarknaden i stort. Det framgick inte minst då vi lät SACO kommentera våra resultat.

Analytiskt tänkande

För det fjärde genomsyras varje undervisningsmoment av ett analytiskt tänkande, vilket i och för sig delvis redan sker men som kan förstärkas. Då vi inte har råd med alltför många möten med studenten är det särskilt viktigt att varje undervisningsminut används optimalt. Läraren låter exempelvis analytiska frågor vara vägledande under sina föreläsningar och läraren ställer uteslutande analytiska instuderingsfrågor till studenterna, som på så vis ges en tydlig vägledning vad gäller att urskilja väsentligheter.

En explicit undervisningsmodell, som tillämpas systematiskt i varje undervisningssituation, förstärker utbildningens mervärde. Utgångspunkten är att såväl studenten som forskaren har nytta av ett analytiskt förhållningssätt då han/hon exempelvis läser en text eller skriver en uppsats eller lyssnar till ett föredrag. Ett analytiskt förhållningssätt underlättar bland annat arbetet med att strukturera information och lyfta fram väsentligheter samt utgör en nödvändighet inom samtliga vetenskapliga discipliner. Vår modell gör alltså anspråk på att fungera som analytisk grund i alla ämnen, men till detta kommer självfallet ämnesspecifika kunskaper och färdigheter.

Ett analytiskt förhållningssätt förutsätter användandet av *tankekomponenter* och *intellektuella principer*, dvs nyttjandet av åtta intellektuella byggstenar, som ligger till grund för ett analytiskt tänkande respektive tio intellektuella verktyg som används för att tydliggöra och förfina tillämpningen

av tankekomponenter. Mer konkret handlar det om att alla studenter och forskare, som tillämpar ett analytiskt förhållningssätt, har ett (1) syfte, reser (2) frågeställningar, nyttjar analytiska (3) begrepp, har ett teoretiskt (4) perspektiv, gör och utgår ifrån grundläggande (5) antaganden, använder (6) information/källor, drar (7) slutsatser och påvisar resultat som genererar (8) implikationer. När studenten och forskaren tydliggör och medvetet tillämpar tankekomponenter och intellektuella principer får arbetet (exempelvis undervisningen, läsandet, skrivandet, författandet och så vidare) ett påtagligt analytiskt innehåll.

Lärarens uppgift består bland annat av att utmana studentens intellektuella ställningstaganden – exempelvis genom att inta en motsatt ståndpunkt och därigenom testa hur väl studenten har byggt under sitt analytiska argument. Grunden för samtalet utgörs av en Platonsk (eller om man så vill; Sokratis) dialog. Under mötena med studenten fokuserar läraren särskilt på intellektuella principer: Är, exempelvis, studentens argument klart och tydligt samt relevant och logiskt sammanhängande? Ger studenten en rättvisande bild av andra forskare och dess resultat? Har studentens empiriska bearbetning genomförts på ett noggrant sätt? Har studenten i sitt arbete funnit en rimlig balans mellan bredd och djup? Och så vidare.⁷

För det femte examineras studenterna uteslutande med hjälp av analytiska frågor. Orsaken till detta upplägg är enkel: Vi vet att examinationsfrågornas utseende påverkar studenternas läsning av litteraturen och deras sätt att lära sig. Vi tillåter således inte att en enda fråga syftar till att studenten ska komma ihåg och återge så mycket information som möjligt. Istället ställer vi krav på att studenten ska kunna jämföra olika författares syften, teoretiska perspektiv, frågeställningar, centrala begrepp, antaganden, källmaterial, resultat och implikationer – en förmåga som efterfrågas brett

⁷ Lagerqvist, Christopher. *Vad är "högre" i den högre utbildningen?* Uppsala universitet, 2010

i arbetslivet. Studentens examinationsuppgift kan till exempel bestå av att förklara varför olika författare kan komma fram till så olika slutsatser rörande samma fenomen. Examinationsfrågan kan också vara inriktad på att förklara ett visst fenomen; exempelvis varför den offentliga sektorn har blivit så stor i marknadssamhällen under 1900-talet eller varför den industriella revolutionen först bröt ut i England. Utifrån kurslitteraturen (och eventuell kringlitteratur) kan studenten med fördel driva ett eget argument, men i så fall bör även åtminstone ett kvalificerat motargument diskuteras på ett rättvisande sätt (och vederläggas om så är möjligt).

Akademins mervärde

Sammantaget innebär den högre utbildningens mervärde att studenten dels erhåller en fördjupad ämnesvetenskaplig förtrogenhet, dels regelbundet erhåller (a) muntlig färdighetsträning, (b) skriftlig färdighetsträning, (c) träning i att artikulera, bygga under och försvara ett analytiskt argument, (d) träning i att läsa snabbt och översiktligt med bibehållen analytisk skärpa, och (e) träning i att läsa noggrant, så kallad närläsning, dvs att kunna dra ut så mycket information som möjligt ur en given text, med hjälp av relevant kringlitteratur. Utbildningen har på så vis en ambition att förena en materiell och en formell bildningstradition. Det är med andra ord både ämneskunskaperna och ämnesfärdigheterna som betonas.

Redan från början tränas studenten i att analysera den empiri som olika forskare använder sig av för att lansera sina argument. Studenten lär sig tidigt hur ett vetenskapligt argument formuleras, byggs under och försvaras. Diskussionen med läraren och den egna analysen av andra forskares publikationer utgör grunden för denna lärprocess. Läroböckernas översikter och synteser får således stå tillbaka

för monografiernas och artiklarnas djup, vilket tydliggörs genom litteraturlistornas sammansättning. Detta forskningsförankrade arbetssätt förutsätter att nämnda översikter och synteser har inhämtats under gymnasietiden samt att studenten orienterar sig i den litteratur som föreslås varje vecka, dvs läser så många sidor som erfordras för att färdigställa veckouppsatsen. I annat fall kan inte de olika perspektiven tillgodogöras. Forskningsförankringen under grundutbildningen består med andra ord inte enbart av att professorer undervisar studenter, utan framförallt av att studenten läser andra forskares texter och på så vis lär sig att analysera och värdera forskningsresultatens trovärdighet och relation till primärkällorna.

Att tillgodogöra sig innehållet i ett relativt stort antal sidor varje vecka ställer speciella krav vad gäller antalet arbetstimmar och sättet att läsa litteraturen. Att färdigställa en veckouppsats tar vanligtvis ungefär 35 timmar, inklusive läsningen av litteraturen. Därtill kommer föreläsningar och seminarier. Inom teknik, naturvetenskap och medicin tillkommer även laborationer. De gör att många studenter sammantaget har en arbetsvecka på omkring 40 timmar. Under vissa perioder kan arbetsinsatsen emellertid uppgå till cirka 60 timmar i veckan.

Tid för politiska reformer

För att det ska vara möjligt att höja kunskaps- och färdighetskraven på våra grundutbildningar runtom i riket krävs två genomgripande politiska reformer. Den första reformen är "intern" och innebär att studenterna måste ställa hårdare krav på sina lärare – och lärarna måste bli bättre på att kommunicera vilka grundläggande kunskaper och färdigheter som vi förväntar oss att studenterna har när de lämnar gymnasiet. Vi måste inte minst förstärka dialogen med gym-

nasieskolorna runtom i landet och våga ställa krav på att gymnasieskolorna förbereder sina elever inför högre studier på bästa sätt. I detta arbete behöver vi hjälp av såväl regeringen och Utbildningsdepartementet som Högskoleverket och Skolverket.

Gymnasielektorerna, som är tänkta att genomsyra den nya gymnasieskolan, spelar en central roll i att dels fungera som naturlig kontaktperson på gymnasieskolorna, dels vara den naturliga bäraren av universitetens högre kunskaps- och färdighetskrav. I Uppsala kommun genomförs exempelvis en satsning på att anställa fler disputerade forskare (som också har en gymnasieläroinutbildning) som lärare i såväl kommunala som fristående gymnasieskolor. Satsningen berör alla större ämnen inom naturvetenskap, teknik, språk, humaniora och samhällsvetenskap – till exempel biologi, fysik, kemi, teknik, matematik, svenska, engelska, franska, tyska, spanska, latin, grekiska, filosofi, historia, statskunskap, psykologi och nationalekonomi. I takt med att fler lektorer anställs i gymnasieskolorna kan eleverna förberedas bättre inför högre studier – och fler ungdomar ges möjlighet att genom eget arbete förverkliga sina livsdrömmar!

Den andra reformen är "extern" och innebär att politikererna måste ta fram en nationell strategi för att återupprätta meriternas betydelse vid tjänstetillsättningar. Svenska universitet och högskolor måste uteslutande anställa de mest kvalificerade lärarna, forskarna och tjänstemännen. Regeringens ambition, att förstärka universitetens självstyre, är i grunden mycket god och har välkomnats runtom i landet. Däremot kan det inte anses tjäna allmänintresset att tjänstetillsättningar på allmänna medel kan ske utan att de personer som besitter de bästa kunskaperna och färdigheterna verkligen anställs i praktiken. Alla tjänstebeslut måste rimligen kunna överklagas och genomlysas. I annat fall riskerar vi att enbart vissa personer, som har tillgodogjort sig de för

tillfället rådande "korrekta uppfattningarna", anställs. I ett sådant system skapas inte nydanande – och ännu mindre världsledande – forskning.

Det är exempelvis orimligt att prefektens favorit ska kunna utses till Biträdande lektor för att sedan kunna avancera ända upp till professorstjänsten (genom befordring), utan att en enda gång behöva söka sin tjänst i bred konkurrens med andra. Inte heller är det rimligt att tjänstemän, som inte uppfyller arbetsannonsernas grundläggande krav, ska kunna anställas utifrån att deras personliga egenskaper anses "passa in" i organisationen i stort. Det nuvarande regelverket tillåter emellertid just dessa avarter. Att tro att våra universitet och högskolor är självreglerande på detta område eller att de är befolkade av en annan typ av människa – som besitter högre etiska värden och har en mer förfinad och utvecklad moral än den som står att finna i samhället i övrigt – är en i grunden naiv och felaktig tanke.

För att verkligen kunna höja den högre utbildningens kvalitet, utan att det kostar mer pengar – ett tema som har varit vägledande för föreliggande artikel – erfordras att varje tjänst vid våra universitet och högskolor lysas ut i bred konkurrens och besätts med den mest kvalificerade sökanden vad gäller ämneskunskaper och ämnesfärdigheter. Detta förhållningssätt är nödvändigt, så länge som sektorn finansieras via skattsedeln. Det räcker med andra ord inte med att ansökan "ser bra ut". Här finns möjlighet för regeringen att täppa till ett orimligt kryphål och genomföra ett populärt systemskifte. Vi kommer att följa utvecklingen med stor spänning.

Bortom museet och examensfabriken?

PATRICK KRASSÉN

VAD ÄR AKADEMINS ROLL i ett modernt samhälle? Historiskt har akademien varit en institution för högre lärande, ofta förbehållen en intellektuell elit. I det moderna samhället har universitet och högskolor allt mer kommit att bli verktyg för politiska ambitioner, oavsett om det handlar om att underlätta klassresor, säkra spetskvalitet i forskning eller vara institutioner för att bevara vissa utbildningstraditioner.

Dessa politiska ambitioner, vilka de än må vara, sammanfaller ofta med något eller några gruppintressen i samhället. Det kan handla om intressen både inom och utanför akademien, och ofta står de i motsättning med andra gruppintressen, och därigenom också med andra politiska ambitioner. En sådan situation är förstås inte unik för universitetet som samhällsinstitution, utan återfinns i så gott som alla lägen där en verksamhet är politiskt kontrollerad (och offentligt finansierad). Men den blir särskilt problematisk för just akademien som institution. Jag återkommer till varför.

Universitetets historiska roll

Låt oss först ta ett steg tillbaka och få en överblick. Den dominerande bilden av universitet i Sverige, liksom i större delen av Västeuropa, är den av det klassiska brittiska universitetet, eller, om man så vill, av Humboldtuniversitetet: med grunden i det fria kunskapssökandet, dominerat av klassiska humanistiska "bildningsämnen", med akademien som egenvärde och en status höjd över de flesta andra samhällsinstitutioner. På universiteten tänks det; inte bara på forskningsnivån, utan ända ner till kurserna för de nyaste nyantagna studenterna genomsyras verksamheten av den sinnliga utvecklingen genom studier, kunskapsinhämtande, utveckling, *tänkande*.

I den klassiska akademien, liksom vid universitetet under större delen av dess historia, har dock denna bildning och tänkande varit förbehållet endast ett fåtal. Universitetet som institution var till för en elit, ofta både socialt och ekonomiskt. Det var inte i första hand av nödvändighet; tvärtom var det en del grundtanken att dessa institutioner skulle vara till för samhällseliten, för att den skulle ytterligare kunna vidareutveckla och förfina sitt tänkande. Verksamheten vid universitetet skulle komma resten av samhället till fromma genom de individer från eliten som befolkade dem – genom deras ledning, eller genom deras spridande av kunskap, kultur eller lärdom.

I det demokratiska och moderna samhället blir en sådan institution förstås problematisk. I takt med välståndsökningen och framväxten av välfärdsstaten i Europa blev breddandet av tillgången till utbildning – såväl avseende andel av befolkning som mängd år – en uppgift som staten tog sig an. Denna ambition kunde motiveras på flera sätt: dels att det var gynnsamt för samhällsutvecklingen och landets ekonomi att bredare lager av befolkningen fick ökade kunskaper,

dels att det var svårt att motivera varför en demokratisk stat med jämlika medborgare skulle sanktionera att en viss nivå av utbildning skulle vara institutionaliserat förbehållen en elit.

Således kan man se en motsättning mellan den klassiska tanken om akademien å ena sidan och den moderna demokratiska statens politiska ambitioner och principer å andra sidan. Den instrumentala synen på högre utbildning, att universitetet ska gynna något annat mål, utanför akademien, har fått starkare fäste när även de högre utbildningsnivåerna har blivit ett område av intresse för statsmakterna. Ett tydligt exempel är Frankrikes *grandes écoles*, som inrättades under slutet av 1700-talet av staten med det tydliga syftet att tillgodose statens behov – särskilt den nya republikens – av framstående akademiker.

Det är svårt att upprätthålla ett system där universitetet ska finnas för sin egen skull, med en inomakademisk agenda som vägledande, när resten av utbildningsväsendet är en högst central fråga för politiken och det offentliga. Samtidigt har uppfattningen att högre utbildning kan användas som verktyg för att facilitera klassresor, för att fler medborgare ska kunna bryta det sociala arvet, fått starkt fäste. Ur detta perspektiv ska universitetet fylla en utjämnande funktion, vilket är väsensskilt från den historiska synen på akademien som ämnad för intellektuell *spets*. "Klassreseperspektivet" på högre utbildning är förstås intimt förknippat med en socialdemokratisk uppfattning om välfärdsstaten, men även med en socialliberal uppfattning om utbildning som ett sätt för individen att utvecklas och få större möjligheter att uppnå sina mål och ambitioner. Båda dessa uppfattningar är intuitivt tilltalande för breda lager i samhället, vilket delvis kan förklara varför klassresesyner på universitetet som samhällsinstitution har fått starkt fäste, i synnerhet i Europa.

En tredje ståndpunkt

Debatten om akademins roll har länge stått mellan två övergripande perspektiv. Det ena är vad man skulle kunna kalla en traditionell inomakademisk syn, där universitetets särställning som unik samhällsinstitution betonas, liksom det fria kunskapssökandet, den sinnliga utveckling som utbildning medför, och att lärande och bildning inte går att mäta på samma sätt som annan produktion. Det andra är en instrumentell syn, där högre utbildning finns till för att fylla ett eller flera syften: det kan vara att möjliggöra den tidigare berörda klassresan, att bidra till landets konkurrenskraft genom att leda kompetenta personer till kunskapsintensiv forskning och produktion, att bevara vissa kulturella eller sociala inslag som anses viktiga för landet, att "skapa arbetstillfällen" i en viss del av landet, eller något annat.

Det som dock – i de flesta fall – förenar dessa två perspektiv är att de utgår från att någon annan än de som är verksamma vid universiteten – studenterna, lärarna, forskarna, rektorerna och så vidare – plockar upp notan för verksamheten. I båda fallen tenderar det vanligaste svaret på frågan "vem betalar?" vara att det offentliga, staten, ska göra det (ibland uttryckt som "samhället"). I det traditionella inomakademiska perspektivet motiveras det med att universiteten, liksom museer, är institutioner som är av stor vikt för samhället, men som inte skulle kunna verka på marknadsekonomiska premisser, helt enkelt på grund av karaktären på universitetets verksamhet – det som produceras är *kunskap* och *bildning* och *tänkande* som inte kan mätas eller utvärderas på samma sätt som vinstmarginaler och effektivitet mäts på till exempel en varumarknad. I det instrumentella perspektivet är utgångspunkten att eftersom universitetet ska fylla en funktion för att uppnå något annat mål, som anses vara av vikt för landet och medborgarna – exempelvis att tillse

att en tillräckligt stor andel av befolkningen tar examen från akademiska utbildningar – faller det på staten att se till att universitetet har medel att fylla den funktionen. Inte heller i det perspektivet går det att förlita sig på att marknadsekonominns mekanismer skulle kunna garantera det.

Dessa två perspektiv delar alltså en misstro till att universitet, så som vi känner dem, skulle kunna fungera på marknadsekonomiska premisser. Anledningen till detta är enkel: båda perspektiven utgår från att ett visst *utfall* är vad som ska eftersträvas, närmare bestämt utfallet "universitetet ska vara det som just jag/vi anser att det ska vara". Marknadsekonomin utgår, till skillnad från dessa perspektiv, inte från att utfallet är det viktiga; marknadsekonomi bygger på att *frivilliga och ömsesidigt gynnsamma utbyten* äger rum inom ramen för ett *ramverk av neutrala och likabehandlande regler*. Vad utfallet blir av sådana utbyten är av sekundär betydelse – och det går, strikt talat, inte heller att förutsäga vad utfallet kommer att bli, eftersom det är resultatet av en mängd beslut fattade av en mängd individer, som alla har olika preferenser och incitament, inte av någon enskild bedömares preferenser.

Hur skulle denna "tredje ståndpunkt", en marknads-ekonomisk syn på universitetet som institution, då se ut? Grunden i en marknadsekonomi är att utbudet söker möta efterfrågan, och vice versa. Ett marknadsekoniskt baserat universitet skulle alltså kunna fylla *antingen* rollen av en traditionell akademi *eller* en instrumentell roll för något utomakademiskt mål – *eller båda rollerna*. Det som skulle styra skulle vara vilken utbildning och forskning som efterfrågas, och av vem, i samklang med vilket utbud av professorer, administratörer och resurser som finns.

Vilken akademi är fri?

Akademins och forskningens frihet är ett ideal som omhuldas av de flesta, åtminstone i retoriken. Vad man menar med "fri" akademi behöver dock inte avse samma sak. I den traditionella synen på akademien så avses med dess frihet en frånvaro av instrumentella hänsyn; akademien ska få finnas och utvecklas helt på sina egna villkor. Ur ett marknads-ekonomiskt perspektiv går detta att ifrågasätta: Om denna "frihet" är byggd på ett ekonomiskt beroende av staten, är det då inte en oerhört villkorad frihet? Från andra hållet framhålls kärnan av denna frihet som frihet från styrning, exempelvis genom krav eller villkor från finansierare om utbildningens eller forskningens inriktning. Vad båda dessa perspektiv i grunden skyr är att marknadsekonomiska principer (ibland kallat "marknadskrafterna") skulle få råda på den högre utbildningens område. I den akademiska traditionen fruktar man att universiteten, liksom museerna, skulle förlora sin kärna som bärare av vissa bildningsmässiga och kulturella värden – ofta tätt förknippade med landets historia – om de underställdes marknadens villkor. De som accepterar att universiteten styrs av staten gör det ofta för att de ser det som säkrad finansiering utan krav på att särskilda resultat ska uppnås, vilket de uppfattar att kommersiellt baserad finansiering skulle medföra.

Det finns säkert fog för den sistnämnda farhågan. Men med den inställer sig också frågan: För vem finns akademien? Är det för studenterna? De anställda lärarna och forskarna? Ägarna? Finansierarna? Staten? Det omgivande samhället? Det uppenbara svaret vore att alla dessa entiteter är intressenter på ett eller annat sätt. Det är dock en för grund analys. Genom att vara närmaste kännare av verksamheten blir de som är verksamma inom akademien oftast den starkaste intressegruppen. De besitter en kombination av insideskunskap

och egenintresse, som mynnar ut i ett förespråkande av en akademisk frihet som ska förstås som en kombination av dels den akademiska traditionalismens strävan efter en akademi som styr sig själv med en frånvaro av krav på att uppnå något specifikt resultat, och dels statlig finansiering, som garanterar "friheten" från att behöva söka finansiering på kommersiell basis.

För parter utanför akademien kan detta dock framstå som svårsmält. Studenter som planerar att verka utanför den akademiska världen efter examen, politiker som har begränsade budgetar att fördela, arbetsgivare som behöver välutbildade medarbetare, individer och företag i landet som betalar skatt, allmänheten som är intresserad av insyn i vad denna skattefinansierade sektor gör – alla dessa är intressenter, med mer eller mindre legitima anspråk på att vara en del av att påverka akademiens verksamhet. Av denna anledning kan inte akademien vara "fri" i bemärkelsen frikopplad från det omgivande samhället och dess aktörer.

Skulle universitetet verka i en marknadssituation hade det mest legitima intresset legat hos de som finansierar universitetens verksamhet. I dag är det till övervägande del skattebetalarna som gör det. Men den enskilde skattebetalaren har bidragit med bara en liten del till den totala finansieringen, eftersom kostnaden sprids ut på alla skattebetalare. Detta samband, med koncentrerad nytta och utspridda kostnader, finns i mycket av offentligfinansierad verksamhet. Det förtär dock inte att så länge skattebetalarna är finansiärer har de ett legitimt intresse i insyn i vad akademien gör, utvärdering av vilka resultat den åstadkommer och redovisning av hur anslagna medel används.

Brister i svensk högre utbildning

Sverige är ett av de länder inom EU och OECD som satsar mest på utbildning och forskning som andel av BNP. Det svenska studiemedelssystemet är också ett av världens mest generösa, med hög bidragsdel och förmånliga återbetalningsvillkor. Därtill är det avgiftsfritt att studera vid svenska högskolor och universitet (sedan 2011 dock ej för s.k. tredjelandsstudenter, det vill säga från icke-EU/EES-länder som inte deltar i något utbytesprogram). En överväldigande majoritet av svenska högre lärosäten drivs också i offentlig regi, som statliga myndigheter.

Staten har alltså en påtagligt stor roll i den högre utbildningen. Resultatmässigt är bilden blandad. Å ena sidan ger Sveriges offentliga satsningar förhållandevis mycket "bang for the buck", om man jämför med till exempel USA och Storbritannien. Sverige har också en hög utbildningsnivå bland befolkningen generellt och hamnar de senaste åren ofta högt på internationella topplistor över kreativitet och konkurrenskraft. Det högre utbildningssystemet har förstås en viktig del i detta, även om många andra faktorer påverkar minst lika mycket.

På vissa områden ligger Sverige sämre till. Utbildningspremien, alltså (den monetära) avkastningen av högre utbildning är låg i Sverige – tredje lägst i OECD. Detta beror på flera faktorer: progressiv beskattning, sammanpressad lönestruktur, bristande arbetslivskoppling i utbildningen, med mera. Ett av de främsta skälen till detta som är kopplat till högskolestudier är att svenska studenter börjar studera relativt sent, och även etablerar sig på arbetsmarknaden efter examen relativt sent. Snittåldern för etablering är 29 år, vilket är näst högst i OECD. Detta ger färre år i arbete, senare lönestegring, mer studieskulder, med mera. Svenska studenter byter också utbildningsbana relativt ofta, och tar ofta lång

tid på sig att avsluta studierna. Allt detta är faktorer som påverkar utbildningspremien negativt.

Detta är, förstås, betraktat ur ett *samhälls*perspektiv. Ur ett *individuellt* perspektiv kanske den enskilde studenten är beredd att avstå viss framtida löneutveckling till förmån för att dra ut något år extra på studierna. På makronivå skapar det förstås ineffektiviteter, men bör det inte vara upp till den enskilde studenten att fatta sådana beslut? Har staten, eller skattebetalarna, legitimitet i att söka få studenter att läsa utbildningar som ger mer möjligheter efter examen? Det kan handla om möjligheten till jobb (i synnerhet jobb som motsvarar ens utbildningsnivå och -område); till en bra inkomst, som gör studierna värda mödan och ger andra incitament att studera; till att starta företag och innovera; till att bidra till Sveriges fortsatta välstånd, helt enkelt. I en situation där skattebetalarna är finansierarna kan de ha vissa förväntningar att högre utbildning ska ge resultat som gynnar det övriga samhället och staten, inte bara den enskilde studenten. För vad är alternativet? Om vissa personer ges möjlighet att i huvudsak bekostat av andra förkovra sig inom lite vad de känner för, utan att de har för avsikt att det ska leda till något efter examen, är det inte bara en stor ekonomisk ineffektivitet. Det är även orättvist, eftersom det finns många som skulle vilja ha sitt fritidsintresse subventionerat med skattemedel men som (rätteligen) inte får det. (Många förkovrar sig dessutom på fritiden genom egna studier, kvällskurser och liknande, utan att få det subventionerat – tvärtom betalar man ofta för det själv.) En utveckling mot mer av "hobby"-studier urholkar därtill universitetets roll som samhällsinstitution för de främsta tankarna och samhällsutvecklingens spets.

Avgifter?

Dagens system för finansiering av högre utbildning ser ut ungefär så här. Lärosätena inkommer med estimat till regeringen – Utbildningsdepartementet – om hur många platser på de olika utbildningarna de vill ge under kommande år. Regeringen fastställer därefter takbelopp – en maxsumma som lärosätet ska hålla sig till, baserat på dessa estimat. (Lärosätena kan avvika med tio procent från takbeloppet årligen.) Medlen fördelas som två summor – beräknat på helårsstudent (baserat på antal registrerade studenter, delat på hur stor del av ett helt års studier den aktuella kursen utgör) respektive helårsprestation (ges när studenten har tenterat kursen). Beloppen för dessa två summor skiljer sig åt mellan olika ämnen. Humaniora och samhällsvetenskap får till exempel avsevärt lägre summor än teknik och medicin, och bara en tiondel av vad vissa estetiska ämnen får. Lärosätena har möjlighet att på institutionsnivå omfördela de anslagna medlen i viss utsträckning.

Det är alltså ett ganska tekniskt och för utomstående svår- genomträngligt system av tilldelning av offentliga medel. Eftersom studenter inte betalar något själva finns ingen koppling mellan producent (lärosätet) och konsument (studenten), på det sätt som det vanligen finns vid utbyten på marknaden. Man kan därför säga att det finns starka drag av gammeldags statlig centralplanering över hur högre utbildning sköts i Sverige i dag. (Dock är Sverige inte ensamt om det – många västeuropeiska länder har liknande system, och Sverige har inte abnormt mycket mer statligt inflytande över universitet och högskolor än i andra jämförbara länder.)

Det finns förstås flera problem med denna centralplanering. Ett uppenbart är att konsumentens inflytande och valfrihet är starkt kringskuren. Utan någon form av prismekanism har producenter svårt att avgöra vad som är uppskattat

och inte uppskattat av konsumenter. Ett sätt att ge mer makt till konsumenten (alltså studenten) vore att införa möjlighet att avgiftsbelägga högre studier. Man kan tänka sig en modell där lärosätena själva får avgöra om de vill ta ut avgifter, och i så fall hur höga de ska vara. I många europeiska länder tas till exempel endast nominella avgifter ut, vilket är tänkt att fungera som ett incitament mot alltför hobbyartade studieval.

Många invänder mot tanken om avgifter, och framhåller att ett system där studenten betalar för studierna skulle göra det svårare för begåvade personer som inte har råd med avgifterna att använda sin begåvning i högre utbildning. Men då tänker man vanligen på en situation med drakoniskt höga avgifter, där studenten får stå för hela utbildningskostnaden, och får betala allt själv, "ur fickan". Så ser det sällan ut. Tvärtom finns det en stor mängd olika variationer av system med avgifter som fungerar annorlunda. Ett system med låga, nominella avgifter – som i teorin skulle kunna matchas av möjlighet att låna mer för att täcka avgifterna – skulle sannolikt ge mer incitament till att göra medvetna val av studier, syftande till att vara en investering i framtida karriärmöjligheter, snarare än hobbyaktivitet. Även i ett system med högre avgifter skulle staten kunna täcka kostnaden, genom att till exempel ge studenten en "utbildningscheck", i stil med hur skolpengen fungerar i dag. Med ett sådant system skulle man minska risken att avgifter ger oönskade marginaleffekter, men samtidigt styra över den offentliga subventionen från producenten (anslag till lärosätena) till konsumenten (utbildningscheck öronmärkt för studieavgiften). Ytterligare en lösning är ett stipendiesystem baserat på ekonomiskt behov, vilket finns i en del andra länder.

För att återknytta till det ovan beskrivna: en rörelse i riktning mot avgiftsfinansiering skulle göra högre utbildning mer till en tjänst, där universitetet blir en producent och studenten en konsument. Detta går på tvärs med den tra-

ditionella uppfattningen om akademien, men även med den instrumentella synen, eftersom båda dessa ser akademien som ett *nationellt* intresse, som därför behöver styras (på ett eller annat sätt) genom nationella politiska beslut, inte genom marknadens mekanismer. För många är det svårt att släppa tanken att högre utbildning skulle vara ett nationellt intresse, och det är en aspekt av motståndet mot avgiftsfinansiering som sällan tas upp. Å andra sidan kan man då framhålla att de som förespråkar en rörelse i riktning mot ett mer marknadsbaserat högre utbildningssystem glömmer, eller i alla fall fäster mindre vikt vid, akademins historiska roll. Ett efterfrågsstyrt, marknadsbaserat universitet skulle sannolikt fungera på tämligen annorlunda sätt än den klassiska akademien.

Vad ska vi ha akademien till?

Det är i denna skärningspunkt som debatten om akademien ställs på sin spets. Om man till exempel har en borgerlig grundsyn kan man landa antingen i slutsatsen att universitetet spelar en viktig roll i att bevara vissa goda traditioner och värden, till exempel bildning och tradering av kunskap, och att de därför behöver subventioneras och garanteras på politisk väg; eller så kan man landa i att mer marknad är bra i den högre utbildningen, så som mer marknad brukar vara bättre än mindre marknad för det mesta som produceras. Den första synen skulle man kunna jämföra med synen på ett museum; den andra kan man lite slarvigt kalla för "examensfabriken". I den senare är det legitimt för finansiärer – både offentliga i form av skattebetalare och privata i form av brukare, sponsorer och andra – att ställa krav på effektivitet i verksamheten. Effektiviteten kan förstås ta sig olika form. (Ett populärt begrepp från statsmakternas sida de senaste åren är "genomströmning", vilket indikerar olika mått på hur

väl lärosätena ser till att studenterna gör klart studierna. Det är ett tveeggat mått, eftersom det bara tittar på makrotal och inte på den underliggande kvaliteten. Man kan som exempel tänka sig att det går att höja genomströmningen genom att sänka kraven för att få godkänt på en kurs, men det kan svårigen sägas vara ändamålsenligt. Det finns likaså en viss motsättning mellan att studenterna blir klara med examina snabbt och att en hög andel slutför studierna – och båda dessa kan användas som genomströmningsmått.)

Vems intressen som ska anses mest legitima är förstås vägledande för vad akademien ska anses finnas till för. Vore ett universitet drivet som ett privat företag så skulle dess verksamhet gå ut på att kanalisera ägarnas intressen genom att möta konsumenternas (studenternas) efterfrågan. Som har konstaterats går en sådan syn på tvärs med den rådande synen på högre utbildning. Men vi är också i ett läge i Sverige där den högre utbildningen närmast uteslutande är en statlig angelägenhet. Om privat drivna universitet, finansierade med privata medel (donationer, sponsring, avgifter om de anser det nödvändigt) men utan statliga anslag, skulle kunna få universitetsstatus på samma villkor som statliga lärosäten, så har en viss konkurrensmöjlighet införts. I en sådan situation kan de rent marknadsekonomiska universiteten finnas sida vid sida med de statliga. Sannolikt skulle de leverera högre utbildning i olika former och på olika sätt – och därmed kunna tillgodose *olika* intressen.

Inom denna agenda skulle man också kunna se att vissa lärosäten som drivs statligt knoppas av och tas över av privata ägare - så som har möjliggjorts på många andra områden de senaste decennierna, exv. barnomsorgs- och äldreomsorgsinrättningar, sjukvårdsenheter, skolor, med mera. (Initialt fanns det ett starkt, ideologiskt färgat motstånd mot privat drift av välfärdstjänster. Med tiden kom dessa att accepteras och sedermera uppskattas av allt fler. Det har dock inte

funnits någon sådan diskussion om högre lärosäten i någon påtaglig utsträckning, i alla fall inte sedan två lärosäten överfördes till privat drift i början av 1990-talet.) Genom att de statliga anslagen ges som "studentpeng" är det möjligt att tänka sig en form av utmanarrätt, där driften av enskilda institutioner – eller potentiellt hela lärosäten – kunde tas över av privata utförare, förutsatt att de levde upp till uppsatta kvalitetskrav. Det vore ett alternativ till de effektiviseringar i form av sammanslagningar av statliga lärosäten som har föreslagits av regeringen den senaste tiden.

Det är dock tänkbart att det i en sådan situation inte skulle produceras viss typ av högre utbildning av de privata universitetet, som anses önskvärd att den tillhandahålls på något sätt. Exempel på sådan utbildning kan vara ämnen som inte kan effektivitetsmätas. För att återknyta till den initiala diskussionen så är den sortens utbildning att jämföra med museet: något som inte uppenbart kan bära sig på marknaden, men som av medborgarna ändå anses bör finnas i samhället. För sådana fall finns det en roll för staten att spela, både i finansiering av sådan högre utbildning och även, om det behövs, produktionen av den.

Där det är ändamålsenligt att öka effektiviteten kan sannolikt mer marknadsmekanismer bidra i positiv riktning. Där effektivitetsmätning inte låter sig göras, eller inte fyller någon funktion, vore det kontraproduktivt att applicera samma effektivitetskriterier. En modern syn på högre utbildning som bibehåller både den instrumentella funktionen – men där produktionen sker på mer marknadsmässiga villkor än i dag – och akademins traditionella roll skulle kunna överbrygga den motsättning som har varit tongivande i debatten om universitetets roll som samhällsinstitution de senaste decennierna. På så sätt kan vi, så att säga, både äta examensfabrikskakan och ha museikakan kvar.

Opinionsbildningens översiktskarta

FREDRIK HAAGE

UNDER INLEDNINGEN AV 2012 började den svenska kulturvänsterns fundament skaka. Göran Greider omsatte rörelsen i vacker ton:⁸

Den ekonomiska, den politiska och den mediala makten är borgerlig och att den nu även tar över kulturen är logiskt.

Det är ett bevis på att de litterära och konstnärliga verksamheterna har blivit menlösa:
de existerar
för att dölja konflikter i detta samhälle
inte visa dem.
Kulturfären ingår i överhetsstrukturen.
Strindbergsåret kan börja.

Den direkta orsaken till klagolåten var författaren och krönikören Bengt Ohlssons brett uppslagna attack på sina (for-na) åsiktsfränder inom vänstern på Dagens Nyheters kultursida. Vänstern dominerade kulturlivet och var testuggande och intolerant mot avvikare, förklarade Ohlsson och rivstartade därmed årets första kulturslagsmål. Han försattes förstås omgående i en medial orkan. Det mest rasande ut-

⁸ Greider, Göran. *Stafettidikt! Makten och kulturen*. Newsmill, den 13 januari, 2012

fallet kom från Aftonbladets Åsa Linderborg som i ett grepp kopplade samman Bengt Ohlsson och Göran Hägglund och Sverigedemokraterna och Anders Behring Breivik.

Utmanad hegemoni?

Men Greider är intressantare än så och inte bara för den litterära form som hans kommentar tar sig. Han sätter händelsen i ett mer verklighetsförankrat sammanhang. Låt oss därför se på hans faktiska tes: Makten i Sverige är "borgerlig" och tar sig tre olika uttryck. Först den ekonomiska makten, varmed förmodligen får anses att näringslivet i huvudsak är fritt och inte socialiserat i någon avgörande form. Även om man mildt sagt kan anmärka mot Greiders begreppsanvändning så låt vara. Och att den andra makten, den politiska, är borgerlig, är i teknisk mening helt sant. I fråga om regeringsansvar. En väl fungerande demokrati behöver naturligtvis såväl en regering som en tydlig opposition. Plus att dagens socialdemokrater kontrollerar ett antal viktiga landsting och regioner. Men att den tredje makten, den mediala, skulle vara borgerlig är däremot inget annat än en varmt omhuldad vänstermyt. Man brukar ilsket understryka att ägarformerna är privata och att en majoritet av ledarsidorna är partipolitiskt borgerliga, men båda dessa faktum är dimridåer. Kultursidorna är, helt i enlighet med Ohlssons anslag, vänsterdominerade alldeles oavsett ägarskap. Och det är ett belagt faktum att journalister idag som tidigare står märkbart längre vänsterut än de medborgare de vill upplysa. Dessutom är den kommande generationens mediaelit, som Axessredaktören Johan Lundberg frankt uttryckt det, "marinerad i genusteori", bland flera andra ingredienser som inte har mycket med borgerlighet att skaffa. Den medialt påbudna politiska korrektheten visar i det perspektivet få tecken på att ge plats för ett borgerligare tankeklimat så att säga av sig

självt.

Och nu menar Greider, synbarligen i anslutning till Bengt Ohlsson-debatten, att borgerligheten är på väg att ta makten över kulturen. Ett påstående som sannerligen är omgärdat av mystik. Vad det i själva verket handlar om är att de värderingar som bär upp kulturvänsterns gemenskap över huvudet taget utmanas – inifrån. Låt oss se till följande rader:

Man kan inte först onödiggöra mannen och sedan be honom komma till en förhandling om "hur vi skall ha det med kärleken". Kruxet är att ingen modern kvinna vill erkänna att det skulle vara nödvändigt för henne att ha en man. Får hon frågan, letar hon fram statistik som bevisar att en kvinna har det bättre och är psykiskt friskare om hon lever ensam. Socialstaten spelar med i komedin och erbjuder henne moderskap utan fäder. Följden är att kärleken från kvinnans sida måste presenteras som en excentricitet, något hon ägnar sig åt mot bättre vetande, om man inte, som heterosexualitetens fiender rentav beskriver tvekönad parbildning som en följd av indoktrinering. "Ja, visst är det dumt, men jag är tokig i honom!" är det längsta en upplyst kvinna vågar gå i bejakelse i sitt beslut att leva med en man. Det är en ny konvensans som har ersatt den gamla, den som ålade kvinnan att endast hysa sexuella begär på grund av en önskan om stadgade förhållanden. Nå, det var ju åtminstone ett rationellt skäl! Riktigt vad hennes motiv i dag skulle vara, är det emellertid ingen som kan förstå, eftersom *mannen inte får vara nödvändig*.

Det är ett textstycke som nyligen gick rakt ut i öppna offentligheten och som borde fått slaktarredskapen att dras upp med närmast magnetisk kraft men som enbart föranlett mumlanden och surmulen tystnad. Det beror på att författaren är den tidigare ständige sekreteraren i Svenska Akademien Horace Engdahl. Texten står att finna under kapitlet "reaktionära betraktelser" i hans bok *Cigaretten efteråt* som nådde bokhandelsdiskarna i slutet av 2011 efter att Engdahl tillbringat en tid i Tyskland.⁹ Engdahls "återkomst" är egentligen uppseendeväckande inte bara för bokens uttryck utan för

⁹ Engdahl, Horace. *Cigaretten efteråt*. Bonniers, 2011

den hållning han visat i samband med dess lansering. Han uttalade sin sympati för den tyska miljön med sin "levande idékonservatism" och betackade sig i en annan intervju mot postmodernistisk frändskap (liksom även vapendragaren Stig Larsson, som vid samma tillfälle hävdade att etiketteringen som postmodernist var ett missförstånd och att han och Engdahl egentligen var konservativa). Han riktade återkommande kritik mot det svenska samhällets infantilism, inte minst i artikeln "O tempora, o mores!" i kulturkonservativa tidskriften *Axess* där han kärleksfullt beskrev sin lärare Eugène Napoleon Tigerstedt och dennes kamp för det klassiska bildningsarvet i opposition mot den moderna världens vulgaritet och självtillräcklighet.

Den Engdahl som under hösten återanträdde svensk mark är den sorts kulturperson som borgerligheten för länge sedan låtit gå förlorad, en persofiniering av vad som saknats i opinionsbildningen under så många år av vänsterdominans. Här en annan av Engdahls aforismer ur *Cigaretten efteråt*:

Fernando Pessoa skriver: "Statens och stadens angelägenheter angår oss inte. Det spelar ingen som helst roll för oss att ministrar och guvernörer missköter politiken. Allt sådant finns därute som en gyttja en regnig dag. Vi har ingenting med det att göra, och det har heller ingenting med oss att göra."

Det är en röst från en svunnen epok då det ännu stod en medborgare fritt att dra sig undan och leva ett enskilt liv, oberoende av politiken. 1900-talets samhällsutveckling skulle ominnetgöra denna möjlighet. Regeringarna tillvann sig makten att ingripa på alla områden av människolivet, visserligen med de bästa avsikter. Ingen egendom var längre fredad för statens långsamma, diskreta konfiskation, ingen rätt garanterad när den råkade i konflikt med de av politikerna uppställda målen för medborgarnas existens. De flesta slag av kulturverksamhet hamnade i beroende hos anslagsgivande myndigheter. Själva den materiella överlevnaden blev för allt flera människor avhängig av penningrörelser som dirigerades genom politiska

beslut. Låt oss säga att någon under många år har gjort förändringar för att lämna yrkeslivet vid en viss ålder och sedan leva hyggligt som privatman. Regeringen kan med ett penn- drag, en så kallad regeländring, omöjliggöra en sådan avsikt, samtidigt som den kan ge andra människor möjligheten att till exempel hålla bil i ett område där näringsstrukturen har kollapsat och ingen längre arbetar. Det senare förhållandet används ofta till att rättfärdiga det förra, men vi skall inte låta den omständigheten förvirra oss. Vad som är "rättvisa" förblir en ekvation med alltför många obekanta för att vara lösbar.

Följden är under alla omständigheter att den gytta Pessoa talar om inte längre låter sig ignoreras. Den pressar sig in genom fönsterspringorna och droppar på golvet. Den portugisiska poetens värld ter sig lika avlägsen som istidsjägarens grotta.

Vilken kraft! När nåddes Sverige senast av ett sådant nästan sublimt försvar av den enskilda människans integritet och äganderätt? Greiders diktning försvinner omedelbart i skuggan. Tänk tanken att rader som dessa hade drabbat våra förlag och kulturredaktioner alltsedan sextioalet lika ofta som deras motsatta innebörd gjort. Försöker man växla in effekten i termer av näringslivskampanjer och partipolitisk agitation inser man att något fundamentalt har saknats borgerligheten under de senaste decennierna.

Vänster och höger hemisfär

I dag går det att se två tendenser apropå detta, båda mot fonder uppsatta av sociologen Hans L. Zetterberg. I tankefiguren "den centrala zonen" beskriver han hur ett samhälles tankeklimat – och därmed villkoren för det politiskt möjliga – formas av den gemensamma arena de olika eliterna inom politik, kultur, vetenskap och förvaltning möts på.¹⁰ Där bekräftar de varandra och upprätthåller en gemensam omvärldsförståelse. Ska någon ny eller alternativ idéströmning

¹⁰ Zetterberg, Hans L. *Zetterberg: texter i urval*. Timbro, 2011

ha någon chans att påverka måste den tränga in genom zonen uppresta hinder och ta plats.

Kulturdebattens etablerade landmärken är förstas en av zonen bestämmande krafter och här håller något på att hända. Bengt Ohlsson-debatten är ett tydligt tecken. Horace Engdahls diskreta metamorfos är ett mindre uppmärksammat exempel men som kan tillskrivas samma mönster. Både Ohlsson och Engdahl befinner sig innanför den centrala zonen gränser. Skillnaden är att Engdahls position är orubblig, vilket är en av förklaringarna till avgrundsskillnaden i bemötandet av dem. Men båda bidrar till att det börjar röra på sig på ett sätt som onekligen ger hopp om framtiden.

Men Zetterberg har också formulerat en annan modell som stämmer till eftertanke i sammanhanget. Han menar att samhället kan delas upp i ett antal aktivitetssfärer som alla är omistliga. En sfär är till exempel vetenskapen. En annan politiken, en tredje näringslivet, en fjärde religionen och en femte är just konsten. Var och en av dessa drivs av sin egen inre logik och sina egna principer. Det finns en kardinaldygd, ett högsta värde, för var och en. För näringslivet är det välstånd, för vetenskapen är det sanning och för konsten – skönhet.

Zetterberg höjer dock ett varningens finger. Balans måste råda mellan alla dessa för att samhället i sin tur ska kunna vara i balans. Logiken i en sfär kan inte gälla för andra, och problemet är just att det ofta "spiller över". Politikens logik kan till exempel inte råda inom religionen: Man kan inte rösta om Guds existens. Och religionens logik kan till exempel inte råda inom konsten: Man kan erinra sig de afghanska talibanernas förstörelse av de jättelika Buddhastatyerna eftersom regimen ansåg att de utgjorde ett brott mot islams utbildningsförbud.

Med ideologiska glasögon är det inte svårt att se vilka sfärer som har favoriserats av vilken politisk part. Vänstern har funnit sin huvudsakliga hemmavist i den politiska logikens

sfär, och följaktligen drivits att vilja politisera andra samhällsaktiviteter än styret i sig. Högern å sin sida, har under efterkrigstiden alltmer retirerat in i den ekonomiska logikens sfär, varifrån man har hämtat ideologisk energi att rikta utåt mot resten av samhällslivet.

Från detta spårar vi det kulturella ointresse man länge har visat och som man fått betala ett högt opinionsbildande pris för. Konsten – i den breda bemärkelsen kultur – är vänsterdominerad och följaktligen politiserad. Dess centralvärde skönhet är en numera så bortträngd företeelse att den knappt nämns ens i högtidstalen. Kultur skall istället väcka, provocera och medvetandegöra, får vi ständigt höra.

Det tveksamma entreprenörskapet

Den borgerliga alliansen är nu inne i sin andra mandatperiod och så långt tyder tecknen på att det politiska förhållnings-sättet till kulturen alltjämt hämtar näring ur ekonomistisk logik. Betydande politisk och argumentativ energi går i dag åt till att "entreprenörisera" kultursverige. I sak är det förstås bra att kulturskapare ges andra manöverutrymmen än att vara utelämnade åt bidragssystem och över huvud taget mer moderna arbetsvillkor. Men det är i hög grad en praktisk fråga och bara i begränsad mån ideologisk sådan. Ändå skrockar många borgerliga förnöjt inför kulturarbetares motvilja mot att identifiera sig som entreprenörer, som om man därmed tvingat dem att demaskera sig. Inte ens Bengt Ohlsson kunde undgå frestelsen att begagna sig av greppet i sin attack. Och visst går det att ironisera över det utbredda hyckleriet hos många kulturpersonligheter som lägger lika mycket energi på att marknadsföra och berika sig som att jämra sig över kapitalismens orättvisor, men det viktiga handlar om något annat. Vad är det egentligen man förväntar sig av att begreppsapparaten kring kulturutövandet renodlas och eko-

nomiseras? Att kulturvännerna skall känna sig överbevisad? Att kapitalismen skall börja lovsjungas i sång och text istället för klassmedvetenheten? Knappast troligt.

I detta går det att förstå, och till och med sympatisera med, den aversion som har uttryckts mot trenden. Att vara entreprenör är på ytan ett skattetekniskt tillstånd, men det är också och kanske framför allt en personlighetsfråga. Hur mycket den ekonomiskt engagerade delen av borgerligheten än blundar och önskar sig är och förblir det, som med alla personlighetsdrag, en begränsad del av befolkningen som kan uppvisa en sådan själslig innehållsförteckning. Många kan det inte. En del är dokumenterat och uttalat icke-entreprenöriella till sin natur och föredrar istället trygga och fasta anställningar där andra delar av deras personligheter istället kan komma till sin rätt. En del har inte ett korn av entreprenörskap i sig – vilket är helt odramatiskt och i sin ordning just för att det är en lägningsfråga och inte en karaktärsfråga. Ingen är en sämre människa för att denne inte känner företagsamheten pulsera i blodet. Det gäller för övrigt politiker och opinionsbildare likaväl som kulturskapare.

Därmed självklart inte sagt att kultur ska ligga cementerad i statlig omvårdnad. Men det finns anledning att mana till försiktighet inför ett för långt drivet fokus på just företagsamhetsaspekten av kulturlivet, och det är ingen struntsak. Ideologiska triumfstötar över att Horace Engdahl minsann kan kallas entreprenör lika väl som författare vore bara futilt och meningslöst, och inte minst ett uttryck för instinkter han skulle värja sig emot. Liksom de flesta av konstnärerna, författarna, filmskaparna och regissörerna skulle göra, utan att de för just den sakens skull måste räknas in i Göran Greiders härskara. Ett seriöst kulturintresse måste handla om kulturvärden och därför gör borgerligheten klokt i att låta ekonomismen hållas på sin plats – nämligen inom ekonomin. Inte bara av för att det är rätt i sak utan också av rent

strategiska skäl.

En passus ur Bengt Ohlssons svar på de massiva fördömlase-ukaserna som radats upp emot honom formulerar väl vad det handlar om:

Ha med det här i bakhuvudet nästa gång ni läser en kultursida eller lyssnar på ett kulturprogram, läser en bok, kollar på en film: var lite vaksam på alla politiska åsikter och värderingar som pytsas ut som en självklarhet, som om ni förutsätts dela dem.

Det är den centrala zonens värderingsatmosfär han beskriver; de självklara utgångspunkterna, förgivettagandena, de gemensamma identitetsuppfattningarna med sin tysta uppfordran till lojalitet. Förmedlade av förment neutrala allmänpopulära kanaler runt om i vardagen. Opinionsbildningens översiktskarta.

I skrivande stund är det svårt att tro att den kränkta vänstern har tuggat Ohlsson färdigt. Debatten kommer att fortsätta. Men det är tydligt att 2012 års debatt sker med annorlunda förtecken än tidigare. Nu knakar fundamenten.

På spaning efter borgerlig bildning

MARIA ERIKSSON

För vår del innebär detta färre grubblerier över vad döda gamla överklassgubbar från andra århundraden tyckte och tänkte – oavsett om de var poeter, filosofer eller författare.¹¹

ETT NYÅRSLÖFTE FRÅN Moderata ungdomsförbundet får stor uppmärksamhet i början av 2012. Antagligen större än vad skribenterna hade tänkt sig. Organisationen lovar att i större utsträckning ta sig an de samhällsproblem som unga människor möter. Arbetsmarknaden för unga och skolan är två exempel. Men för att kunna lägga allt krut på dessa samhällsproblem måste annat prioriteras ned. Studier av politisk filosofi och ideologi framstår som onödigt, ja kanske till och med ett hinder för den som ägnar sig åt verkligheten och att lösa dess problem. Det dragglände av Burke, Mill och Hayek som tidigare generationers muffare eventuellt ägnat sig åt tycks vara en felprioritering. Istället för att ägna sig åt det som varit verkligt viktigt – att lösa samhällsproblem – har de suttit och läst gamla böcker. Vad vi skulle kunna kalla för ideologisk och filosofisk bildning reduceras till grubblerier över döda överklassgubbar. Bildning, men till vilken nytta?

¹¹ Törnblom, Rasmus och Eriksson, Emil. *Vårt nyårslofte till medlemmarna*. www.muf.se, den 10 januari 2012

Tveksam avkastning

Inkomsterna för dem som har studerat konst och humaniora uppgår enbart till 52 procent av inkomsterna för de som har studerat teknik och tillverkning. En av orsakerna är att det bara är 75 procent som arbetar på en relevant arbetsmarknad fem år efter examen.¹²

Under sommaren 2011 presenteras rapporten *Konsten att strula till ett liv* från Svenskt Näringsliv. Den möter ännu större kritik. Rapporten föreslår bland annat att utbildningar som ger hög ekonomisk avkastning, exempelvis leder till kvalificerat arbete borde ge en högre andel bidrag i studiemedlet än utbildningar som inte leder till kvalificerade jobb. Den samhällsekonomiska avkastningen skall också vägas in i högskolornas ersättning för olika kurser. Författarna exemplifierar med kurser som Harry Potter och hans världar eller svamp-plockning. Men de pekar också i ett bredare perspektiv på hur utbildningar inom humaniora och konst i liten utsträckning efterfrågas på arbetsmarknaden. Vilket också innebär att den som väljer en sådan utbildning riskerar en lägre lön. Trots detta har antalet sökande till utbildningar inom konst och humaniora ökat med 50 procent under 2000-talet. En samhällsekonomisk förlust av stora mått enligt författarna. Den som läser latin, arkeologi eller filosofi kanske bildar sig, men till vilken nytta?

När arbetsmarknadens framtida försörjning av civilingenjörer och biomedicinare står på spel får bildningen stå tillbaka. Alternativet är att försöka motivera klassisk bildning ur ett konkret nyttoperspektiv.

Släpp Barabbas fri!

Läsning är EU:s blinda fläck: om EU ska nå målet att vara världens mest konkurrenskraftiga och dynamiska kunskaps-ekonomi måste läsningen och litteraturen uppvärderas.¹³

¹² Fölster, Stefan, Kreicbergs, Johan, och Sahlén, Malin. *Konsten att strula till ett liv. Om ungdomars irrvägar mellan skola och arbete*. Svenskt Näringsliv, 2011

¹³ Cecilia Wikströms Facebook-sida.

Dåvarande riksdagskandidaten Cecilia Wikström (FP) skapade debatt inför valet 2006 med sitt förslag om att införa en kanon, en samling litterära verk som alla skolor bör låta eleverna läsa. Wikström ger intryck av att vara en genuint engagerad bildningsförespråkare. Hon berättar i en intervju om sin uppväxt i Kalix. Om hur den unga Cecilia går till biblioteket för att låna Pär Lagerkvists *Barabbas*, varpå bibliotekarien svarar att den inte är för barn. Cecilia får gå till sin lärarinna och vid nästa biblioteksbesök kan hon visa upp en lapp från fröken om att hon får låna vad hon vill. Böckerna blir en fristad i en värld full av raggare med tärningar i backspegeln. "De var fångar i nuet, och det är ett öde värre än döden", säger Wikström om sina barndomskompisar.¹⁴ Att ta strid för att alla elever borde läsa Heliga Birgitta, Shakespeare eller Lagerlöf verkar onekligen vara ett arbete i bildningens tjänst. Men när Wikström som europaparlamentariker, några år efter kanondebatten, på sin facebookside vill lyfta litteraturens betydelse till europeisk nivå är det ändå med konkret nytta hon motiverar den. Då heter det att litteraturen ska bidra till vår konkurrenskraft.

Också för den svenska kulturkanon fanns en rad nyttoargument: den skulle stimulera ungdomars läsning, underlätta integrationen av invandrare och ge verktyg för en fördjupad kulturpolitisk debatt. Den litterära bildningen antas kunna bidra med nytta, men är inte motiv nog i sig självt.

Liknande synsätt märks i den borgerliga kulturdebatten, ett ämne som tangerar bildningsfrågan. Svensk musik och design ska bidra till exportintäkterna. Entreprenörer inom kultursektorn ska förbättra arbetslöshetsstatistiken.

För den som vurmar för klassisk bildning verkar den breda borgerligheten vara ett ganska sorgligt sällskap. Men ur ett strikt politiskt perspektiv är det instrumentella synsättet kanske rimligt. För att motivera att människors skattepengar ska användas till något måste man ha något handfast att pe-

¹⁴ Högström, Jesper. *Kanonkvinnorna*. Expressen, den 3 december 2008

ka på. Hur motiverar man pengar till försvaret, rättsväsendet eller äldreomsorgen? Med att de ska göra nytta. Varför skulle då filosofiutbildningar, historiska muséer eller teatrar tillåtas statlig finansiering om de inte ger något resultat som vi kan mäta, eller åtminstone uttala ett mål om? Därför kommer finansieringsfrågan alltid att vara central i den politiska diskussionen om bildning. Är det rimligt att med våldsmonopolets stöd ta ifrån människor deras pengar för att finansiera högskolekurser om Harry Potter? Om inte, ska vi göra det när det gäller kurser i latin, estetik eller abstrakt matematik?

Den kunskap som är bildning kommer ofta att ha svårt att visa sitt konkreta värde, sin nytta. Vilken poäng är det med att läsa Aristoteles, Homeros eller Cicero? Funderar man tillräckligt länge på saken tycks ganska många sysselsättningar sakna någon djupare mening.

Å andra sidan är det just därför som politiken inte heller kan tillåtas vara ensam garant för det vi i bred bemärkelse kallar bildning. Det är vare sig rimligt eller önskvärt att låta staten vara huvudaktör inom utbildning, kultur eller vetenskap.

En borgerlig samhällssyn

Men kanske kan borgerligheten ändå bidra till bildningen. Ett problem med kulturkanonförslagen var att de alla i mer eller mindre utsträckning var statiska. De mynnade ut i listor över vad som var rätt, intressant, värdefullt eller bra. "Alla måste läsa Astrid Lindgren." "Nej, alla måste läsa Strindberg." Samma böcker och samma pjäser för alla. Vilket förstås innebär att det finns en massa intressanta saker som ingen uppmanas att läsa.

Och det kan ju vara gott så, om syftet med en litteraturkanon bara är att visa vad man borde ha läst för att undvika pinsamheter i sociala sammanhang. Den som har läst sam-

ma böcker som alla andra behöver inte känna sig utanför. En litteraturlista för att räknas som bildad. Praktiskt.

Men om syftet med kanon istället var att göra det lättare att orientera sig i litteraturen och samhället måste man också ta hänsyn till att samhället ständigt förändras och heller aldrig är så homogent som kanonlistorna ger sken av. Det går helt enkelt inte att avgöra precis vad som är viktigt att kunna vid varje given tidpunkt, eftersom det beror på vem man är, var man är och så vidare.

Är det något borgerligheten faktiskt borde kunna bidra med är det en samhällssyn. En idé om att samhället består av en mångfald aktörer och processer. Ett ständigt föränderligt myller. Framför allt att samhället inte är synonymt med staten, utan något mer än eller skilt från denna.

Det är i det samhället som olika kulturkanon hela tiden formas. Spontant uppstår rangordningar inom litteratur och andra konstarter utan att någon måste ta på sig uppdraget att skriva topplistor. Nya verk läggs till, andra faller ifrån i en dynamisk process.

Men det väsentliga i den borgerliga åtskillnaden mellan stat och samhälle är att det tillåter samhället att ha en rad kvaliteter som en stat inte har.

Decentralisering till exempel. I ett borgerligt samhälle är inte allt politik. Beslut fattas av olika instanser, av individer, familjer, företag, organisationer och andra sammanslutningar. Det ger utrymme för frihet, valfrihet och konkurrens.

I kanondebatten, för att fortsätta använda den som utgångspunkt, framfördes olika förslag om vem som skulle slå fast vilka de kanoniska verken var. Svenska akademien var ett förslag. Skolverket ett annat. Vi känner igen mönstret från annat håll. Vi har till exempel Språkrådet, "Sveriges officiella organ för språkvård och språkpolitik", som ger officiella råd om korrekt svenska. På rådets hemsida kan man till exempel läsa om det problematiska med att använda engelska

låneord. De är svåra att böja på svenska och kan tränga ut svenska ord helt och hållet. "Därför är det viktigt att man överväger om man ska använda ett visst engelskt ord eller ej." Därefter följer en lång lista över ord man bör akta sig för.

Du vill säga: "Kicki och Olle hade barbecue igår." Välj hellre: "Kicki och Olle bjöd på utegrillning igår."

"Jag har blivit utsatt för en facerape." Välj hellre: "Jag har blivit utsatt för en Facebookkapning" eller vardagligt: "Jag har blivit utsatt för ett Facebus (fejsbus)"

"Functional food har blivit väldigt populärt." Välj hellre: "Nuförtiden äter alla mervärdeslivsmedel."

Så här kan en mening godkänd av Språkrådet låta: När jag kom hem från skolan åt jag pannpizza med ett glas jos till mellanmål, sedan tog jag på mig kortbyxorna och åkte lite rullbräda.

Nä, varför använda främmande låneord när det finns adekvat inhemsk vokabulär.

Och apropå mervärdeslivsmedel finns på motsvarande sätt ett Livsmedelsverk som bland annat ger upplysningar om hur vi bör äta. Den som till exempel äter "nyttigt i övrigt", kan dessutom unna sig motsvarande detta under en vecka: "1 bulle; 1 dl glass; 50 gram choklad; 50 gram smågodis; 1 dl chips; sylt/mos till gröt, köttbullar, blodpudding; marmelad till två smörgåsar; 1 glas vin och 1 lättöl".

Hur skulle en officiell kanon se ut, framtagen enligt samma recept? Rikligt med fibrer och fiskleverolja, och så två smörgåsar med marmelad till helgen.

Det hela blir onekligen ganska lustigt. Varför måste det finnas en enda sanning om vad som är ett korrekt språk? Varför måste vi alla följa samma dieter? Som tur är kan vi välja. I de flesta sammanhang kommer det antagligen vara lättare att bli förstådd om man inte följer Språkrådets förslag utan säger skateboard istället för rullbräda. Därför måste det inte heller finnas en sanning om vilka böcker alla borde

läsa. Det som anses vara bildning i ett sammanhang kan vara något annat än vad som anses vara bildning i ett annat.

Vikten av pluralism

Den politiska makten är decentraliserad såtillvida att vi har 290 kommuner med ett visst självstyre. De kan välja olika lösningar för sophämtning eller förskola. De kan jämföra och lära sig av varandra. De kan ha olika mål och prioriteringar. Visserligen inom ganska snäva ramar, men ändå.

På samma är det möjligt att i samhället tillåta olika uppfattningar om vad bildning är eller hur man skaffar sig den. Bildning är ett svårdefinierat begrepp. Inbegriper det studier av Platon och Aristoteles? Är det förmåga till kritiskt tänkande och att kunna söka efter den kunskap man behöver? Lyckligtvis är det frågor vi inte måste ge ett entydigt svar på en gång för alla. I stället kan vi tillåta en mångfald av idéer om vad bildning är, precis som vi inte måste definiera kultur eller konst entydigt. Framför allt är det inte säkert att bildningen tjänar på att vi har ett råd som slår fast vad bildning är och vilka kunskaper den inbegriper.

Just mångfald och den tolerans som är en förutsättning för denna är ett annat kännetecken för ett borgerligt samhälle. Man kan tolerera att vissa föredrar LCHF-diet före Livsmedelsverkets rekommendationer, även om man förhåller sig skeptisk till det hälsosamma i att äta ägg och bacon till frukost.

I ett samhälle med decentraliserad makt kommer också utveckling att ske på ett organiskt sätt, snarare än på ett mekaniskt, planerat. Där kan olika metoder prövas sida vid sida. Det ger frihet, men också konkurrens som skapar utveckling. Ungefär så har en kulturkanon faktiskt växt fram genom århundradena. Ett mängd händelser under lång tid har gjort att vi idag refererar till Platons dialoger eller Shakespeares

dramer.

Hade historiens förlopp sett något annorlunda ut hade det kanske varit helt andra verk som ingått i den klassiska bildningen. Mycket som har skapats har gått förlorat, säkerligen somligt som vi skulle sätta ett större värde på än en del som blivit bevarat. Å andra sidan tillåter den organiska framväxten av en kanon att olika verks värde prövas över tid. Det är inte säkert att det vi värderar högst idag nödvändigtvis är det som kommer att bestå tidens tand bäst.

Ska bildningen faktiskt kunna bidra till att vi lättare orienterar oss i samhället måste den förändras i takt med att samhället gör det och den måste kunna spegla samhällets olika aspekter.

Men även ur ett nyttoperspektiv, för den som trots allt tycker att det känns tryggast att hålla sig till det, kommer en mer dynamisk och mångfacetterad syn på bildning sannolikt vara att föredra. Om samhället förändras ändras också våra behov. Anpassningsförmåga, mångfald och tolerans är nödvändigt för att vi ska kunna förhålla oss till en värld i ständigt rörelse. Vilka språk kommer att vara viktiga att kunna om tjugo år? Vilka historakunskaper kommer att ge en ökad förståelse för vår omvärld? Vilka utbildningar kommer att motsvara en framtida arbetsmarknads behov? Även den utbildning som idag verkar "onyttig" kan visa sig värdefull på sikt. Om däremot alla riktar in sig mot det som arbetsmarknaden idag efterfrågar kommer vi garanterat vara dåligt rustade för att möta framtiden.

Den som menar att bildning har ett värde måste också våga släppa den fri. Bara så kan den tjäna de syften de som vill styra den hoppas på.

Den oegentliga eurokrisen

TORSTEN SVENONIUS

I SKRIVANDE STUND HÅLLER Europas ledare på att hantera det som något oegentligt kallas "eurokris". Min skepsis till begreppet bottnar i att valutan i sig förefaller frisk. Sjukdomen är snarare den "eurosklerosis" som plågat kontinenten i decennier och då och då lett till våldsamma skov. Nämligen alltför omfattande politiska åtaganden med budgetkriser och höga skatter som följd. Förvärrade då de kombinerats med starka regleringar, som försvaras av olika intressegrupper. Väljer man det synsättet så är EU och euron snarare lösningen för att komma till rätta med problemet. Går vi tillbaka 40 år i tiden och ser på vad som hänt sen dess så kan vi se att det mesta av det som skett för att "modernisera" systemen i Europa och göra dem mer dynamiska och utvecklingsbejakande har skett med integrationen av ekonomierna som drivkraft.

Det är också mot den bakgrunden man måste se kärnan i det svenska motståndet mot allt som har med EEC, EG, EU och EMU att göra. Att närma sig övriga Europa innebär att man inte längre kan göra som man brukar. Tydligast uttrycktes det kanske av Margareta Winberg inför folkomröstningen 1994: "Det [medlemskapet] innebär att vi blir helt ur stånd

att föra en politik som ens avläggset erinrar om traditionellt socialdemokratiskt agerande.”

Troligen är dock inställningen mycket äldre än så. Bröderna Lindström konstaterar i sin bok *Svitjods undergång och Sveriges födelse* att det starkaste EU-motståndet finns i de delar av landet dit dem som inte gillade dåtidens närmande till kontinenten drog sig undan för snart tusen år sen.¹⁵

Med det i åtanke är det kanske inte konstigt att folkröstningen om euron 2003 av många upplevdes som en returmatch. Man dammade av uniformerna från 1994 (i många fall ursprungsdesignade 1980) och förberedde sig för den allra sista sista striden.

Till detta kom en ny grupp av nej-sägare som av sina kritistrecksrandiga skäl och skotskrutiga orsaker hävdade att en egen svensk penningpolitik var att föredra och försökte dra igång en diskussion om optimala valutaområden och kostnadskriser.

Kampanj vind för våg

Denna bräckliga nej-koalition hade kanske inte haft någon större framgång om inte ja-sidan varit så nonchalant. Det politiska systemet överlät åt det näringslivsfinansierade Sverige i Europa att dra det tunga lasset. Tekniskt skett utfördes kampanjen väl, men själen saknades. Därmed försvann också den dimension som brukar vara avgörande när alla argument malts runt hundra gånger nämligen vem man litar på. Om i stort sett alla ledande svenska politiker stått samlade och därmed skapat en stark motbild mot den andra sidan med EU-hatarna som Per Gahrton och Ulla Hoffman, nackskottsromantikerna i KPML(r), tokstollarna i EAP och brunskjortorna i Nationaldemokraterna hade nog utgången kunnat bli en annan.

Att så inte skedde kan förklaras med att tidpunkten var

¹⁵ Lindström, Henrik och Lindström, Fredrik. *Svitjods undergång och Sveriges födelse*. Bonniers, 2006

illa vald. Moderaterna var fortfarande groggy efter stjärnmällan i valet året innan och regeringspartiet satte den andra delen av ordet före den första. (Det kanske är svårt för dagens unga att ta till sig, men på den tiden var Socialdemokraterna det statsbärande partiet med regeringsmakten på egen hand.) Någon vilja att reta upp EU-skeptikerna i partiet och de två stödhjulspartierna mer än nödvändigt fanns inte hos Göran Persson. Så han nöjde sig med att deklarera att han personligen tyckte euron var att föredra, men svenska folket fick göra som de ville. Och sen gick han på lunch.

I avsaknad av starka ledare som styrde upp debatten blev den vildvuxen för att uttrycka det försiktigt. På fullt allvar gjordes det en stor sak av att vissa priser avrundats uppåt i samband med att sedlar och mynt introducerades 2002. Från båda sidor gjordes tvärsäkra prognoser om hur räntor, tillväxt och arbetslöshet skulle utveckla sig baserat på lövtunna underlag.

Avslutningsvis tillkom också det tragiska mordet på utrikesminister Anna Lindh, som gjorde att alla kampanjer avblåstes tre dagar före full tid. De som är intresserade av kontrafaktisk historieskrivning kan spekulera i timal om hur det annars skulle ha gått. Jag vet, för jag har hört dem.

Faktum är dock att betydligt fler röstade nej än ja och i konsekvens med det har euron ännu inte införts som valuta i Sverige. Personligen tror jag att den avgörande faktorn var att folket upplevde det som ett val mellan ett definitivt ja och ett "vänta och se". (I motsats till 1994 när frågan mycket tydligare var nu eller aldrig.)

Jag kan därför inte låta bli att citera mig själv på just denna punkt. Så här skrev jag våren 2003:

Det finns ett slutligt argument som kan förefalla bestickande. Vi behöver inte besluta oss nu. Ett ja är oåterkalleligt, men ett nej kan bli ett ja senare. När vi vet mer och ser hur det har gått. Visst så är det. Du kan alltid vänta till imorgon med

att börja läsa till tentan, ringa den söta flickan och fråga om hon vill gå på bio, besöka din gamla morfar på sjukhemmet eller sluta röka. Men du kan aldrig göra det imorgon. Du kan bara göra det idag. Inser man det så förlorar argumentet sin fräschör. Förutsättningen för att det ska vara meningsfullt med att vänta med ett beslut är att man kan definiera exakt vad det är man vill ha svar på. Och när och hur man kan tänkas få det. Att bara säga – vi väntar ett tag så har vi mer underlag för beslut – gör den som antingen har väldigt svårt att besluta sig eller som av taktiska skäl vill skjuta på beslutet.

Den här gången gick det dock bra att vänta, det måste erkännas. Om Sverige rent hypotetiskt skulle införa euron 2016 tror jag få skulle kunna hävda att dessa tio års väntan medfört några större nackdelar (å andra sidan knappast några stora fördelar heller).

Att tolka en kris

Vilket återför oss till frågan hur vi ska se på dagens kris. Är den inte som många hävdar, ett tydligt tecken på att EU i allmänhet och euro i synnerhet är fel medicin? Nej, lika lite som 30-talets depression, 70-talets stagflation eller 00-talets finanskris var tecken på att marknadsekonomi och ekonomisk frihet var fel väg att gå. Ju mer dynamiska drivkrafterna är desto mindre rak blir vägen och vikten av korrigeringar större.

Kriser är helt enkelt naturligen återkommande fenomen i ett samhälle som utvecklas. De behöver mötas med att man renskar ut lite gammalt och hittar på lite nytt och sedan går det oftast ännu bättre. Uppstår inga kriser är det riktigt illa. Det är oftast ett tecken på att inget händer och man sakta glider utför det sluttande planet. Då är det dags att byta system som i planekonomins Östeuropa.

De statsfinansiella problem som vi nu ser är för mig faktiskt ett tydligt tecken på fördelarna med en gemensam valu-

ta. Det går inte att köpa sig tid via devalvering/depreciering så man kan fortsätta missköta sig en stund till utan man tvingas hantera de reella problemen här och nu. Detta kan bli ganska plågsamt och leda till konvulsioner. Men det är ändå bättre än alternativet – "Hellre en ände med förskräckelse än en förskräckelse utan ände". Det är bättre att tvingas se sina tillkortakommanden i vitögat och göra omställningar hur smärtsamma de än är jämfört med att leva i förnekelse och återupprepa sina misstag om och om igen.

Att binda politikerna vid masten var mitt starkaste argument för euron 2003 och är det fortfarande. Det är inte friheten att föra en sund ekonomisk politik man överger. Utan möjligheten att upprätthålla en politik byggd på höga skatter, offentliga monopol, en rigid arbetsmarknad och omfattande regleringar och sedan dölja effekterna genom att trixa med valutan.

Det näst starkaste argumentet då som nu är att en gemensam valuta underlättar en gemensam marknad. Det är bättre att använda samma pengar som hundratals miljoner potentiella affärspartners gör än att sitta i hörnet och leka med egna papperslappar.

I förhållande till dessa två känns övriga argument och motargument ganska futtiga. Därför är jag fortfarande av den uppfattningen att vi i Sverige bör lämna kronan till förmån för euron. Kanske inte nästa vecka, men när tiden är den rätta. Och den kan vara ganska snart.

Det politiska samarbetet

En sak får jag dock säga att jag underskattade för tio år sedan, nämligen vilken drivkraft euron skulle vara för att fördjupa det politiska samarbetet mellan EU-länderna. Huruvida detta är att se som positivt eller negativt ligger förstås i betraktarens öga.

Jag har varit med i tillräckligt många internationella sammanhang för att hysa en betydande skepsis till vad fransmän, tyskar och andra tokiga utlänningar kan hitta på. Och det senaste året har väl inte utgjort något starkt motbevis. Dock vet jag att vi svenskar är rätt bra på att ställa till det på egen hand. Att ta de sista årens framgångar till intäkt för att vi aldrig kommer trilla av vagnen igen är ren hybris.

Och i grunden tror jag på samarbete. Resultatet när ett stort antal länder ska komma överens blir att kanterna slipas av och de riktigt dåliga förslagen skrotas. Kompromisser är ofta fadda, men sällan giftiga. Den nu pågående diskussionen om att ge EU beskattningsrätt blir ett bra lackmustest på detta.

Det är svårt att sia och särskilt om framtiden brukar det sägas. Jag är ändå beredd att sätta mina pengar på att vi ur askan kommer att få se Euron 2.0 stiga fram (utan EU-skatter) och med den som utgångspunkt ännu en period av tillväxt och utveckling. Helt säker är jag dock på att vi likväl kommer få se framtida kriser som kräver sina åtgärder och reformer. Arbetet med att steg för steg bota den eurosclerosis som håller vår kontinent i ett fast grepp kommer nog att sysselsätta ett par generationer till av europeiska politiker.

Radikalismen som pose

MATTIAS SVENSSON

SATAN VAD ARGA folk blev. De värsta elakheterna har jag förträngt, de kom ändå bara på Studentförbundsplanket på Moderaternas BBS och teknikens utveckling har dragit en barmhärtighetens slöja över de elektroniska meningsutbyttena. Att ett fontänbad skulle göra att jag anklagades för kommunist sympatier var mest komiskt, men säger också det något om tonläget och den allt annat än klockrena analysen under eurovalrörelsen 2003. Jag ska återkomma till anledningen.

Euron var i vilket fall länge en infekterad fråga i Fria Moderata Studentförbundet, och detta på ett sätt som inte minst rör relationen det första ordet i FMSF har till det andra. Fram till dess att jag som redaktör för Svensk Linje 2003 och anställd i den borgerliga nejkampanjen Medborgare mot EMU skulle hamna i händelsernas centrum med ett som jag trodde okontroversiellt avslöjande följde jag det hela på lagom avstånd.¹⁶

Ganska långt in på 1990-talet gick det bra att i Studentförbundets livliga debatter tänka fria tankar och fundera högt över om det fanns någon nytta med en monetär union. Några studentförbundare var även med på ett hörn i

¹⁶ När jag under min studietid ville engagera mig i FMSF föll det sig inte bättre än att studentföreningen Ateneum i Lund där jag inledde mina studier 1992 precis hade lämnat FMSF. Föreningen var konservativ och kunde inte fördras med "kannylliberalerna" i Stockholm. Jag hade för min del svårt att fördras med konservatismen.

Marknadsekonomiskt nej till EG, den enda borgerliga nej-organisationen utanför Centern i folkomröstningen om EG 1994. I praktiken bestod dock kampanjen av undertecknad som ordförande, samt Johan Norberg, Markus Johansson och faxen på Frihetsfrontens kontor, med stöd och uppmuntran från Sven Rydenfeldt nere i Lund. EG-kritiska studentförbundare var helst "skeptiska", men utan att ta tydlig ställning eller engagera sig i kampanjen.

Den attityden präglade även EMU-frågan vid den här tiden. Man skulle framför allt inte vara bestämt emot. Det var nämligen onödigt dogmatiskt eftersom alla förstod att det inte skulle bli någonting av EMU-projektet.

Ständiga krascher

Det är något de flesta kanske inte tänker på idag – även om jag brukade göra en pedagogisk poäng av det 2003 – men den monetära unionen har kraschat många gånger förut och aldrig tidigare så spektakulärt som vid 1990-talets början.

Den så kallade valutaormen bildades 1972 och låste tio europeiska länders växelkurser inom ett spann på $\pm 2,25$ procent. Det höll i två år. Frankrike blev 1974 det femte landet efter Storbritannien, Irland, Danmark och Italien som lämnade växelkurssamarbetet och devalverade.

Sedan kom EMS, European monetary system (med ERM, Exchange rate mechanism) 1979. Trots att variation för upp till 6 procent för exempelvis Storbritannien hade de fastlåsta växelkurserna i ERM tio år senare redan justerats 11 gånger.

Det hindrade inte EG-politikerna från att 1991 i Maastricht fatta beslutet att bilda EMU, en ekonomisk och monetär union. Det skulle ske tidigast 1997 och senast 1999. EMU sprack dock redan hösten året därpå, då Italien, Spanien och Storbritannien övergav växelkursen. Liksom Sverige, som knutit valutan till den gemensamma valutakorgen ecun och fåfångt

försvarede den övervärderade kronan med räntor upp till 500 procent. Sverige fick – lyckligtvis – släppa taget och kunde istället gå vidare med en marknadsvärderad valuta och en tid därefter reformer som gav oss en självständig riksbank och varaktigt låg inflation. Andra skulle följa efter. Den 2 augusti 1993 medgavs den vida fluktuationen ± 15 procent för att inte fler länder skulle lämna EMU. Bara den tyska D-marken och den holländska gulden fanns kvar i den ursprungliga fasta växelkursen $\pm 2,25$ procent.

Många trodde och hoppades de här åren att den gemensamma valutan med detta dramatiska haveri var död och begraven. Det var helt klart en öppen fråga eftersom bara politisk fåfänga hos Europas ledare talade för att euron skulle bli av. Alltså, hävdades det ofta i studentförbundsdiskussionerna, var det ingenting man skulle lägga tid på att kritisera alltför hårt. (Samma personer hävdade vid den här tiden att det var onödigt att kritisera EU:s jordbrukspolitik. Den skulle ändå avskaffas när öststaterna gick med och det skulle bli alldeles för dyrt att ha kvar så generösa bidragssystem.)

Dagisargument och konvergenskriterier

Valutaprojektet hade förvisso sina entusiaster. En av dem var studentförbundsprofilen Anders Borg. Någon gång kring 1994-95 besökte han Frihetsfrontens tisdagspub för att förklara fördelarna med EMU. Det skulle lära folket ekonomisk disciplin, vilket de omöjligt skulle förstå värdet av annars. "När en dagisfröken undrar varför ni vill skära ner offentliga utgifter kan ni ju inte komma och säga: 'Vi har ett ideologiskt projekt'", hånade Borg den nyliberala publiken.

Det där var ett vanligt sätt att resonera inom Studentförbundet. Sverige sågs som hopplöst sossifierat. Folket skulle aldrig gå att bilda eller få med sig för frihetliga tankar. Därför ägnades åtskillig energi åt att diskutera konstitutionella

ordningar som skulle få dem dit i alla fall. Så föddes tankar i en uppmärksammas Svensk Linje-artikel på 1990-talet om graderad rösträtt. Liksom entusiasmen för euron.

I sak finns inget stöd för Borgs analys. Sverige liberaliserade sin ekonomi före och efter kronförsvaret, men inte tack vare eller under det. Krispaketen bestod av bluffbesparingar och skattehöjningar. Samtidigt rådde ett intolerant klimat mot ekonomisk debatt. De få som ifrågasatte kronförsvaret utmålades och behandlades som landsförrädare. När förtroendet för kronan något år senare åter var skakigt hotade finansminister Göran Persson från riksdagens talarstol med brännmärkning om någon talade illa om Sveriges ekonomi utomlands. Facit i valutakristider är alltså skattehöjningar och hot om politiskt åsiktsförtryck. Perssons budgetsanering, även den i allt väsentligt skattehöjningar, markerade snarare slutet för en liberal ekonomisk reformperiod som inleddes i relativt goda tider på 1980-talet. Tron på disciplinen under en ekonomisk kris som liberaliserande är en ingrodd föreställning. Som så ofta med den typen av "hårdföra sanningar" är den i realiteten mest en pervers högerfantasi.

Redan på plats punkterades den retoriska sufflén när en frågeställare undrade om Anders Borg verkligen skulle ha större framgång när han motiverade nedskärningar för den där dagisfröken med: "Vi har konvergenskrav." Hans enda svar var att få ett raseriutbrott mot den typen av "slaskargument".

Konvergenskriterierna, ja. Bland annat krav på budgetunderskott (max 3 procent av BNP) och statsskuld (max 60 procent av BNP). De var villkoren för att få ta det tredje och avgörande steget mot att införa en gemensam valuta, och behövdes förstås för att inte skötsamma länder skulle behöva ta ökade kostnader för länder med sämre koll på sin ekonomi. Jag vill minnas att en euroanhängare på den här tiden beskrev dem som "ristade i sten".

Så vad hände, skapade de budgetdisciplin i Europa? Knappast. De behövde bara uppfyllas för ett enda år, 1997, men bara tre länder – Frankrike, Finland och Luxemburg – uppfyllde konvergenskriterierna. Detta trots öppna otillåtna manipulationer. Italien införde en engångsskatt för att täcka över budgetunderskottet och Frankrike klarade kraven genom att mjölka de statsägda företagen på kapitaltillgångar. De som idag rasar över Greklands fusk med kriterierna är historielösa. Hela euron är byggd på öppet fusk med strikta utfästelser. Att den nu diskuterade stabilitetspaktens krav på budgetdisciplin skulle vara mer än ett skådespel för att lugna finansmarknaderna är osannolikt om man ser till eurons historia.

Året därpå, 1998, blev nämligen det politiska beslutet att låta elva EU-länder, alla ansökande utom Grekland, gå vidare med valutaunionens tredje steg och fastlåsta växelkurser från den 1 januari 1999. Euron infördes som sedlar och mynt 2002, då hade även Greklands ekonomi godkänts. "Politik är att vilja" hävdas det ibland. Euron är en av de mest renodlade produkterna av politisk vilja, även om tyska ledare förstas snarare motvilligt accepterade projektet i utbyte mot att Tyskland skulle få återförenas och befolkningarna sällan tillfrågats.

Någon gång kring 1997-1998, med indikationerna om att europrojektet faktiskt skulle bli av, tyckte också den moderata partiledningen att det fick vara slut med fritänkeriet i frågan. Fria Moderata Studentförbundet var vid denna tid den särklassigt viktigaste rekryteringsbasen för partiets tjänstemän och det passade sig inte riktigt att ha en massa EMU-kritiker i staben kring partiledningen. Alltså tog Moderaterna det udda greppet att ordna ett EMU-seminarium för "sitt" studentförbund. Det skulle i efterhand omtalas som "Inpiskningsseminariet". Avsikten var ungefär densamma som när dåvarande partisekreteraren Gunnar Hökmark

äntrade talarstolen på Moderaternas partistämman 1993 och förklarade att det var kränkande för de befriade folken i Baltikum att ifrågasätta värnplikten. Ingen köpte argumentet, men det skickade en tydlig signal från partiledningen om vad man borde tycka och vad man gjorde bäst i att åtminstone inte tycka högt för att ha en framtid i partiet. Vi kan väl säga att de här konvergenskriterierna efterlevdes bättre än de från Maastricht.

Att tänka stort och att tänka fritt

Men när det drog ihop sig till folkomröstning 2003 hade mycket hänt. Carl Bildt och hans bunkergäng var borta. Moderaterna var efter ett svidande valnederlag i valet 2002 ett 15-procentsparti och gick in i eurovalrörelsen med en starkt kritiserad och avgående partiordförande. Få hade tid och ork att hålla koll på ungdoms- och studentförbund, där eurokritiken frodades hos en ny generation.

I Studentförbundet fanns hastigt och lustigt vad som skulle visa sig vara en klar majoritet för ett nej. Det var anledningen till att jag senhösten 2002 skulle få en fråga jag inte hade väntat mig som fyllda 30, gift, med bostadsrätt och anställning på Moderaternas partikansli: Ville jag bli redaktör för Studentförbundets tidning Svensk Linje? Det var alldeles för roligt för att tacka nej till. Jag blev både förvånad och glad av att höra att en av de saker som fått presidiet att fråga just mig var min position i eurofrågan.

Vad var då min position? Jag var uttalad EMU-motståndare och har en bakgrund som lika uttalad EU-kritiker. Faktum är dock att jag i början av 2000-talet försökt att vara positiv till euron. Allt annat lika är jag för en gemensam valuta över ett så stort område som möjligt. Även om effekterna överdrivits är det ingen som förnekar att det underlättar handel och prisjämförelser. Dessutom hade det varit roligt att vara

för någonting som omväxling. Jag var som sagt på nej-sidan i EG-omröstningen 1994. Politiskt tycker jag fortfarande att skälen håller. Men jag hade underskattat medlemskapets effekter för att kulturellt och för enskilda medborgare öppna ett relativt inskränkt Sverige för nya impulser: möjligheten att studera, liberalare alkoholpolitik, den inre marknaden, nyfikenheten på hur andra länder löser problem. Mentalt blev Sverige friare av EU-medlemskapet.

Samtidigt. Det finns inga framgångsrika projekt i Bryssel, snarare en korrupt, planekonomisk och stundom rent totalitär administration av jordbruk, fiske, rymdprojekt, gränsövervakning med mera. Till detta kan vi förstås efter ovanstående historik och senare års skeenden lägga den gemensamma valutan. Att därför ge mer makt och befogenheter till Bryssel som det idag fungerar är politiskt vanvett. Dessutom fungerade svensk penningpolitik bra med flytande krona och oberoende riksbank. Och gör det fortfarande, med låg inflation och en valuta som anpassar sig i svåra tider, vilket inte minst svensk exportindustri drog nytta av i finanskrisens inledningsskede.

Och så var det de trötta, korkade ja-argumenten. När Mats Johansson tog över Svenska Dagbladets ledarredaktion och ändrade tidningens kritiska linje var det stora argumentet att man skulle vara för euron eftersom kommunister och miljöpartister var emot. Ridå. Där och då kom alla argument jag försökt använda för att svälja euron upp igen. Fler skulle med tiden gå igenom samma process. Den floskulöst anti-intellektuella och Jehovasvittnenpåstridiga ja-kampanjen för euron måste sett till kostnader, kommunikation och resultat vara en seriös kandidat till den mest misslyckade politiska kampanjen genom tiderna. Bananutdelning och strutsdräkt, någon?

Det blev alltså nej-sidan och ett jobb som pressansvarig på Medborgare mot EMU för min del. Och min ståndpunkt var

alltså till min fördel när jag rekryterades till Svensk Linje.

Vikten av ett nej

Med ett sätt att se det kom Fria Moderata Studentförbundet att spela en betydelsefull roll för att Sverige 2003 röstade nej till att införa euron som valuta. Till Gimo i maj samma år fanns en presidiemotion om ett nej till att införa euron som valuta. Som jag minns välartikulerad, balanserande fördelar och motargument. Det blev en lång debatt, mitt eget anförande tog runt 40 minuter och var ändå inte det allra längsta. Slutligen var det så dags för omröstning där en klar majoritet på 37 röster mot 12 biföll motionen.

Utanför Centern var FMSF den enda organisationen på den borgerliga kanten som tog ställning för ett nej. Att detta ställningstagande blev en nyhet under kampanjåret gjorde inte saken sämre. Det var betydelsefullt för folkomröstningen.

Den avgörande förändringen jämfört med omröstningen om EG-medlemskap 1994 var just den betydligt högre andelen borgerliga nej-röster. Hela 41 procent av de borgerliga väljarna röstade nej, trots att tre av fyra borgerliga partier och Svenskt näringsliv kampanjade aktivt för ett ja. Mycket av denna opinionsförskjutning skedde dessutom under själva kampanjen. I valu 2002 var det bara 14 procent av moderata väljare som var emot euron. Ett år senare i själva folkomröstningen hade den andelen i stort sett fördubblats till 27 procent. Självklart hade kännedomen om att det fanns moderater som var emot en roll i detta. Och utöver de äldre som Margit Gennser och Lars Wohlin, med karriären bakom sig, var det framför allt personer från MUF och FMSF som blev ansiktena utåt.

Meningen var förstås att Studentförbundets ställningstagande aldrig skulle komma ut. Minoriteten på ja-sidan hade förberett en liten kupp. Mot slutet av debatten om euro-

motionen yrkades på en tilläggs-att-sats om att valutor inte borde vara statliga utan privata. En kul och radikal twist helt i enlighet med exempelvis Friedrich Hayeks skissande av konkurrerande valutor eller andra ekonomer av den österrikiska skolans plädering för guldmyntfot och avskaffande av centralbank.¹⁷

Baktanken var dock att göra detta ställningstagande till huvudsak och därmed vips befinna sig på bekvämt avstånd från alternativen i höstens folkomröstning. Något sådant föresvävade aldrig Hayek, som tvärtom, bland annat i en intervju i Svensk Linje, redogjorde för sin kritik mot EMU-projektet och den ekonomisk-politiska samordning som skulle bli resultatet.

Så blev det inte eftersom jag via kolleger på Medborgare mot EMU:s kansli sett till att tipsa medierna om ställningstagandet i eurofrågan, vilket medierna förstås fann intressantare.

Själv befann jag mig plötsligt i en veritabel skitstorm på Studentförbundets plank, där ett antal personer var vansinniga. Visst gjordes misstag i formen då resultatet kommunicerades genom ett pressmeddelande med oklar avsändare. Men ilskan gällde i mångt och mycket att ställningstagandet alls kommit ut.

Här invänder säkert vän av ordning att Studentförbundet stoltserar med devisen: "Där diskussionen är viktigare än besluten." Javisst. Hela diskussionen på Gimo rörde ett ja eller nej till euron. Motionen som diskussionen utgick ifrån argumenterade förtjänstfullt varför fördelarna med ett nej övervägde nackdelarna. Och som siffrorna ändå indikerar var det en överlägsen seger för nej-sidan. Det var privata valutor som beslutades i en tillagd att-sats. Utan debatt. Och det var förstås enbart charader att låtsas något annat. Charader som dock spelades upp i offentligheten under resten av kampanjen. Studentförbundet skulle bara vara för

¹⁷ Hayek, Friedrich. *Denationalisation of Money*. The Institute of Economics Affairs, 1976

privata valutor.

I enskildhet fick jag beröm av en viceordförande för att ha läckt det verkliga ställningstagandet och sett till att förbundet fick tv-soffor och medialt genomslag. Det var aldrig något förtroendeproblem för mig som redaktör, jag och dåvarande förbundsordföranden Peter O Sellgren var ense om de missstag som begåtts och klarade snabbt ut detta. De arga tillhörde tidigare, inpiskade, generationer. Men inför deras elektroniska raseri stod jag relativt ensam. Jag förstod först i efterhand att jag rekryterats till Svensk Linje inte för att min uppfattning om EMU låg i linje med vad förbundet ville driva, utan för att stå upp för vad de egentligen tyckte men drog sig för att kommunicera. Det var förvisso inget unikt för Studentförbundet. Jag mötte många av borgerlighetens profilerade namn som privat hyllade mitt och andras arbete för ett nej, men som själva inte tog ställning offentligt.

Radikal följsamhet

Attityden och förfaringsättet är dock något jag ofta mött i just Studentförbundet och därför kommit att förknippa med det. Vi kan kalla det radikalismen som pose. Att vara ideologiskt stringent och utrerad när man skrävlar i baren, men slaviskt försvara partilinjen nio till fem. När jag i riksdagskansliet emellanåt tog mig för att kritisera antiliberala avsteg var det påfallande ofta gamla studentförbundare som kom med det etatistiska försvaret. Det är rätt typiskt att de två tjänstemän som försvarade flygbolagssubventioner som en rimlig, ja den fullkomligt nödvändiga, responsen på 9/11-attacken och menade att inte ett enda av världens flygplan skulle lyfta utan staten som garant för deras ekonomi, hade sin bakgrund som profilerade marknadsliberaler i Studentförbundet.

Det här tangerar men ska inte förväxlas med ett av politi-

kens ständiga dilemman, konflikten mellan vision och verklighet, mellan mål på kort och lång sikt. Ska man teoretisera om nattväktarstaten eller försöka sänka kommunalskatten med 25 öre? Det behöver inte vara en motsättning. Den som finner nattväktarstaten sympatisk borde värdesätta varje steg på vägen dit. Kan man dessutom något om politikens villkor borde uppskattningen vara än större. Men alla strider engagerar inte alla, och man bör låta folk engagera sig för det de tycker är roligast, vare sig det är den politiska hetluften, de svala teorierna eller en dynamisk mix. Radikalismen som pose vore snarare att inte ta strid för en utebliven skattesänkning eller acceptera en skattehöjning eftersom att det inte spelar någon roll då all skatt är stöld. Det är först då man gör sina idéer en otjänst och sig själv irrelevant.

Vad passade en sådan attityd bättre än en ideologiskt radikal men i sakfrågan harmlös hållning när vi skulle rösta om euron? Många var förstas ärligt övertygade om att euron var bra och argumenterade väl för detta. Frågan var ingen ideologisk vattendelare. Allt annat lika är jag som sagt också för en gemensam valuta och jag kan förstå den som gör en annan avvägning och agerar efter den. Men att posera med en irrelevant radikalism, är det egentligen modigt eller är det... följligt? En ledtråd kan vara att ställningstagandet för privata valutor vad jag vet inte varit lika aktuellt när väl folkomröstningen var över.¹⁸

Nu blev förvisso Studentförbundet relevant. Inte bara genom ett ställningstagande som blev medialt uppmärksammat. Diskussionen var förstas i slutänden viktigare. Hur många av dem som förtjänstfullt genom åren fram till omröstningen kunde diskutera optimala valutaområden, konvergenskriterier och liberaliseringsstrategier var inte skolade i Studentförbundet. I diskussioner med sådana likasinnade meningsmotståndare på ja-sidan gjordes liberala ståndpunkter till gemensamma utgångspunkter. Så förskjuts agendan

¹⁸ Frågan om privata valutor var dock åter uppe för diskussion på representantskapet 2010 (reds anm).

inte bara i eurofrågan.

Det skadar inte heller att ha lekt med abstrakta resonemang och absurda scenarier när man står inför dagens ekonomiska situation i euroområdet. Fast inte ens på Gimo 2003 diskuterade vi att EU vid en kris för ett euroland (inte sällan skapad eller förvärrad av systemets konstruktion som överhettningen på Irland för att de inte kunde höja räntan, eller förvisso det ständiga fuskandet med budgetdisciplin) kommer att vara berett att med skattemedel som insats stötta inte bara banker, utan finansiella sektorer och inte bara sektorer utan hela stater. Och att detta kommer att ske genom att man åsidosätter demokratin och sätter hela länder under ekonomiskt förmyndarskap. Den som gjort det hade nog även i ett sådant sammanhang betraktats som för extrem och smått galen. Visst är det att föredra att följa sådana skeenden från läktaren.

Mitt kommunistiska fontänbad

Låt mig apropå galenskaper återvända till mitt förmodat kommunistiska fontänbad. Hur var det egentligen? Eftersom nej-segern i folkomröstningen 2003 var min första politiska seger sedan valnatten 1991 ville jag förstås fira den ordentligt. Efter tre valvador, en båt och en bar var det så dags för att avrunda kvällen i Sergelfontänen, vilket jag också skrev om dagen efter på Studentförbundets plank på Moderaternas BBS.

Det skulle jag inte ha gjort! Strax rasade en förbittrad tjänsteman som efter att ha utformat Moderaternas "Rösta på din frisör"-kampanj 2002 året därpå satts på omvärldsbvakning av kanske inte högsta dignitet i ja-kampanjen och således läst Ung vänsters tidning Röd press från pärm till pärm rasade. I denna tidning hade dåvarande ordföranden Ali Esbati skrivit om att vänstern skulle ha anledning att

bada i fontänerna i bland annat Stockholm efter folkomröstningen. Saken var klar. Jag hade antingen brustit i omdöme som i detta avseende agerade som en kommunist, eller i omvärldsbevakning genom att händelsevis ha förbigått denna artikel. Det sistnämnda kunde jag med glatt humör tillstå.

Över huvud taget var det många lustiga argument i omlopp under folkomröstningen. Ett vanligt och ofta aggressivt framfört argument var "Vem vill du ska sitta i tv-soffan morgonen därpå?" Tanken var att eftersom det var fler till vänster som röstade nej, och de partier och organisationer som var för ett nej också var på den kanten, så skulle morgonsoffan domineras av vänsterprofiler och de skulle få en skjuts i opinionen. Vi kan lugnt konstatera att vänsterns valframgångar uteblivit. Är det någon som ens minns vem som satt i tv-soffan?

Femtiotusen? Är det verkligen 50 000?

HANS WALLMARK

SOM NYVALD LEDAMOT av riksdagens försvarsutskott 2010 skulle jag ha en av mina första debatter. Jag hade därför bett om hjälp med underlag, siffror och fakta. En av de uppgifter jag speciellt granskat var hur många som på endast någon veckas varsel skulle stå insatsberedda med den nya organisationen fullt införd. 50 000 soldater, sjömän och från nationella skyddsstyrkan. Vilken kontrast till de papperssoldater som tidigare funnits angivna i planer från Försvarsmakten men som ingen tagit på allvar – varken här hemma eller på andra sidan Östersjön.

Jag ringde upp den som hjälpt mig med bakgrundsmaterialet. Jo, det stämde. Ambitionen var 50 000.

Min egen tveksamhet är nog ganska representativ för med vilken skepsis många medborgare sett på förändringarna. Det är inte ovanligt att få höra någon svepande formulering om att Sverige saknar ett försvar. Rätt fort kan ju dessvärre en lögn upprepad ett antal gånger förvandlas till sanning. I själva verket har de genomgripande förändringarna och reformerna varit av stor betydelse. Däremot i alldeles för liten utsträckning beskrivna och förklarade. Det försvar som har en årsbudget på långt över 40 miljarder har dessutom

helt sluppet undan den typen av snabba besparingar som nu krävs i ett Europa som i övrigt kämpar med skuldskris, skenande budgetunderskott och sönderfallande statsfinanser. Sverige utgör på många sätt ett undantag. Ett bra undantag!

Ny kurs

2009 antog riksdagen en ny inriktningsproposition. Den byggde på de slutsatser som dragits i en parlamentarisk försvarsberedning. Därmed utgör beslutet ett exempel på hur stora försvars- och säkerhetspolitiska frågor ska hanteras. Breda uppgörelser och samtal mellan partierna är av stor betydelse. Sverige är på många sätt en konsensus-demokrati. När män och kvinnor kan beordras ut för att skadas eller dödas i sin tjänst är det ännu viktigare att de folkvalda talar med en stämma och i så stor utsträckning som möjligt står sida vid sida. I dag är det ju huvudsakligen Vänsterpartiet respektive Sverigedemokraterna som trippar på vid sidan av de andra.

Försvarsberedningen noterade bland annat: Förmågan till väpnad strid utgör bevekelsegrunden för att upprätthålla och utveckla ett militärt försvar, oavsett om det ska användas utanför eller på vårt eget territorium. Försvarsmakten ska bidra till de övergripande målen för vår säkerhet och till målen för försvaret genom att tillsammans med andra, lösa följande uppgifter:

- Försvara Sverige och upprätthålla våra grundläggande värden och intressen. Detta sker genom insatser globalt, i Europa, i närområdet och på vårt eget territorium.
- Upptäcka och avvisa kränkningar av det svenska territoriet.
- Med befintliga förmågor och resurser kunna bistå det övriga samhället och andra myndigheter vid behov.

Insatsorganisationen ska bestå av insatsförband samt nationella skyddsstyrkor utvecklade ur dagens Hemvärn. Insatsförbanden ska i princip vara tillgängliga för Försvarsmaktens samtliga uppgifter globalt, i Europa, i närområdet och på vårt eget territorium. Insatsorganisationen ska med stöd av frivilligorganisationer och efter förmåga, stödja andra myndigheter och det övriga samhället vid kriser, katastrofer och andra händelser. En modern insatsorganisation måste bestå av användbara insatsförband. Insatsorganisationen ska i första hand vara tillgänglig för att kunna möta utmaningar här och nu.

Frivillighetens styrka

En bärande tanke var att skapa en kvickare organisation som kan reagera och agera mot många olika slags hot. Inte minst detta kan ses som en viktig anledning att överge det traditionella mobiliseringsförsvaret till förmån för kontraktsanställda, tillfälligt tjänstgörande och de nationella skyddsstyrkorna.

Insatsorganisationen utformas nu med en personalförsörjning baserad på frivillighet. Ingen pliktpersonal ska finnas kvar. För de mest krävande uppgifterna skapas de stående förbanden. Dessa bemannas i huvudsak med heltidsanställd personal. De stående förbanden kan användas både till snabbinsatser och rotationsinsatser – internationellt och nationellt. De stående förbanden är mycket kostsamma vilket gjort att det för att nå tillräcklig volym också skapats förband med lägre tillgänglighet i form av kontraktsförband som huvudsakligen bemannas med soldater och officerare som har en kompletterande civil kompetens.

En insatsorganisation med fler tillgängliga heltids- och kontrakterade personer samt de nationella skyddsstyrkorna medger en ökad förmåga att stödja andra myndigheter och

samhället i övrigt. Försvarsmakten ska på sikt och efter genomförda reformer öka insatsförmågan. Insatsorganisationen kommer att bestå av ett stort antal tillgängliga förband. Med dessa ska Sverige ha förmåga att:

- Över tid kunna hålla upp till 2000 personer ur markstridskrafterna insatta internationellt och nationellt .
- Över tid kunna göra snabba evakuerings- eller förstärkningsinsatser med upp till 300 personer.
- Periodvis kunna upprätthålla en planerad snabbinsatsberedskap motsvarande ramnationsansvaret i EUs stridsgruppkoncept.
- Hålla relevanta delar av flyg- och marinstridskrafterna tillgängliga för insatser och snabbinsatsberedskap.

Om det skulle krävas, i händelse av till exempel en större nationell kris, kan i princip hela insatsorganisationen med stående förband, kontraktsförband och de nationella skyddsstyrkorna ställas till förfogande. Användbarhet här och nu är ett grundkrav för de förmågor som ska finnas i framtiden. Det ska inte finnas förband som kräver återtagning och komplettering under längre tid för att bli användbara.

Att värnpliktsystemet nåtts vägs ände långt före beslutet märktes även genom de allt färre kullar som togs in. Det är svårt att beteckna något som "allmänt" när långt färre än hälften kallades in. Och det gällde dessutom endast pojkarna och männen. Själv är jag ett gott exempel som illustrerar bristerna. Jag gjorde värnplikten under cirka 360 dagar 1986. Det kostade nog en slant att utbilda mig på kryptosystem och annat. Någon rep-övning blev det aldrig. Och ungefär 20 år senare kommer plötsligt ett vykort hem i brevlådan – stämpelat med B-post. Det har sänts till mig och ytterligare några tiotusental. Med ett par kärnfulla rader tackar överbefälhavaren för mina insatser för svenskt försvar och förklarar att

jag nu rensats ut rullorna. Tack och hej! Av något slags skeva folkhemsnostalgiska skäl finns en och annan som talar sig varm för det gamla värnpliktsförsvaret. Folkfostran, sägs det. Sätillvida är det naturligtvis rätt då Napoleon och det som kom efter franska revolutionen upprättade värnpliktsarméer som vi känner dem i dag. Istället för att ta hand om marken och grödorna skulle de unga männen ta hand om striderna. För dem som slapp undan en förkvävande tillvaro på godsen och gårdarna var det nog endast en tillfällig lättnad och befrielse fram till att marschen nådde sitt slutmål vid något av de blodiga och vidriga slagfälten österut.

Folkfostran är dessutom för det första inte en uppgift som tilldelats Försvarsmakten och för det andra var den nu övergivna ordningen knappast effektiv varken för den enskilde, försvaret eller samhällsekonomin i sin helhet.

Riksdagen antog den 19 maj 2010 grunderna för en modern personalförsörjning vilket innebar att den allmänna värnplikten lades vilande i fredstid. Den försvarspolitiska inriktningen och kraven på operativ förmåga innebär att alla delar av insatsorganisationen bör vara tillgängliga för Försvarsmaktens samtliga uppgifter utan föregående beslut om mobilisering eller höjd beredskap. Det handlar om tillgänglighet och användbarhet. I det nya personalförsörjningssystemet införs två nya militära personalkategorier, tidvis respektive kontinuerligt tjänstgörande gruppbefäl, soldater och sjömän. Kontinuerligt tjänstgörande personal är arbetstagare som har anställningen i Försvarsmakten som sin huvudsakliga sysselsättning. Tidvis tjänstgörande personal är arbetstagare som har sin huvudsakliga sysselsättning utanför Försvarsmakten.

Solidaritet med omvärlden

Utöver gjorda förändringar har Sverige i likhet med likaledes alliansfria Finland dessutom ensidigt slagit fast en solidaritetsförklaring som visar på vilja och intresse att ställa upp i vårt närområde: "Sverige kommer inte att förhålla sig passivt om en katastrof eller ett angrepp skulle drabba ett annat medlemsland eller nordiskt land. Vi förväntar oss att dessa länder agerar på samma sätt om Sverige drabbas".

Det innebär att Sverige kan bidra med militärt stöd vid kris och konfliktsituationer. Vi ska kunna och vilja hjälpa varandra i händelse av olyckor, kriser eller konflikter och med relevanta förmågor. Sverige ska mot denna bakgrund både ha förmåga att ta emot och ge militärt stöd.

EU- och Nato-länderna på andra sidan Östersjön – Estland, Lettland och Litauen – brukar dock återkommande fråga vad som menas med solidaritetsförklaringen. Egentligen? Hur är den tänkt att fyllas med reellt innehåll? I bak-huvudet finns naturligtvis smärtsamma minnen från tidigare då svenska myndighetspersoner valt att titta åt annat håll medan grannländerna ockuperats och Sovjetmakten sedan krävt att balter utomlands skulle utlämnas för att sedan arkebuseras eller sändas till Stalins slavläger i Gulag.

Även om ingen i dag tror på någon form av traditionell väpnad konflikt finns oro för annat som exempelvis cyberhot där Estland är det land som utsatts för ett fullskaligt angrepp i samband med en incident med Ryssland då ett soldatmonument från Sovjettiden flyttades från centrala Tallinn till en kyrkogård utanför staden. De egna bidragen i form av stridskrafter i de tre baltiska republikerna är relativt blygsamma. I Lettland och Litauen har det tidigare traditionella värnpliktsförsvaret övergetts till förmån för kontrakterade styrkor. Ett sätt att kompensera egna tillkortakommanden är att ytterst lojalt ställa sig bakom pågående Natooperatio-

ner som den i Afghanistan men även andra som i Bosnien, Kosovo och Irak. Försvars- och säkerhetspolitik är kanske ett av de bästa exemplen på fungerande baltiskt samarbete mellan länder som annars på så många plan har att hantera olika utmaningar. Därför finns det anledning för Norden i allmänhet och Sverige i synnerhet att just hörsamma önskemålen om samarbete inom detta breda område. Vi kan göra mer tillsammans! Dessutom finns det anledning för Sverige att reflektera kring det faktum att vårt land har den största "strandtomten" kring Östersjön. Andra länder förväntar sig att vi medverkar till säkerhet och trygghet.

Den nordiska stridsgruppen Nordic Battle Group (NBG) har varit ett sätt att manifestera närheten i Östersjöområdet. Därför är det också bra och glädjande att Alliansregeringen kommit överens med S och MP om nytt ramansvar runt 2015. Under 2011 hade Sverige huvudansvaret för NBG 11 i samverkan med Estland, Finland, Irland och Norge. Att bygga upp och etablera en kapacitet som EUs militära snabbinsatsförmåga är viktigt och kräver långsiktigt engagemang. Behovet av en militär EU-styrka som med mycket kort varsel kan ingripa i händelse av en uppblossande kris blev särskilt tydligt under krigen på Balkan på 1990-talet. I ljuset av massakern i Srebrenica och kriget i Kosovo påbörjades ett arbete med att utveckla en sådan förmåga.

Reformeringen av försvaret och införandet av en ny insatsorganisation skapar möjligheter för Försvarsmakten att i framtiden bidra till internationella insatser med redan befintliga förband istället för som tidigare med temporära lösningar. Detta gör svensk medverkan i och ansvar för den nordiska stridsgruppen 2015 mindre resurskrävande än tidigare.

NBG är en viktig komponent i arbetet med att utveckla det nordiska militära samarbetet. Det har gett våra förband en ökad förmåga att samverka med andra och varit en katalysator för att hitta samordningsvinster i övning, utbildning och

materielfrågor.

I propositionen med det nya inriktningsbeslutet resoneras på följande sätt: "Regeringen delar Försvarsberedningens bedömning att utmaningar och hot mot målen för vår säkerhet är föränderliga, gränslösa och komplexa. Vissa är svåra att förutse och kan uppstå plötsligt, medan andra är mer långsiktiga och växer fram successivt. Konsekvenserna kan i många fall vara allvarliga. Regeringen anser, liksom Försvarsberedningen, att det är viktigt att bibehålla en öppenhet för vad som kan komma att bli hot, och försöka förbereda sig på det oväntade genom samarbete och åtgärder nationellt och internationellt. Det innebär att vi bör följa och noga värdera utvecklingen i vår region och globalt. Regeringen anser att det ligger i Sveriges intresse att främja internationellt säkerhets- och försvarssamarbete eftersom detta skapar förtroende mellan stater och lägger grunden för gemensam säkerhet. Vi måste inte enbart skydda oss själva, utan även bidra till global och regional säkerhet och utveckling i enlighet med principerna i FN-stadgan, EU-fördraget och EU:s säkerhetsstrategi. Helhetssyn och samverkan stärker säkerheten. Säkerheten ska försvaras med militära och icke-militära medel. Multilateralt samarbete är avgörande för hanteringen av de stora globala utmaningarna. Regeringen menar att det ligger i Sveriges intresse att utveckla samarbetet med andra i bi- och multilaterala fora för att främja målen för vår säkerhet."

Samverkan över gränserna

Norden intar en särställning. Vi binds samman av gemensam historia, kultur och delade traditioner. I förhållande till EU- och Nato-medlemskap har olika vägar valts. Intrycket är dock att samarbetet i snabb utsträckning ökar. Dels som konsekvens av ett svårt budgetläge som i Finland och dels av övertygelse som i Norge. Sverige delar flera säkerhets-

politiska utgångspunkter och intressen med våra grannar. De nordiska länderna står inför likartade utmaningar. Det är värdefullt att kunna jämföra och ta del av varandras erfarenheter och syn på utmaningar och lösningar. Det ligger i Sveriges intresse att åstadkomma effektiva samverkanslösningar och ett fördjupat samarbete med de nordiska länderna. Norden utgör dock aldrig en ersättning för fördjupat EU-samarbete däremot ett viktigt komplement.

Politiskt sker i dag också en stor samverkan inom utrikes- och försvarsområdet. Nordiska rådet beslöt vid 2011 års session i Köpenhamn att i än större utsträckning prioritera detta. Redan i augusti kunde utrikesministrarna underteckna en överenskommelse i Helsingfors som innebär fördjupat samarbete ifråga om diplomatisk närvaro utomlands. Därmed uppfylldes en tanke som framförts av undertecknad både som motion i riksdagen och som förslag i Nordiska rådet. Ett viktigt steg togs, och en tydlig markering gjordes, i och med att även de tre baltiska republikerna inkluderades.

Om försvarssamarbetet rent tekniskt och i fråga om materiel utvecklas i rätt riktning i Norden finns det onekligen orosmoln på himlen i form av Ryssland. Och sedan Karl XII:s dagar i slutet av 1600-talet så är ju Ryssland den ständigt närvarande väsentliga makten i vårt närområde. Vi delar Östersjön. Medan Moskvas män har intressen i städer som Tallinn, Riga och Vilnius har vi där våra vänner och politiska kamrater!

På många sätt kan Ryssland sägas vara ett bra exempel genom att just vara ett dåligt exempel. Landet är en god provkarta på dels hur demokratin kraftigt kan beskännas trots allmänna val och dels vilka svårartade problem som uppstår i och med utbredd och växande statskorruption.

För Sverige och de andra länderna runt Östersjön är utvecklingen i Ryssland av stor betydelse. Det påverkar vår utrikes- och säkerhetspolitik. Tongångarna är inte allt för

uppmuntrande. En viss modernisering av försvaret sker. Samtidigt är utvecklingen i Kaukasus en tilltagande huvudvärk. Det finns en mycket skev omvärldsbild vilket gör att små grannländer som Estland och Lettland rankas som några av de farligaste för Ryssland efter USA. Det gör att svensk politik måste präglas av tydlighet. Det finns all anledning att önska goda relationer men det bygger på att öppenhet och demokrati präglar de inhemska villkoren i Ryssland och vilja att samarbeta kontakterna med utlandet.

När det gäller korruption har Ryssland i en internationell jämförelse rasat från plats 82 till 146 på tio år. "Korruptionsmarknaden" beräknas till cirka 300 miljarder dollar vilket motsvarar en fjärdedel av landets BNP. Till det kommer en sjunkande befolkning på grund av både fattigdom och missbruk. 1 januari 1992 kunde Ryssland räkna 148,5 miljoner medborgare mot 141,9 miljoner åtta år senare.

En av de första motioner jag som nyvald riksdagsledamot väckte var hur svenska soldater som skadats ges hjälp och stöd. Och hur efterlevande ges gott stöd. Genom åren har jag följt hur detta alltid varit en viktig fråga i Finland som är ett land med helt andra erfarenheter av att bokstavligen slåss för överlevnad. I takt med våra insatser utomlands är detta emellertid en allt viktigare fråga. Sedan 1948 har över 100 000 svenskar tjänstgjort i internationella insatser. Drygt 80 har förlorat livet. Numera har Sverige grunderna till en veteranpolitik, delvis tack vare vännen Allan Widman (FP) i försvarsutskottet som utrett frågan.

Riksdagen har ställt sig bakom regeringens förslag: "Försvarsmaktens ansvar för stöd till veteraner ska gälla så länge det behövs, istället för dagens maximala fem år. Stödet till de anhöriga ska förbättras och en särskild veteranenhet ska bildas inom Försvarsmakten." En nationell minnesdag har instiftats, den 29 maj, och två nya medaljer har också inrättats.

Tid för nya tankar

Det mest fascinerande just nu med svensk försvars- och säkerhetspolitik är kanske att det kvävande greppet från 1960- och 70-talet börjar släppa. Det är tillåtet att tänka. Det går att lämna huvudspåret för att pröva andra vägar i terrängen. 2011 utkom journalisten Mikael Holmström med en bok som hade varit något av en nyhetsbomb ifall den briserat 1991. *Den dolda alliansen* visar på 650 sidor hur Sverige sedan andra världskrigets dagar planerat och förberett det svenska försvaret i nära samverkan med våra grannländer Norge och Danmark och hur Nato ständigt funnits i bakgrunden.¹⁹ Skillnaden mellan vad svenska regeringsföreträdare sa utåt och vad man sedan gjorde i hemlighet var betydande.

Även om ett svenskt Nato-medlemskap fortsatt låter vänta på sig finns i dag inte alls samma beröringsångest som tidigare. Och vad viktigare är att Nato hellre med gillande ser på insatser och uppbackning från icke-medlemsländer som exempelvis Sveriges deltagande i Libyen än stater som är med men som inte av politiska eller ekonomiska skäl orkar axla sitt ansvar.

Utöver att det självklara västorinterandet visas i boken hur exempelvis spaningsuppgifter sändes vidare, att gemensamma aktiviteter planerades i Öresund samt att Nato-plan och andra stridskrafter skulle ha säkra vägar genom Nordkalotten vid händelse av konflikt. Holmströms bok pekar på det hyckleri som kom att forma den huvudsakligt förda socialdemokratiska försvarspolitikerna.

Istället för att som tidigare dölja utbytet och kontakterna med våra grannländer finns istället numera en sund glädje i att peka på samarbetet och samverkan. Det finns all anledning till ytterligare fördjupning. Med krympande försvarsresurser i vårt närområde där Sverige utgör undantag är det ännu viktigare med gemensamt ansvarstagande. Det kan

¹⁹ Holmström, Mikael. *Den dolda alliansen: Sveriges hemliga NATO-förbindelser*. Atlantis, Stockholm, 2011

ske som har gjorts med Norge genom utvecklandet och anskaffandet av artillerisystemet Archer som beräknas ha sänkt den totala kostnaden med 400 miljoner kronor just därför att det gjordes tillsammans. Och nu byggs upp ett centrum i Kungsängen för genderfrågor vid militära operationer och konflikter som kan bli Nato-ansvarigt inom detta område tack vare norsk medverkan.

Svensk försvars- och säkerhetspolitik är på väg in i en fas av realism. Bort från papperssoldater! Nu är det dags att realismen i struktur och organisation följs av en lika gedigen analys av vårt närområde. Ett åter allt mer oberäkneligt Ryssland, budgetneddragningar som går ut över försvaret i våra grannländer och ett Sverige andra Östersjönationer allt mer reser förväntningar och krav på. En insatsorganisation fullt genomförd 2017-2019 med 50 000 tillgängliga är i sammanhanget emellertid rätt imponerande. Det är dags att femtiotusen följs av ett utropstecken istället för ett frågetecken!

Projekt Kosovo

LOTTA MOBERG

DEN 17 FEBRUARI VAR KYLIG, en av midvinterns kallaste dagar i Balkans bergsklimat. Men något var på gång i Pristina. En stor scen monterades upp mitt på den centrala gågatan, och ryktena började på nytt spinna om en förestående självständighetsdeklaration. När premiärminister Hashim Thaci proklamerat den nya republiken i direktsänd TV strömmade folket ut i centrala Pristina och inledde ett firande som skulle sträcka sig långt in på småtimmarna.

Januari 2012 hade 86 länder erkänt Kosovos självständighet från Serbien, varav 22 EU-länder. Kosovo har sedan 1999 drivits som ett ambitiöst projekt av det internationella samfundet för att skapa lugn, sammanhållning och demokrati i ett framtida EU-land. Omvärlden har tagit på sig uppgiften att rädda Kosovo från all ondska som historiskt präglat regionen. Efter tretton år är den befogade frågan: Hur lyckat har detta projekt varit? Hur mycket korruption finns kvar, och hur går det med den ekonomiska tillväxten?

Av en befolkning på dryga två miljoner tros 92 procent vara albaner, och bara drygt 5 procent serber. Årtionden av kommunistiskt förtryck och politiska motsättningar mellan olika etniciteter, följt av kriget som slutade 1999, har lett till

misstro mellan folken och ett korrupt politiskt klimat. Men de insatser som gjorts för att lyfta Kosovo har inte alltid hjälpt, och i många fall snarare förvärrat folkets tillit till de offentliga institutioner som regerar i det nya landet.

Under internationellt styre

Kriget i Kosovo mellan UCK, Kosovos Befrielsearmé, och de serbiska styrkorna hade pågått sedan början av 1998 när Nato den 24 mars 1999 påbörjade en 78 dagar lång bombaktion mot Jugoslavien. I juni samma år rullade KFOR, Natos fredsbevarande styrkor, in i Kosovo, efter att Milosevic gått med på att börja dra tillbaka de jugoslaviska förbanden.

En hel del kritik restes mot interventionen. Bomberna släpptes utan någon överenskommelse i FN:s säkerhetsråd, Nato spred klusterbomber över Jugoslavien och råkade bomba både ett sjukhus och Kinas ambassad i Belgrad. När krigsdammet lagt sig ville USA och Europa se till att Kosovo inte återvände till kaos, med de flyktingströmmar från Balkan som Västeuropa sett under krigen på nittioalet. Dessutom stod Nato-ländernas heder på spel, då våldet lättare kunde rättfärdigas om insatsen ledde till ett stabilt och demokratiskt Kosovo.

Medan KFOR stod för den militära delen initierades även en civil administration, UNMIK, United Nations Interim Administration Mission in Kosovo. UNMIK skulle överse i princip alla samhällsfunktioner, från infrastruktur och rättsäkerhet till demokrati och mänskliga rättigheter. Missionens nästan 5 000 byråkrater hade dock inte något större individuellt ansvar för att uppfylla sitt mandat. Deras immunitet mot lagen sedan sommaren 2000 irriterade folk, och snart väcktes kritik kring deras undermåliga prestation vad gällde allt ifrån trasiga broar till korruption inom UNMIK.

Att skipa rättvisa efter kriget var ett av missionens åtagan-

den. Men UNMIK visade sig minst sagt motvillig till några bestämda insatser mot korruption och organiserad brottslighet. Det verkar inte ha berott på personalbrist. En oberoende organisation mot korruption beräknar att en FN-domare i genomsnitt hanterade 1,5 mål per år. Efter att ha tjänat sin tid som chef för missionen kunde Søren Jessen-Petersen vittna om att ha blivit stoppad från att undersöka korruptionsanklagelser för att behålla "säkerhet och stabilitet".

De internationella FN-anställda som jag träffade i Kosovo var trevliga och nöjda med livet. Och varför inte? FN-placeringar i Pristina var eftertraktade, med många kandidater till varje postering. Staden har det mesta att erbjuda i form av restauranger och fik och är en lugn plats utan oroligheter. De flesta verkade inte direkt stressade av jobbet. Men när självständighetsdeklarationen såg ut att närma sig floretrade viss produktivitet i ansökningar för nya stationeringar inför att missionen skulle börja bantas ner.

EU bidrog under 1999-2008 med två tredjedelar av kostnaderna för UNMIK, nästan 2,4 miljarder euro. Efter självständighetsdeklarationen skulle EU ta sig en än större roll genom EULEX, Europeiska Unionens Rule of Law Mission in Kosovo, med direkt fokus på rättsskipning. USA lovade dock att finansiera en fjärdedel av kostnaden för missionen.

Efter allt missnöje med FN-missionen sågs EULEX av många som en chans att göra om och göra rätt. EULEX gick in för att stötta och bygga upp hellre än att styra Kosovos samhällsfunktioner, framför allt polis, domstolar och tullen. Det var viktigt att EULEX inte uppfattades som en fortsättning på eller del av UNMIK. Men det stod snart klart att missionen saknade det politiska stöd som man räknat med. Sommaren 2008 hade inte tillräckligt många länder erkänt Kosovo, och i FN:s säkerhetsråd lade Ryssland in ett veto. Resultatet blev ett EULEX under FN:s bemyndigande.

Missionen siktade på att uppgå till 3 200 personer, varav

1 950 internationella åklagare, jurister, tulltjänstemän och poliser. EULEX är Europeiska Unionens största samling byråkrater utanför Bryssel. Missionen ska vara avslutad i juni 2012, men man har ansökt om en förlängning. Bland annat motiveras detta med att man vill hinna reda ut hur europeiska skattepengar missbrukats genom de fel som UNMIK begått. Och för detta arbete behövs onekligen mer av samma vara.

Envis politisk korruption

Var det något som folket hoppades på i och med den nya EU-missionen så var det att UNMIK:s dåsiga jurister skulle ersättas med kompetenta åklagare som vågade ta några rejäla spadtag i den stinkande högen av korruption på högsta politisk nivå. Kosovo ärvde ett robust system av organiserad brottslighet från kriget. Flera kriminella gangsterledare har rötter i UCK-gerillan, som stred mot den serbiska armén. Även inom Kosovos på ytan civiliserade politiska system har en UCK-karriär snarare varit en merit än en belastning. Den nuvarande premiärministern Hashim Thaci, tidigare med en viktig position inom UCK, seglade delvis till seger i egenskap av krigshjälte. Utpekad av Europarådet som krigsförbrytare och inblandad i organhandel, har Thaci skyddats av Kosovos myndigheter från att bli utlämnad. Själv menade han i en intervju att om UCK-soldater setts begå krigsbrott, hade någon stulit deras uniformer. Vid ett flertal tillfällen har Kosovos egna åklagare böjt sig för det politiska ledarskiktet. Ett talande fall var när premiärminister Thaci anklagades för bland annat förtal av en medlem i självständighetsrörelsen Vetevendosje. Inte en åklagare gick att finna i Kosovo som ville ta i fallet, som därför lämnades över till EULEX.

Magasinet Preportr rapporterade nyligen om hur kommuner med starkt stöd för det ledande partiet PDK, och

hemkommuner till ministrar, har sett betydligt högre satsningar av regeringen på infrastruktur. Företag från samma kommuner tenderar att vinna kontrakt för offentlig upphandling, vilket enligt Kosovos Byrå mot Korruption är landets mest korrupta sektor. En tjänsteman vid byrån har vittnat för Preportr om allehanda korrupta verksamheter, om särbehandling av vissa företag, förfalskade dokument och mutor. Det finns ingen lag i Kosovo som förbjuder ett företag som vunnit en offentlig upphandling att donera pengar till politiska partier. Därmed är det ganska lätt för företag att byta donationer till PDK-politiker mot kontrakt med regeringen.

Kosovo har privatiserat många allmännyttiga företag och auktionerat ut statlig mark. Flertalet företag är små, men PTK, Kosovos statliga post- och telebolag, är en offentligt ägd jätte som blivit ett sorgligt exempel på det korrupta politiska klimatet. Redan 2007 var Telekom Austria en av kandidaterna. Företaget representerades då av samme man som sedan anställdes av regeringen som rådgivare för privatiseringen av PTK. Regeringen hade därmed tidigt bestämt sig för att sälja kontraktet till Telekom Austria, och företagets främsta konkurrent för kontraktet, kroatiska Hrvatski Telekom, drog sig ur på grund av det uppenbarligen korrupta upplägget. Därmed har upphandlingen misslyckats, och regeringen ska snart göra ett nytt försök att privatisera företaget. PTK har dessutom ingått ett tveksamt kontrakt med Dardafone Mobile, vilket lett till åtal mot direktören för PTK samt fyra andra i ledande positioner i företaget för att ha "skadat" PTK.

Ett ineffektivt UNMIK lämnade 150 filer i knäet på EULEX, med anmälningar om bland annat krigsförbrytelser och organiserad brottslighet. Korruptionsmålen fick vänta till senare, då de mer våldsamma historierna fick prioritet. Totalt satt EULEX på över 161 000 olösta fall av varierande slag i slutet av 2008.

Många som hoppats på en uppstädning av EULEX i det

politiska korrupsionssträsket började snart förlora hoppet. Men så skymtade ett genombrott i april 2010, då en europeisk polisstyrka, utan att först underrätta de lokala myndigheterna, genomförde en räd mot Transport-, Post- och Telekomunikationsministeriet. Ansvarig minister, Fatmir Limaj, anklagades för korrupsion, då han gett lukrativa byggkontrakt till sina vänner och släktingar nära en ny huvudväg. Efter att först verka högst bestört över EU:s agerande gjorde regeringen en helomvändning och premiärministern uttryckte att han själv var en ledande figur i kampen mot korrupsion. Så vad hände med Limaj? Till hans ära och försvar upprättades en fond av PDK-kamraterna, och något åtal mot ministern för korrupsion väcktes aldrig. Med denna historia bakom sig kämpar han dock fortfarande mot åtal om krigsförbrytelser.

Under 2009 och 2010 fällde EULEX avgöranden i endast tre fall av organiserad brottslighet och fyra fall av korrupsion. I början av 2011 tog EULEX i med nya tag och fler utredare, varefter antalet olösta fall börjat sjunka. EU rapporterade i slutet av året till exempel om framsteg i fallen som rör upploppen i mars 2004, som kostade 19 personer livet och tvingade över 4 000 serber att fly från sina hem.

För varje misslyckande att förbättra situationen i Kosovo verkar förtroendet för insatserna sjunka. En oberoende journalist vittnar om att de internationella missionerna är hemlighetsfulla med data och annan information. Enligt UNDP:s "Early Warning Report" var under 30 procent av befolkningen nöjd med regeringen, jämfört med nästan 56 procent under 2008 och 2009, och 81 procent år 2005. Endast 22 procent är nöjda med UNMIK. Sympati för KFOR och polisen föll bara marginellt, från över 80 procent till runt 70 procent. Sådan impopularitet är ett mysterium om man reflekterar över hur mycket pengar och politisk energi som satsats på Kosovo.

Hur bygger man ett land?

Ekonomiprofessorn Christopher Coyne argumenterar i sin bok *After War* på hur missvisande det är att tro att en nation kan byggas genom utländsk intervention.²⁰ Han menar att USA mestadels misslyckats med att etablera liberala stabila demokratier genom att ockupera ett land. Somalia, Bosnien och Afghanistan hade genomlevt årtionden av inbördeskrig då uppbyggandet inleddes. Irak hade varit lugnt, men i själva verket kokade motsättningarna under den repressiva yta som Saddam Hussein byggt upp.

²⁰ Coyne, Christopher J. *After war: The political economy of exporting democracy*. Stanford University Press, 2008

De två fall av lyckade amerikanska ockupationer under efterkrigstiden är Japan och Västtyskland. Deras historia används som argument för västvärldens förmåga att intervensera och ockupera ett land för att bygga ett fredligt, demokratiskt och liberalt samhälle. Men Coyne menar att båda dessa länder hade en befolkning med hög grad av tillit, en historia av etablerad demokrati och välutvecklade nätverk genom vilka folk samverkade. Japan och Västtyskland hämtade sig efter kriget trots, inte tack vare, USA:s ockupation, menar han. För att statsbyggande ska lyckas måste institutionerna som initieras vara kompatibla med sedvänjor som finns sedan tidigare. Annars kan en stabilitet bara upprätthållas på ytan, och den krackelerar snart när interventionen så småningom trappas ner. Historien om Kosovo verkar onekligen ge Coyne rätt i hans skepsis till västerländskt nationsbygge.

Strategin för att bygga upp Kosovo efter kriget speglar förvisso samtidens syn på vikten av lokala normer och sociala koder för ekonomisk tillväxt. Hade detta varit 1950-tal skulle massvis med kapital ha pumpats in i ekonomin för att få igång produktionen. Den sovjetiska modellen för industrialisering ansågs då vara överlägsen. Senare utvecklings-ekonomiska teorier fokuserade på humankapital och en sund politik. Om Kosovo skulle räddas på 80-talet, skulle satsning-

arna därför troligen ha varit på skolväsendet eller politiska reformer. På 1990-talets fokuserade ekonomer allt mer på institutionernas roll för ekonomisk utveckling, såsom privata äganderätter och ett fungerande rättsväsende.

Väl fungerande institutioner har dock visat sig svåra att införa utifrån. Resultatet av politiska reformer och nya institutioner beror nämligen på ett samhälles kultur och traditioner. Värderingar som respekt, tillit och individualism kan vara en förutsättning för ett samhälles utveckling. Med denna insikt har strategin i Kosovo till stor del gått ut på att förändra och anpassa de informella institutionerna till västerländska byråkratiska institutioner, inte tvärt om.

Socialt kapital och NGO-ekonomin

För att sätta fingret på vad som saknas för att nya institutioner ska respekteras, används ofta begreppet "socialt kapital". Elinor Ostrom (2000) beskriver socialt kapital som gemensam kunskap, förståelse, normer, regler och förväntningar.²¹ En stor del av utvecklingsbiståndet i Kosovo har satsats på organisationer inom det civila samhället. Medan genuint socialt kapital utvecklas genom en gradvis process av interaktioner i ett samhälle, skapades genom internationella samfundets styrning en artificiell sektor som idag kallas det civila samhället.

De internationella organisationer som öppnade sina portar i Kosovo bidrog då liksom nu med många arbetstillfällen för unga talanger, som snart blev medvetna om de arbetsmöjligheter och höga löner som fanns inom det nya civila samhället. Vi kan bara gissa hur många företag som Kosovo gått miste om då entreprenörer hellre startat en NGO än en firma. Med hjälp av utländskt bistånd blev vad som närmast kan beskrivas som en socialkapitalsindustri en betydande del av Kosovos ekonomi. Efter att uppskattningsvis 65 NGOs var

²¹ Ostrom, Elinor. Social capital: a fad or a fundamental concept. I: Dasgupta, Partha och Stiglitz, Joseph E., redaktörer, *Social capital: A multifaceted perspective*, ss 172–214. Washington DC: World Bank, 2000

verksamma i Kosovo under 1989-1998, hade skaran vuxit till 2 300 officiellt registrerade NGOs år 2004. Numera är runt 5 000 organisationer registrerade. Det råder delade meningar kring hur många av dessa som faktiskt är aktiva, men det är missvisande att peka på detta överflöd av NGOs som beviset för omvärldens framgång i att stimulera det civila samhället.

Donatorer landade efter kriget med lassvis av pengar och direktiv hemifrån att samarbeta med lokala aktörer för att bygga demokrati, jämställdhet och interetniskt samarbete. Då var utbudet av pengar klart större än efterfrågan från organiserade och kompetenta på plats. Nu har NGO-sektorn mognat. Utbudet av folk från Kosovo som vill jobba för biståndspengarna har kommit ikapp efterfrågan och det råder konkurrens om donatorernas gunst. Därmed har verksamheter uppstått som tränar folk inom konsten att bli en värdig mottagare av utlänningarnas pengar. På EU-kontoret kunde man lära sig att ansöka om EU-bidrag och flera organisationer erbjuder kurser i att driva NGOs, och att lobba, argumentera och hålla föredrag för att driva en fråga.

Istället för att reflektera ett behov av träning i talkonst och dialogverksamhet, är överflödet av organisationer ett resultat av biståndet. Så länge villkoren i NGO-sektorn är bättre än de i den privata sektorn söker sig fler dit. Lönerna inom de internationella organisationerna uppskattas vara ungefär de dubbla jämfört med ett motsvarande jobb inom den privata sektorn.

Den offentliga arbetslösheten var över 45 procent i Kosovo under 2009. Året efter ställdes mätningen in på grund av underkott i statsfinanserna. I slutet av 2011 uppskattades 4 000 av dem med universitetsexamen vara arbetslösa. Ett tecken på att drogsmugglingen alljämt är en lukrativ bransch är att 200 personer arresterades för brottet bara under första halvan av 2011. På en sådan arbetsmarknad har en ung kosovoalban, med eller utan en examen från Pristinas universitet, inte råd

att vara alltför kräsen i sitt val av arbetsgivare. Det är därför inte konstigt att så många söker sig till NGO-ekonomin. Bistånd uppgår nu till 7,5 procent av BNP, medan privata remitteringar från utlandet utgör hela 13 till 16 procent. Om Kosovos ekonomi är alltför beroende av dessa inkomstkällor kan folk drabbas hårt när bidragen minskar.

Lokala NGOs styrs till en stor del av biståndsorganens krav på specifika resultat. Ett sådant kan vara att något sorts skriftligt material ska produceras. En typisk nod i Kosovos civila samhälle kan därför se ut såhär: Två killar har registrerat en farbrors etta som kontor. Högar med ansökningsblanketter för bidrag på ena sidan skrivbordet, och några tunna broschyrer på den andra. De måste tryckas för att pengarna ska rulla in från deras givare, och de planerar snart att dela ut dem till folk på landsbygden. På glatt papper står om vikten av demokrati, och varför och hur man ska rösta. Organisationen heter något med demokrati, eller mänskliga rättigheter eller försoning. Ett sådant namn skapar flexibilitet gentemot givarna, och så de projekt som de genomför kan ha helt olika specifika mål.

NGO-sektorn har onekligen professionaliserats för att passa givareorganisationernas tycke. Nu florerar kostymklädda policyanalytiker med flytande engelska. De konkurrerar på klassiskt byråkratiskt manér om bidragen med likvärdiga organisationer.

Skadlig social ingenjörskonst

Det råder ingen tvekan om att ett civilt samhälle är livsviktigt för Kosovo och att vissa projekt har haft en positiv inverkan. Men det finns en skrämmande parallell att dra till tidigare storskaliga försök att förändra hur folk tänker. Ett spår av den sovjetiska föreställningen att ekonomisk utveckling kräver att man skapar den perfekta kommunistiska människan.

I Kosovo försöker vi att forma ett samhälle som liknar det vi känner till i så stor utsträckning som möjligt. Medan politiska partier beskrivs som mer eller mindre nationalistiska, försöker utländska organisationer stimulera till ett mer höger-vänster-perspektiv. Ett polerat civilt samhälle formas av en salig blandning internationella byråkrater, som inte är en stadig bas för framtida frivilliga engagemang. Och då pengar kommer på villkor av motkrav som sätts av regering-er eller internationella statliga organisationer blir det nästan komiskt att kalla det vi ser idag för det civila samhället.

Före kriget var det civila samhället benämningen på de organisationer som startade utanför det kommunistiska partiet. Till exempel grundades år 1990 den första fackförening som kommunisterna inte kontrollerade. Under tidigt nittital etablerade kosovoalbanerna ett helt parallellt samhälle, då de exkluderades från de offentliga institutionerna. De bidrog med sina egna medel till skolor och annat, och samlingsnamnet för detta system av utomstatliga institutioner och oberoende politiska partier kallades i väst för Kosovos civila samhälle. De politiska parallella institutionerna koordinerades av LDK, Kosovos Demokratiska Förbund, som senare skulle bli det parti som i kontrast med PDK stod för en mer kompromissvillig politik gentemot Serbien.

Detta landskap förändrades radikalt under de nya förutsättningar som rådde efter 1999. En observation från tiden efter kriget berättar om hur kvinnoorganisationer i Kosovo som tidigare samarbetat blev konkurrenter om de nya biståndspengarna, med ett klimat av avundsjuka och missunnsamhet som följd. Frivilligorganisationerna befann sig plötsligt under helt nya villkor, med givarnas uttryckliga önskan om de mål som pengarna skulle gå till. De som inte passade inom den nya ramen ställdes inför ett val: Argumentera för att man fyller en viktig funktion och bör få bidrag i alla fall, eller anpassa sin verksamhet för att passa in.

En framträdande del i NGO-sektorn är projekt förr interetnisk försoning, ofta i form av möten och dialoger. Det finns anledning att tvivla på att dylika insatser haft någon större effekt. En region som är mer multikulturell och fredlig än de flesta i sydöstra Kosovo, med 30 procent albaner, har inte varit ett mål för mycket internationellt bistånd. Där finns bland annat en mjölkgård och en tegelstensfabrik, som båda anställer en blandning av serber och albaner. Andra observationer av goda interetniska samarbeten kommer från en studie av cigarettsmuggling på Balkan. Att komma samman som handelspartner och arbetskamrater istället för konferensdeltagare med plastnamnskyltar är kanske mer gynnsamt för interetnisk harmoni.

Interetniska ungdomskonferenser lockar ofta deltagare från andra Balkanländer, i stället för att främst engagera kosovoalbaner och Kosovos minoriteter. Men att ungdomar från Balkans alla hörn gärna umgås visar också att det inte finns någon inneboende fiendskap mellan folk från dessa olika nationer. Istället pressar de nationella konflikter som politiker för folk att ta ställning mot varandra. Nationalismen har alltid skett med regeringarnas påtryckningar i konflikt med de andra makthavarna. Tidiga opinionsundersökningar i Jugoslavien har till exempel visat hur nationalismen var stark hos den kommunistiska nomenklaturen och eliten i första hand, och spred sig bland folket först efter att våldet bröt ut i början av 1990-talet.

Det mest tragikomiska försöket att bygga interetnisk harmoni som jag observerade i Kosovo kom från amerikanska samverkansofficerare. Förutom radio och TV-inslag där albaner och serber umgicks med varandra i harmoni, delade de ut tidningar, klistermärken och nyckelringar. Ett klistermärke förmedlade värdet i att skaffa sig en utbildning. Jag frågade vid ett tillfälle en amerikansk samverkansofficer om det nog inte är så att folk vill studera men ofta inte har råd

med det. Han tittade på mig fundersamt och sa sedan att det kan vara sant, men säger vi samma meddelande till dem tillräckligt många gånger så kommer de att förstå. En av mina favoritprylar är nyckelringen "One Kosovo for All", enkel och snygg med ett meddelande så tydligt att vem som helst bör förstå: skärp er och lev i frid tillsammans. Dessa insatser vore tragiska om det inte vore för folks reaktioner. Ingen tog kampanjerna på allvar, och både serber och albaner skrattade gott åt denna osofistikerade form av propaganda.

Är stridsyxan begravd nu?

Den militära insatsen i Kosovo kan troligen tackas för att mindre blod har spillts i etniska dispyter sedan kriget än vad man befarat. Som mest har KFOR omfattat runt 50 000 soldater, och vid självständigheten 2008 fanns cirka 14 000 kvar. Natos försvarsministrar beslöt på ett möte sommaren 2009 att skära ner på närvaron i Kosovo, och i början av 2012 är färre än 7 000 soldater kvar. Den svenska Camp Victoria var en ödslig plats när jag besökte den i våras, med endast den gamla mässen, det serbiska polishuset och några fordonshangarer fortfarande på plats. Grannarna till Camp Victoria, som efter kriget fick se sin idylliska utsikt förvandlas till ett deprimerande betonggägg med taggtråd, kan nu på nytt blicka ut över landskapet.

Kosovo hade tills i somras inte sett några dödliga konfrontationer sedan februari 2007, då två kosovoalbaner som demonstrerade för självständighet sköts ihjäl av rumänska UNMIK-poliser med för gamla plastkuler. Det mest oroliga området är alltjämt i norr, där floden Ibar skiljer resten av Kosovo från norra delen av staden Mitrovica, med den största samlingen av kosovoserber.

Serbien erkänner inte Kosovos självständighet, och under EU:s överseende pågår förhandlingar kring tekniska frågor

mellan parterna om handel och mobilitet över gränsen. Men i juni förra året anklagade Kosovos myndigheter Serbien för att inte släppa in gods från Kosovo i landet, och försökte med Natos stöd ta över gränsövergången mot Serbien. Serber initierade en våldsamt protest och en krypskytt sköt en kosovoalbansk polis. Efter skottlossning och tårgas barrikaderade serberna gränsen och satte upp vägblockader i norr, vilket hindrade KFOR att röra sig i den delen av Kosovo. Med tanke på att Serbien vill inkluderas i den europeiska familjen sker våldet knappast med den serbiska regeringens goda minne. Protesterna genomförs troligen av nationalisterna, som hellre vill se ett närmande till Ryssland och därför inte bryr sig nämnvärt om några förhandlingar.

Medan våld för det mesta förhindrats, verkar de internationella insatserna inte ha förbättrat de sargade interetniska relationerna. Enligt UNDP kan allt färre kosovoserber tänka sig att arbeta med, gifta sig med eller bo på samma gata eller på samma ort som kosovoalbaner. I deras undersökning svarade 95 procent att de kunde bo på samma ort som kosovoalbaner under hösten 2007. Vid den senaste mätningen låg motsvarande siffra på endast 4 procent.

Vad Kosovo kan lära oss

Erfarenheterna från Kosovo visar hur svårt det är för en stor internationell byråkrati att bygga säkerhet, institutioner och socialt kapital. Utan tillräcklig förståelse för de inhemska informella institutionerna lever resultaten ofta inte upp till förväntningar. Det blev tydligt med den vapenamnesti som deklarerades en tid efter kriget. Man räknade med att samla ihop upp emot 400 000 vapen, men folket hade inte någon större tillit till att UNMIK och KFOR skulle kunna upprätthålla stabiliteten eller skydda dem om det uppstod oroligheter. Vilken status Kosovo skulle ha i framtiden var högst

oklart. När det konstaterades att endast 155 vapen lämnats in var den misslyckade amnestin ett faktum.

Kosovos ekonomi ser bra ut på papperet. BNP-tillväxten uppskattas till 5,5 procent av IMF under 2011. Men så länge Kosovo är så beroende av donationer utifrån är en sådan siffra svårtolkad. Medan intäkterna till staten uppskattades öka med 17 procent förra året, ökade utgifterna med hela 24 procent, delvis drivet av de offentliganställdas löneökningar. Politikernas strävan efter att spendera mer på sig själva och sina kollegor och undersåtar är förstås inget speciellt för Kosovo, men med en sådan svag ekonomi som landet har bådär den snabba marschen mot en större stat i förhållande till den totala ekonomin inte gott. I budgeten för 2011 skulle underskottet på 4,7 procent av BNP delvis ha täckts av den uppskjutna privatiseringen av PTK.

Om stora satsningar från omvärldens regeringar på infrastruktur, institutionsbyggande och socialt kapital vore vägen till att bygga ett fredligt, ickekorrupt, liberalt och civiliserat samhälle, skulle Kosovo inte se ut som det gör idag. Policyanalytiker verkar överens om att få om några framsteg gjorts inom flera viktiga områden. Kritiska röster till den internationella inblandningen menar att den snarare bromsat och satt käppar i hjulet för försoningsprocessen och ekonomisk utveckling. Sökandet efter sin egen nationella identitet och samhörighet har troligtvis hindrats av frustrationen kring de utländska byråkraternas auktoritet och design av ett civilt samhälle. Oron om nedtrappning av utländskt bistånd till Kosovo visat hur beroende landet blivit av hjälp utifrån. Men i det långa loppet kan en lättare internationell hand över Kosovo leda till en mer hållbar utveckling.

Ära åt handelns storartade och för mänskligheten gagnande yrke!

GUNNAR OOM & JENS SÖDERBLOM

Svensk punschlycka och norsk smörbrist

ÅR 1733 ÅTERVÄNDE Svenska Ostindiska Companiets första konvoj till Sverige från Indonesien. I lastutrymmet på fartyget *Friedricus Rex Suecia* som ankrade i Göteborgs hamn fanns inte bara porslin och kryddor, utan även en ansevärd mängd arrak inköpt på Java. Punschen hade angjort Sverige.

Medan världshandeln i regel bidrar till ett ökat välstånd, för att inte tala om kulinariska framsteg av det bättre slaget, tenderar dess motsats – protektionismen och den ekonomiska nationalismen – att leda till allvarliga konsekvenser i form av fattigdom och lidande.

Detta har vi genom historien sett i Afrika, vi har sett det i Asien, och för all del, även här hemma i Sverige. För bara några månader sedan kunde ett nytt namn fogas till raden av misslyckanden: Oslo, julen 2011.

På pappret är Norge ett av världens rikaste länder. Det hjälpte dock föga när smörbristen slog till, hårt och skoningslöst. Eftersom den norska marknaden för jordbruksprodukter

till stora delar är stängd mot omvärlden fanns det ingen möjlighet att importera smör från exempelvis – för att ta ett radikalt exempel – Sverige.

Konsekvenserna blev omfattande. Ett stort antal julbak fick ställas in. Smugglare tog sig i skydd av mörkret till Sverige och återvände med sina dyrbara laster, som de sålde till ockerpriser i Oslos mörka gränder. Biståndssändningar organiserades i hast från välvilligt inställda svenskar, men de kunde bara lindra en liten del av brödrafolkets nöd.

Smörbristen i Norge julen 2011 är ett exempel i miniatyr som illustrerar hur illa det kan gå för ett land som stänger sina gränser.

Skadan må ha varit begränsad – och kan givetvis inte jämföras med hungerkatastrofer, långvarig fattigdom och en fullständigt raserad välfärd – men visar ändå att inte ens ett rikt oljeland kan undfly protektionismens plågoris helt och hållet.

Frihandelns moraliska fundament

En god tillgång till punsch, smör och andra varor som gör livet värt att leva – det vill säga ett större urval av varor och tjänster, av god kvalitet, till förmånliga priser – är ett argument så gott som något för att handeln bör vara fri. Men det finns många fler.

Inom få områden är ekonomerna så eniga som när det gäller att handel bidrar till att skapa välstånd. För oss svenskar har detta varit ett välkänt faktum i alla fall sedan Anders Chydenius förklarade saken i *Den nationnale winsten* år 1765 – elva år innan Adam Smith gjorde det känt för en lite större krets.²²

I korthet så är det ekonomiskt fördelaktigt att specialisera sig på att producera det man gör bäst, för att sedan byta till sig det man vill ha med någon som gör det bättre. Handeln

²² Chydenius, Anders. *Den nationnale winsten*. Lars Salvius, Stockholm, 1765

ger därutöver företag möjlighet att sälja sina produkter på en större marknad, vilket öppnar för viktiga stordriftsfördelar, och handeln bidrar till stärkt konkurrens och en förbättrad resursallokering.

Att handel även kan gynna utvecklingen mot en mer fredlig värld är något som inte minst den franska ekonomen Frédéric Bastiat har präntat in hos många av oss med sitt bevingade konstaterande att "Om inte varor korsar gränserna, kommer soldater att göra det".

Människor som handlar med sina grannar är mindre benägna att råka i luven på dem. Att starta krig tenderar att bli kostsamt om kommersiella relationer upparbetats. Det faktum att handeln för människor närmare varandra, då den tenderar att kräva en hel del kontakter, bidrar givetvis också.

Att handel understödjer tillväxt, välstånd, valfrihet och samförstånd är viktigt. Men vi får inte glömma bort att det fria utbytet även vilar på ett starkt moraliskt fundament. Den svenska regeringen gav uttryck för detta i sin handelspolitiska deklaration våren 2010:

Frihandeln är [...] i grunden inget annat än en förlängning av individens rätt att med så liten statlig inblandning som möjligt byta vad hon har mot det hon vill ha. [...] Det handlar om att utöka den enskildes frihet och möjligheter till utveckling. Det handlar om att stärka möjligheterna till frivilliga och ömsesidigt gynnsamma utbyten mellan människor. Inte mellan multinationella företag, inte mellan nationer, inte mellan grupper av länder – utan mellan just människor.

Detta är ett sunt och viktigt perspektiv. Protektionisterna försöker ofta anonymisera de tvångsingrepp som de vill att staten ska göra i andra människors liv. De vill gärna framställa det som att de tar strid för den lilla människan – mot *Det stora företaget* eller *Det starka landet*. Insikten om att åtgärderna som de föreslår alltid tenderar att letar sig fram just till den lilla människan, att det rör sig om en kränkning

av individens rätt till frihet, lyser dessvärre i regel med sin frånvaro.

Den svenska linjen

Idag är Sverige EU:s främsta förespråkare för öppenhet och frihandel. Sverige är det land som är tydligaste med att vi bör öppna upp EU mot resten av världen, och det land som är tydligast med att vi måste infria löftet om fri rörlighet för människor, varor, tjänster och kapital på den inre marknaden. Så har det inte alltid varit.

För drygt två hundra år sedan omgärdades ett antal av de större svenska städerna av tullstaket. Stängslen, som i Stockholms fall fanns på plats mellan 1622 och 1810, skulle säkerställa att den så kallade "lilla tullen" betalades av den som förde in "ätliga, slitliga och förnötliga" varor för försäljning i en stad.

Vi har kommit en lång väg sedan stadstullarna avskaffades i Sverige för drygt 200 år sedan, men vägen har inte varit rak, och vi har inte på något sätt nått ända fram.

Ändå är det en styrka att kunna berätta för andra hur vår väg från fattigdom till välstånd i hög utsträckning byggde på att vi med början någon gång under mitten av 1800-talet införde näringsfrihet och öppnade oss allt mer mot omvärlden.

Det är en styrka att vi kan berätta att vi själva försökt oss på att skydda och subventionera varvs- och tekoindustrin. Något som kostade ett antal miljarder, men i slutändan misslyckades.

Det är en styrka att vi kan berätta hur vi som ett litet handelssinriktat land idag kan härleda runt hälften av vår BNP till handeln med omvärlden, och beskriva hur vi stärkts av konkurrensen med andra. Hur vi därigenom vässats att bli ännu bättre, och utvecklat en förmåga att stå oss i den tilltagande globala konkurrensen.

Trots att stödet för frihandel och öppenhet är större i Sverige än i många andra länder finns det även hos oss en viss rädsla för att den utveckling som vi just nu ser i världen – där allt fler får det allt bättre – skulle kunna utgöra ett hot. Det finns en rädsla för att jobben ska flytta utomlands, och att vi ska hamna på efterkälken när inte minst Indien och Kina avancerar.

I det läget är det avgörande att vi kan förklara att handel inte är något nollsummespel. Att vi inte behöver vara rädda för konkurrensen från en miljard kineser, utan istället bör välkomna en miljard potentiella kunder och affärspartners. Samtidigt bör vi, som sanna filantroper, se det faktum att allt fler människor får det bättre som ett riktigt starkt argument i sig.

Handel, välstånd och tillväxt

Hundratals miljoner människor har lyfts ur fattigdom de senaste decennierna, mycket tack vara att handeln ökat, världen blivit öppnare, tullarna lägre och friheten större.

Mellan 1951 och 2010 har världens samlade BNP ökat nio gånger om, samtidigt som varuhandeln ökat trettio tre gånger om. Tendensen att handeln ökar snabbare än tillväxten är påtaglig även i ett lite snävare tidsspänn. Sedan 1995 har de årliga handelsvolymerna ökat ungefär dubbelt så snabbt som produktionen. Den här utvecklingen blir inte minst intressant om vi tittar närmare på i vilken utsträckning en stärkt handel bidrar till tillväxt.

OECD har i en studie konstaterat att om ett lands handel ökar med 10 procent, så stiger per capita inkomsten i snitt med 4 procent. En annan beräkning som tydliggör samma fenomen visar att om handelns andel av ett lands BNP ökar med en procent tenderar inkomsterna att stiga med mellan 0,9 och 3 procent.

I samma studie konstaterar OECD att effektivare tullprocedurer i sig skulle kunna resultera i 2 till 3 procent högre tillväxt bara i OECD-länderna, och att ett totalt avskaffande av tullarna på jordbruks- och industrivaror skulle kunna stärka den globala välfärden med runt 100 miljarder dollar.

Dessa enorma och lätt ogreppbara siffror visar enbart de statiska vinster med en friare och mer välfungerande handel. En större öppenhet tenderar även att leda till dynamiska effekter, inte minst över tid, vilket skulle förbättra siffrorna många gånger om.

Vad har då den ekonomiska tillväxten och den växande handeln inneburit i praktiken? En hel del visar det sig.

Johan Norberg har i rapporten *Världens välfärd: Fyra decennier som förändrade planeten* räknat ut att antalet fattiga människor minskade med 76 219 personer om dagen, eller 3 176 i timmen, dygnet runt, mellan år 1999 och 2004. Allra snabbast har det gått i Asien.²³

Välståndrevolution i öst – och i väst – och i syd

På 1700-talet svarade Asien, med Indien och Kina som nav, för 60 procent av världshandeln och mer än hälften av världens BNP. Vid 1970-talet hade kontinentens andel av världsekonomin sjunkit till 15 procent. Inte minst Kinas inre stridigheter och Indiens självpåtagna ekonomiska isolering hade fått förödande konsekvenser. Sedan dess har dock hjulen återigen börjat snurra.

Idag är Huawei och ZTA huvudkonkurrenter till Ericsson. Lenovo, Rover/MG och Volvo har kinesiska ägare, och Land Rover och Jaguar är indiska bilmärken. Många hade nog haft svårt att förstå sig en utveckling i den här riktningen för bara tio år sedan.

På en generation har Asiens andel av världens BNP fördubblats. Under finanskrisen 2008 kom 75 procent av ökning-

²³ Norberg, Johan. *Världens välfärd: Fyra decennier som förändrade planeten*. Rege- ringskansliet, Utrikesdeparte- mentet, Globa- liseringsrådet, 2007

en av världsproduktionen från Asien, och år 2020 beräknas kontinenten ha en medelklass som uppgår till 900 miljoner människor. Föga förvånande har tillväxten gått hand i hand med öppnandet mot omvärlden.

I Kinas fall tog utvecklingen fart i samband med Deng Xiaopings reformer 1978. Från att ha haft en årligt tillväxt på runt 2,6 procent mellan 1965 och 1978, växte landets BNP med närmare 10 procent årligen mellan 1978 och 2004. De genomsnittliga tullarna sänktes under samma period från 65 till 10 procent.

Utvecklingen i Asien i allmänhet och Kina i synnerhet imponerar, inte minst på grund av de massiva proportionerna. Samtidigt är det noterbart, och glädjande, att utvecklingen mot en rikare och mer välmående mänsklighet i mångt och mycket tycks vara global.

Att förändringarna varit omfattande i Brasilien, Ryssland, Indien och Kina är allmänt känt, och förkortningen BRIC som introducerades 2001 för att beskriva den pågående tyngdförskjutningen i världsekonomin är idag vedertagen.

Myntandet av diverse andra mer eller mindre kreativa förkortningar vittnar samtidigt om att det finns en rad andra ekonomier som prognosmakarna tror och hoppas har framtiden för sig. Det talas numera om BRICM (BRIC+Mexiko), BRICK (BRIC+Sydkorea), CIVETS (Colombia, Indonesien, Vietnam, Egypten, Turkiet och Sydafrika) och den inkluderande helgarderingen "Next Eleven" (Bangladesh, Egypten, Indonesien, Iran, Mexiko, Nigeria, Pakistan, Filipinerna, Sydkorea, Turkiet och Sydafrika), för att nämna några.

Mer handel – mindre fattigdom

I september år 2000 kom FN:s medlemmar överens om ett antal målsättningar som man ville uppnå fram till 2015. Dessa så kallade millenniemål syftade bland annat till att

minska den extrema fattigdomen, minska barnadödligheten och stoppa spridningen av HIV/Aids.

I FN:s senaste statusrapport från 2011 över utvecklingen mot dessa mål framgår att stora framsteg gjorts och att dessa skett på bred front. Den absoluta fattigdomen förväntas kunna pressas ner under 15 procent fram till 2015, väl under målsättningen som ursprungligen var 23 procent.

Östasien förväntas föga förvånande även fortsatt leda utvecklingen mot minskad fattigdom. Mellan 1990 och 2005 har 455 miljoner människor lämnat den extrema fattigdomen bakom sig i Indien och Kina. FN:s prognoser pekar nu på att ytterligare 320 miljoner människor kommer att göra samma resa fram till 2015.

Även situationen i Afrika söder om Sahara – en plats som länge varit synonym med umbäranden och lidande – ser ljusare ut. Prognoserna pekar på att den extrema fattigdomen där kommer att kunna pressas ned under 36 procent. Samtidigt visar millenierapporten att allt fler barn får gå i skolan, att antalet HIV-smittade minskar och att tillgången till rent dricksvatten ökar.

En milstolpe för södra Afrika passerades för några år sedan när volymen på direktinvesteringar passerade biståndet. En mycket positiv signal utgjordes även av det faktum att Afrikas samlade BNP fortsatte att växa även under den senaste finanskrisen. Till detta kan läggas att sex av tio av de länder som förväntas växa snabbast de närmaste fem åren enligt IMF återfinns i Afrika.

Afrikas ekonomiska framsteg går hand i hand med en växande medelklass, något som inte minst innebär att en allt starkare inhemsk efterfrågan på varor och tjänster skapas, vilket i sin tur resulterar i att beroendet av råvaror och naturtillgångar minskar.

Framstegen i Afrika och Asien, de platser där fattigdomen tidigare bitit sig fast som hårdast, imponerar inte minst i lju-

set av att världen nyligen gått igenom den värsta ekonomiska krisen sedan 1930-talet.

Många varnar givetvis för att den nuvarande ekonomiska nedgången – med Greklands och Sydeuropas statsskulder som någon form av huvudaktörer – riskerar att sätta käppar i hjulet för den fortsatta utvecklingen.

Detta bör givetvis tas på allvar, men det förtar inte betydelsen av den positiva trend som vi sett de senaste decennierna, och det är svårt att tänka sig att den nuvarande krisen skulle leda till så allvarliga konsekvenser att den långsiktiga utvecklingen hotas, även om detta givetvis inte helt kan uteslutas.

Frihandel för fred och frihet

I sitt sommarprogram 2009 förklarade IKEA:s grundare Ingvar Kamprad att han var övertygad om att ekonomiska kontakter kan bidra med långt mer än ekonomiska värden.

Det är, sade han "sport, och det är kultur och det är handel – samarbetet på handelsområdet – som kan öppna dörrar som vare sig diplomater eller politiker rör på". Han nämnde Iran som exempel, och konstaterade att "om vi någon gång vill ha rimliga och bra förbindelser med Iran så tror jag att vi ska börja på det här sättet att införa lite av våra seder och tänkande och vårt bruk. Och att det kan öppna många dörrar som ingen politiker någonsin kommer att öppna."

Tanken att handeln kan ha en slags civiliserande funktion är inte ny. En värtalig förespråkare för det synsättet var den svenska finansministern och liberalen Johan August Gripenstedt, känd bland annat för att ha fört in Sverige i ett frihandelsamarbete med England, Frankrike, Belgien, Preussen och Schweiz år 1865.

I en riksdagsdebatt 1857 redogjorde han pliktskyldigt för de ekonomiska fördelarna med en friare handel. Därefter

avlossade han det tunga retoriska artilleriet:

Men långt högre än dessa materiella tjänster ställer jag dem som handeln gjort och gör åt mänskligheten i odlingens och upplysningens intresse. Ty då inkräktaren endast lämnar efter sig nedbrända och blodbestänka ruiner i erövrade länder [...] då framtränger handeln såsom en murbräcka som nedbryter varje hinder som en förvillad statskonst eller förvillade seder uppställt mot den mänskliga odlingens framsteg. Och jag förvirrar mig därför visserligen inte då jag tror att handeln i sin stora världsomfattande utsträckning utgör det mäktigaste redskapet i Försynens hand till människosläktets lyftning, ja att den är den stora och djupa, fastän stilla flod, som tyst men säkert i sin famn för vårt släktes öden fram till större odling, till högre ljus och till en allmännare människor förbrödring. Därför säger jag än en gång: ära åt handelns storartade och för mänskligheten gagnande yrke!

I dagens debatt ses ofta isoleringen av länder som betar sig på ett för oss i väst oacceptabelt sätt som ett rimligt tillvägagångssätt. Den som har motsatt sig sanktioner mot Sydafrika under 1980-talet anklagas till exempel per automatik för att ha stött apartheid-systemet. På motsvarande sätt tycks det för många vara en självklarhet att den som inte vill införa en fullständig blockad mot Syrien idag är en vän av Assads förtryckarregim, och att sanktioner mot Vitryssland är det självklara sättet att undergräva Lukasjenkos maktposition.

Ingvar Kamprad, Gripenstedt och den aktivist som sprayade "Thank you facebook" på en mur i Tunis strax efter det att presidenten Ben Ali tvingats bort från makten i Tunisien skulle inte nödvändigtvis hålla med om att kampen för fred, frihet och demokrati gynnas bäst av att länder där det förekommer förtryck och övergrepp isoleras från omvärlden.

Det finns fall där det är svårt att se någon annan utväg än stränga sanktioner, inte minst när skurkstater försöker införskaffa massförstörelsevapen. Och visst kan de sociala mediernas fulla betydelse under den arabiska våren diskutera-

ras.

Det mesta talar dock för att sanktioner och isolering bör vara en sista utväg, i alla fall för den som faktiskt är intresserad av att bidra till en förändring för människorna som lever i länder där mänskliga rättigheter kränks och demokratin lyser med sin frånvaro.

En grundläggande orsak till att handel är bättre än isolering är att handel bidrar till ekonomisk tillväxt, vilket i sin tur tenderar att bidra till framväxandet av en mer politiskt medveten medelklass. När människor inte längre behöver ägna all sin vakna tid åt kampen för sin omedelbara överlevnad ökar deras möjligheter att ställa krav inom andra områden.

Ett andra skäl utgörs av det faktum att handeln bidrar till stärkta kontaktytorna med omvärlden. Det sker både genom tillgången till och användandet av allt bättre kommunikationsteknik, och genom mer direkta kontakter med utländska företag som etablerar sig i dessa länder.

Tillgången till mobiltelefoner, internet, datorer och sociala medier har på ett radikalt sätt förbättrat möjligheterna i många länder att ta till sig av influenser från omvärlden, och att hitta likasinnade i det egna landet. Det har gjort det möjligt att berätta för omvärlden om vad som händer i tidigare slutna länder, och att inspireras av hur saker borde vara. Vår handel har – kort och gott – bidragit till att ge människor bättre verktyg i kampen mot förtryck och kränkningar

Tekniken är sällan god eller ond i sig, det bör sägas. Mobiltelefonnätet i Kina kan användas såväl av regimen för att kartlägga oppositionella, som av de aktivister som vill kommunicera med omvärlden och varandra. Mycket, inte minst vittnesmål från demokratikämparna själva, talar dock för att de utökade möjligheterna som mer handel och bättre teknik skapat framförallt är av godo.

En intressant och lovande utveckling som följer av att länder som brister i sin respekt för mänskliga rättigheter

handlar allt mer med omvärlden är vidare att deras beroende av de västerländska konsumenternas goda vilja ökar.

Ett slutet land behöver i regel inte bry sig så mycket om en upprörd västerländsk opinion – givet att de inte ligger i riskzonen för att invaderas. Den ignoransen kan däremot inte, i alla fall inte i samma utsträckning, ett land vars ekonomi vilar på att folk faktiskt väljer att köpa de produkter som produceras i deras fabriker kosta på sig.

Många företag, inte minst svenska, ägnar stor tid och kraft åt att säkerställa att deras anläggningar lever upp till en grundläggande standard. Avslöjas det trots det brister kan detta bli oerhört kostsamt när kunderna väljer att vända sig till en konkurrent. Att bete sig på ett schysst sätt har därmed snabbt blivit en allt viktigare konkurrensfördel.

Frihandeln som hantverk – Ron Paul eller WTO?

Frihandeln är moraliskt riktig, den stärker vårt eget välstånd, minskar antalet fattiga i världen, underlättar för mer demokrati och mänskliga rättigheter och stärker förutsättningarna för fred. Men hur bedrivs arbetet för lägre murar och färre barriärer mellan länder bäst? Hur får vi mer frihandel och mindre protektionism i praktiken?

När detta skrivs rasar kampen i USA om vem som ska bli Republikanernas utmanare i presidentvalet i höst. En av de kvarvarande kandidaterna heter Ron Paul. Han är libertarian, och följaktligen frihandelsvän ut i fingerspetsarna. Fick Ron Paul bestämma helt själv skulle det inte finnas några handelshinder. Överhuvudtaget.

Ändå har Paul som kongressledamot röstat nej till en stor del av de frihandelsavtal som USA förhandlat fram. Han har funnit fel och brister i dessa, och istället förespråkat ensidiga ovillkorade handelslättnader.

I den bästa av världar hade alla politiker tänkt som Ron

Paul och monterat ned alla sina tullmurar och handelshinder utan några motkrav. I den inte fullt så perfekta värld som vi lever i har vägen mot mer frihandel istället allt som oftast kantats av kompromisser. Inte minst för Sverige har det blivit nödvändigt att utifrån en principfast färdriktning agera pragmatiskt, eftersom vi har en gemensam handelspolitik tillsammans med övriga 26 medlemmar i EU.

Hur har det gått då – frågar sig möjligen vän av ordning.

Om vi börjar i vår närtid kan vi konstatera att den typ av självskadebeteende som världsekonomin ägnade sig åt under efterdyningarna av 1930-talets stora ekonomiska kris inte upprepades under finanskrisen 2009.

Trots att det flirtades en del med de nationalistiska känslorna som på sedvanligt manér blossade upp när de ekonomiska kurvorna pekade spikrakt nedåt – USA ville införa så kallade "buy American-clauses" och Frankrike hotade med att "ta hem" sina fabriker från Östeuropa, för att nämna två av de mer vulgära exemplen – så visade bokslutet när dammet slutligen lagt sig att mindre än en procent av världshandeln påverkats av krisrelaterade handelsstörande åtgärder.

Det internationella handelssystemet hade – trots sina fel och brister – stått emot protektionismens anstormningar.

Grunden till det moderna handelsregelverket som idag framförallt förkroppsligas i Världshandelsorganisationen WTO står att finna i upprättandet av GATT – General Agreement on Tariffs and Trade – i slutet av 1940-talet.

Syftet med WTO är att skapa tydliga spelregler och en liberalare handel. Organisationen är inte på något sätt fulländad, och fler än Ron Paul kan hitta fel och brister med såväl hur systemet är uppbyggt som hur det fungerar.

Trots detta har organisationsformen och arbetssättet steg för steg givit resultat.

Protektionismens begränsade genomslag under finans-

krisen 2008-2009 är ett belägg för detta. Det faktum att tullnivåerna för industrivaror minskat från i snitt 40 procent 1948 till dagens fyra procent är ett annat.

WTO präglas av förhandlingar. Förhandlingar kring handelstvister, förhandlingar med nya medlemmar och inte minst förhandlingar om ytterligare liberaliseringar. WTO fungerar även, som bekant, som en slags domstol som hanterar tvister mellan medlemmar med målsättningen att undvika förödande handelskrig.

De förhandlingar som syftar till stora och breda steg mot en liberalare världshandel bedrivs i rundor. Den nuvarande – Doharundan – inleddes 2001, och har trots stora ansträngningar och regelbundna högtravande utfästelser från världens ledare inte nått något avslut.

De multilaterala förhandlingarna är dock inte det enda verktyget för att flytta fram frihandelspositionerna.

Särskilda avtal finns och förhandlas även inom WTO för att underlätta och liberalisera handeln med informationsteknologi, för att hantera skyddet av intellektuella rättigheter vid internationella transaktioner, och för att minska diskrimineringen vid offentlig upphandling. För att nämna tre områden.

En trend för närvarande är vidare att allt fler frihandelsavtal sluts mellan länder eller grupper av länder för att snabbare kunna riva fler och mer omfattande handelshinder.

EU har nyligen ingått ett frihandelsavtal med Sydkorea, och avslutat förhandlingar med bland annat Colombia och Peru, Centralamerika och Ukraina. Samtidigt pågår viktiga förhandlingar med strategiska partners som Indien, Mercosur där bland annat Brasilien ingår, Kanada och Gulfstaterna.

När samtliga pågående frihandelsförhandlingar förts i hamn kommer dessa avtal att omfatta hälften av EU:s externa handel – något som förväntas leda till att den europeiska ekonomin växer med en summa som motsvarar Irlands eller

Tjeckiens samlade BNP.

Frihandelns framtid

Vi lever i en föränderlig tid, och handelspolitiken utgör inget undantag. Gamla sanningar måste formuleras om igen, på varje ny generations språk och efter varje ny generations föreställningar, sade Hayek. På motsvarande sätt tycks det som att frihandelns grundläggande principer ständigt måste omvandlas i ny politik, som svarar upp mot nya tiders förutsättningar.

Tjänstehandeln är ett område där EU i allmänhet och Sverige i synnerhet har stora intressen. Tjänstesektorn står för runt 70 procent av världens samlade produktion, men bara för en femtedel av världshandeln. Delvis har detta att göra med naturliga barriärer – en hel del tjänster måste per nödvändighet konsumeras där de produceras. Det förtar dock inte betydelsen av att fördjupa frihandeln inom området, och att ge området ett starkare fokus.

Ett andra område som bör prioriteras högre idag är arbetet mot tekniska handelshinder. Industritullarna är förhoppningsvis snart ett minne blott, men det tycks finnas otaliga andra sätt att sätta käppar i hjulen för handeln. Genom krångliga standarder, invecklade ursprungsregler och byråkratiska handelsprocedurer hindras världshandeln från att förverkliga sin fulla potential.

Ett tredje område som utgör en särskild utmaning idag är strävan efter att politiken ska hålla jämna steg med tekniken. En allt större del av handeln och andra ekonomiska transaktioner sker idag via nätet, vilket ställer till med stora problem när det blir uppenbart att allt ifrån skiljaktiga momsregler, konsumenträttigheter och immaterialrättsliga regelverk kolliderar fullständigt med varandra.

Utöver den här typen av mer generella utmaningar går det

givetvis att räkna upp mer specifika mörka moln i form av korruption inom den ryska tullen, otillbörliga subventioner i Kina och en handelsstörande jordbrukspolitik inom EU. För att nämna några exempel.

Det saknas varken utmaningar eller orosmoln inom handelsområdet. Trots det vågar vi oss på att säga att framtiden ser ljus ut. Det kan komma tillfälliga bakslag, det gjorde det efter finanskrisen 2009 då världshandeln föll som en sten, och det vore underligt om inte den nuvarande skuldkrisen skulle sätta sina avtryck.

Utvecklingen går dock framåt. Den som lyfter blicken kan konstatera att de långsiktiga kurvorna pekar uppåt, att världen steg för steg blir lite friare, lite roligare och mycket mer välmående. Därför finns det all anledning att upprepa orden från 1857: ära åt handelns storartade och för mänskligheten gagnande yrke!

Maktens erövring, maktens utövning och partiets förnyelse

OLOF EHRENKRONA

VILLKOREN FÖR ETT samhälles institutionella förnyelse tillhör något av de intressantaste man kan studera i den politiska historien. På det teoretiska planet möts materialistiska och idealistiska grundföreställningar och förklaringsmodeller, och när de reala förloppen ska beskrivas och analyseras så prövas de individuella aktörernas roll och betydelse mot bakgrund av de yttre skeendenas och tidsandans påverkan. Politisk förändring är i högsta grad styrt av paradig, d v s präglad av modeströmningar, som i sin tur formats av andra paradig i vetenskapssamhället och den kulturella sfären i vid mening.

Det är ganska självklart att ett doktrinskitte inom den ekonomiska forskningen så småningom får genomslag också i människors politiska föreställningar. Men detsamma gäller också för ett mera eteriskt ämne som filosofin, där nya tankemönster brukar vandra genom andra discipliner – typiska exempel är statskunskapen och rättsvetenskapen – innan de landar i de politiska institutionerna och förvaltningsapparaten. Även betydelsefulla naturvetenskapliga paradigmskiten är tydligt spårbara när man tittar på politiska förändrings-

processer. Darwins teori om evolutionen är självfallet ett av de starkaste exemplen på hur en ny naturvetenskaplig sanning skapar nya ingångsvärden för samhällsdebatten och därmed också för det politiska samtalet. Genombrotten under 1900-talet för Einsteins allmänna relativitetsteori och för kvantfysiken var minst lika omvälvande för vår tids föreställningar om politik och samhälle.

Ett av modernismen särdrag är att ingenting är evigt. Eller, som Marx och Engels uttryckte det: "Allt som är fast förflyktigas." Jakten på det nya följer av människans inneboende nyfikenhet och vilja att undersöka sin omgivning men också av vår strävan efter ett bättre liv parad med den moderna människans insikt om att vi bestämmer över våra egna öden. Detta sökande efter ny kunskap, liksom längtan efter andra levnadsvillkor, kräver i sin tur närmast definitionsmässigt förnyelse av strategier och handlingsmönster.

Världen för människans fötter

Traditionellt förlägger vi brytpunkten för det moderna tänkandets uppkomst till upplysningen, då tanken föddes i Europa att människan inte bara genom sin råstyrka utan framförallt genom sitt intellekt kunde förändra världen. Sanningen är väl egentligen något mer sammansatt. Förutom det intellektuella arvet från antikens Grekland skapade de geografiska upptäckterna under 1400- och 1500-talen förutsättningarna för global handel och en resursansamling som gav utrymme för investeringar i kolonier och ny transportkapacitet. Den vetenskapliga revolutionen ett antal decennier efteråt förde med sig en ny syn på människans förmåga att ackumulera och tradera generaliserbar kunskap. Upplysningsepoken ännu något senare, medförde ett filosofiskt och mentalt genombrott för de föreställningar som var nödvändiga för att utveckla en decentraliserad samhällsordning som skulle leda

till våra dagars demokrati och marknadsekonomi. 1800-talet, till slut, innebar industrialismens intåg på båda sidor Atlanten och därtill vetenskapliga och teknologiska framsteg av enorma dimensioner. Åtskilliga sekels förberedelse hade till slut skapat förutsättningarna för de stora paradigmskiften inom vetenskap och teknologi liksom för industriell organisation och logistik som inledde en expansionsfas unik i mänsklighetens historia och som vi fortfarande lever mitt i.

I denna avsevärt mer dynamiska värld blev politikens förmåga att hantera förändringar mer eller mindre utslagsgivande för den globala maktfördelningen och konkurrenskraften. Västeuropa, så småningom följt av USA, tog ledningen medan stabilitetsfokuserade länder som Kina och Japan fick allt svårare att värja sig mot de alltmer påträngande västerlänningarna. Samhällsystem som gav utrymme för entreprenörskap och som anpassade sig till nya idéer och projekt oavsett om de var politiska, ekonomiska eller kulturella fick också de snabbast växande ekonomierna. Det fanns en närmast övertydlig koppling mellan utveckling, mångfald och flexibilitet.

Demokratins framväxt gav ytterligare uttryck för att samhällen måste kunna förändras för att inte halka efter och att institutionerna måste byggas för att både kunna absorbera nya krav och för att själva vara agenter för förändring. Demokratiskt styre blev i sig ett medel för förnyelse liksom en garanti för att de krav som ställdes på förändring tillmötesgicks i ordnade och – inte minst viktigt – legitima former. Idag 100 år senare vet vi att demokratin erbjöd såväl institutionell stabilitet som resiliens i en tid då förändringstakten ökade mer än någonsin i människans historia. Demokrati och marknadsekonomi visade sig vara en hittills oslagbar kombination för att säkra en dynamisk samhällutveckling och samtidigt uppnå att individen kan känna kontinuitet och trygghet i omställningen.

Partier och paradigm

För de politiska partierna som tävlar om makten över institutionerna är det självfallet helt avgörande hur de förhåller sig till de processer som driver på samhällets förnyelse liksom till vad som kan komma att bli resultatet av förändringarna. Oavsett om de är radikala eller konservativa, röda, gröna eller blå måste alla politiker ta ställning till såväl reformbehov som reformtakt. Partierna bedöms utifrån sin förmåga att kombinera förnyelse och kontinuitet. Väljarna kräver förändringar för att de vill se sitt samhälle utvecklas, men de vill heller inte riskera att få det sämre och tillhöra förlorarna. De prövar reformförslagen utifrån frågeställningen om det ger andra och dem själva ett bättre liv. Samtidigt är partierna liksom deras väljare också paradigmstyrda. Samma frågor om arbete, tillväxt, välfärd och fördelning får – det vet vi idag – helt olika svar under skilda tidsepoker beroende på hur det rådande paradigmet ser ut. Keynes idéer om arbetslöshet och inflation som dominerade helt under 1960-talet och större delen av 1970-talet dömdes ut under 1980- och 1990-talen.

Följaktligen handlar en viktig del av den politiska debatten om just kampen om paradigmerna och diskursanalys blir därigenom ett viktigt instrument för att förstå också politiska förändringsprocesser. Framförallt i övergångsskeden till ett nytt samhällsligt paradigm är det till exempel inte alls säkert att en regering kan styra inom sin "egen" diskurs och känner sig hemma i det rådande paradigmet eller att en opposition som argumenterar för en politik som hör hemma i partiets invanda paradigm kan dra nytta av traditionella fördelar för en opposition som konjunktursvackor och affärer. Borgerligheten under 1960-talet och Socialdemokraterna under 1980-talet är illustrativa exempel på hur svårt det kan vara för de politiska partierna att hantera stora paradigmskiften och hur politikens konkreta utformning endera leder till

långvarig oppositionsställning eller – i regeringsställning – drabbas av en praktfull kollision med verkligheten.

Oppositionens naturliga roll är att förespråka förändring och en regerings roll att argumentera för stabilitet och mer av samma politik. Medan regeringens instinkt är att försöka bevara den diskurs som en gång gav den regeringsmakten och som varit den intellektuella basen för dess maktutövning lyckas en effektiv opposition med att dominera debatten i det just då existerande eller – i övergångsskeden – frambrytande paradigmet. I vår tids öppna samhällen blir därför även konservativa partier i opposition ofta tämligen radikala förespråkare av förändring, medan partier vid makten som en gång vann denna med hjälp av radikala reformprogram stelnar och vill fortsätta på den inslagna vägen. Detta förhållande har ofta lett till slutsatsen att det är i opposition som den programmatiska förnyelsen kan ske och att sådan förnyelse är mycket svårare för ett parti i regeringsställning. Otåligheten som ett maktpartis kärntrupper ofta ger uttryck för tycks också bekräfta bilden att det är svårt för ett regeringsparti att vara i opposition mot sig själv och förespråka förändring av den egna politiken.

Socialdemokraternas förnyelse

Problemet är att de empiriska beläggen för en sådan slutsats egentligen är ganska svaga, medan man kan hitta en rad exempel på motsatsen, d v s att regeringsinnehav kan vara till och med en bördigare jordmån för nya tankar än oppositionsställning. Det bästa exemplet är sannolikt Socialdemokraterna under efterkrigstiden som genomgick en hel serie stora förändringsskeden under sina 44 år vid makten. När de sedan försattes i opposition blev förnyelsen väldigt tafatt och misslyckad, medan återkomsten i regeringsställning under 1980-talet avslutades med ett fundamentalt om-

tänkande kring det mesta. Samma sak upprepades under 1990-talet.

Fyrtiotalets socialdemokrati körde in i väggen i 1948 års val och sviktade betänkligt under Koreainflationen några år senare. I skydd av en koalition med Bondeförbundet/Centerpartiet lade man fast en ny ekonomisk politik, avvecklade det svenska kärnvapenprogrammet och utvecklade en välfärdspolitik som till slut skulle spränga alla gränser men som då uppfattades som politisk genialitet i den högre skolan. I slutet av 1960-talet radikaliserades partiet kraftigt. Det började med utrikespolitiken under intryck av Vietnamopinionen, men fortsatte till inrikespolitiken där stora områden efter strejkerna i Malmfälten mer eller mindre lades ut på entreprenad till LO.

Efter 1976 års valförlust inleddes en sexårig ökenvandring då förnyelsen i stort sett uteblev trots vissa försök att få bort stämpeln som makt- och betongparti. Man lyckades inte ens göra sig av med löntagarfondsfrågan som hade varit ett gissel ända sedan tidigt sjuttital och som gav borgerligheten det sammanhållande kitt som 1991 skulle föra Studentförbundets tidigare ordförande Carl Bildt ända till statsministerposten. Däremot användes regeringsåren väl, även om det omtänkande som skedde kom alldeles för sent – till följd av försummelserna under 1970-talet – för att kunna hindra det politiska sammanbrottet under Ingvar Carlssons första regering.

Icke desto mindre bytte man under det sena 1980-talet fot i skattefrågan och genomförde tillsammans med Folkpartiet en marginskattereform. Vice statsministern Odd Engström reste runt i Sverige och argumenterade för kraftfulla besparingar i socialförsäkringssystemen och kronan på förnyelseverket blev självfallet den totala omsvängningen i Europafrågan, när Socialdemokraterna i en bisats i ett krisprogram förklarade att man avsåg att ansöka om medlemskap i EG. Denna om-

prövning som kom att fortsätta under 1990-talets regeringsår handlade om att åstadkomma budgetdisciplin efter valsegern 1994. Bostadssubventionerna återställdes aldrig trots att man röstade emot deras avskaffande och tillsammans med de borgerliga genomfördes en omstöpning av ATP-systemet som blev en grundbult i saneringspolitiken. Dessutom gjorde man i början på 2000-talet upp med Moderaterna om att överge neutralitetspolitiken. Inget av detta hade varit möjligt att föreslå i opposition.

Sammanfattningsvis gäller alltså för Socialdemokraternas del att det är svårt att hitta något betydande exempel på förnyelse som har genomförts i oppositionsställning, medan partiet i regeringsställning har förmått att göra helt om och tvärvända också i några av de mest symbolladdade hjärtefrågorna.

Moderaternas förnyelse

För Moderaternas del är bilden något mer sammansatt. Det beror delvis på att man har suttit så länge i opposition att det bara inte har låtit sig göras att avstå från att förnya sitt program. Vad man däremot kan säga är att åren i regeringsställning inte tycks ha förhindrat dem att genomföra också en ganska dramatisk förnyelse av politiken. Redan i början på förra seklet fick Arvid Lindman som statsminister sitt parti att acceptera en långtgående kompromiss i rösträttsfrågan och initiativet togs också till den första pensionsreformen i Sverige. Men vi behöver inte gå så långt tillbaka för att belägga tesen att det är fullt möjligt att förnya sig också i regeringsställning.

Under regeringsåren 1976-1978 och 1979-1981 genomförde Moderaterna under Gösta Bohmans ledning en betydande reformering av den ekonomiska politiken och därtill en rad olika programrevisioner. Moderaterna tog i övergången

mellan sjuttioal och åttioal stora steg i liberal riktning och genomförde den sammansmältning av liberala och konservativa idéer som hade annonserats redan i det idéprogram från mitten av sjuttioalet som utarbetades under Bertil af Ugglas partisekreterartid och med en viss Carl Bildt som sekreterare i programkommissionen.

Även om förnyelsen var ett led i en process som hade startat redan när Bohman valdes till partiledare efter valnederlaget 1970, handlade det 10 år senare om en avsevärd ideologisk förnyelse och en anknytning till den modernisering av systerpartierna som samtidigt skedde i Europa och USA. De svenska Moderaterna var tidiga men långtifrån ensamma om att forma den moderna liberalkonservativa rörelse som när detta skrivs i det närmaste totalt dominerar den europeiska politiska scenen om man räknar antalet regeringar och regeringschefer som hör till eller är närstående partigruppen EPP.

Oppositionsåren i mitten på 1980-talet innebar en andra förnyelsevåg som skedde inom kommunalpolitiken och var ledd av moderata kommunalråd i storstads länen. Även här skedde förnyelsen oftast utifrån en maktposition som gav möjlighet att pröva idéerna i den annars ganska motspänniga verkligheten. Regeringsinnehavet 1991-1994 präglades inrikespolitiskt av den ekonomiska krisen, som man hade ärvt från den tidigare socialdemokratiska regeringen och utrikespolitiskt av medlemskapsförhandlingarna med EU och relationerna österut efter Sovjetunionens sammanbrott. Friskolereformen, hanteringen av bankkrisen och erövringen av den europeiska identiteten kom under dessa tre år att symbolisera den förnyelse av politiken som genomfördes trots de akuta ekonomiska obalanser som den första moderatledda regeringen på sextio år ställdes inför.

Lanseringen av de Nya moderaterna under Reinfeldts år i opposition visar att det går att ändra saker även utanför

kanslihuset, men det är intressant att notera att regeringsinnehavet faktiskt också har medfört en fortsatt politikutveckling på några områden. Det gäller först och främst arbetet med att säkra makroekonomisk stabilitet med balans – eller t o m överskott över tid – i både budget och bytesbalans, samtidigt som skattetrycket har sänkts rejält och ett antal fördelningspolitiskt motiverade men tillväxthämmande skatter har avskaffats. Den särskilda satsningen i valrörelsen 2010 på det arbetande Sverige var ännu ett led i Moderaternas förnyelseprojekt som för att bli trovärdig förutsatte resultat i regeringsställning att hänvisa till.

Också på andra områden har den innevarande sex år långa regeringsperioden inneburit att positionerna kunnat flyttas fram. Utvecklingspolitiken – biståndet – har i det närmaste helt stöpts om, liksom försvaret och i utrikespolitiken rankas Sverige som en av de ledande aktörerna inom Europeiska Unionen. Detsamma gäller på nätfrihetsområdet där Sverige har tagit ledningen tillsammans med USA för att de mänskliga rättigheterna som de formulerats av FN och Europarådet ska respekteras online likaväl som offline.

Med exempel hämtade från de två största partierna i Sverige är det således lätt att se att regeringsmakten inte hämmar den politiska förnyelsen utan snarast stimulerar denna. Det måste alltså finnas komponenter som motverkar tendensen hos en regering att konservera ett vinnande koncept och som gör att ett parti i opposition inte självklart lyckas att förnya sig ens när man inser att det vore nödvändigt.

Verklighetens facit

För att undersöka detta närmare kan det vara bra att utgå från hur partiernas verksamhet påverkas av sina säsongsvariationer. Ett partis maktcykel kan grovt indelas i två faser – maktövringsfasen och maktutövningsfasen. Under makt-

erövringsfasen, då man är i opposition, formas politiken så att den ska attrahera så många väljare som möjligt och viljan att förnya sig baseras på önskan att bredda sig och nå ut till nya grupper utan att alienera kärnväljarna som måste hållas på gott humör för att sprida budskapet.

Under maktutövningsfasen ser utmaningen delvis anorlunda ut. Då måste man eftersträva största möjliga mål-rationalitet, för att använda ett begrepp från Max Weber, särskilt i början av mandatperioden, så att man i kommande val kan uppvisa resultat för väljarna och göra sina vallöften inför den stundande mandatperioden trovärdiga.

Maktutövningsfasen är således omgärdad med en rad restriktioner grundade i verkligheten. Landet måste styras och de offentliga angelägenheterna förvaltas på ett sätt som begränsar utrymmet för opportunism och som ställer krav på att politiken anpassas till problem – och möjligheter – som uppstår till följd av händelser i omvärlden. Under makterövringsfasen är friheten i förhållande till verkligheten naturligtvis mycket större. Ett parti i opposition behöver ju inte riskera att politiken genomförs. Den enda begränsningen handlar om att man måste framstå som ett trovärdigt alternativ och därför inte kan avlägsna sig alltför långt från det i sak möjliga i jakten på det politiskt önskvärda.

Trycket från verkligheten i regeringsställning förefaller ändå vara den bästa inspirationskällan för förnyelse. Det är ingen tillfällighet att ekonomiska kriser är utmärkta tillfällen att genomföra reformer. Det har gällt för Socialdemokraterna lika väl som för de borgerliga. För de partier som befunnit sig i permanent opposition – Vänsterpartiet och Miljöpartiet – har förnyelseprojekten haft som mål, förutom om att bredda väljarbasen, att bli en trovärdig samarbetspartner i regeringsställning. Även för dessa blir verkligheten således en drivkraft för förnyelse.

Ett ytterligare skäl till att regeringsinnehavet faktiskt kan

kombineras med en vital politisk debatt om nya förslag är att en regering disponerar över ansevärda utredningsresurser. Dessa i kombination med sin initiativrätt gör att den kan skaffa sig en betydande makt över problemformuleringarna och styra valet av tänkbara lösningar. I öppna samhällen där institutionerna åtnjuter hög legitimitet finns därtill ett betydande mått av maktpositivism och den som har erövrat makten över dessa institutioner får en hel del av deras inneboende auktoritet på köpet. Utrymmet för ett regeringsparti att testa nya förslag i debatten är således stort även om verkligheten naturligtvis sätter bestämda gränser för vad som kan genomföras utan att skada den ekonomiska utvecklingen och urholka det sociala kapitalet i landet.

Förutom att verkligheten sätter gränser utgör risken för att kärntrupperna alieneras det största hindret för förnyelsen. I opposition tål kärnväljarna en hel del eftersom makten hägrar och de har en tendens att bortförklara utspel som avviker från den traditionella linjen med att det finns ett högre syfte – maktens erövring – med att vädja till nya grupper. I regeringsställning framstår däremot motsvarande utspel lätt som svek mot det grundläggande uppdraget. En regering tvingas dock inte sällan betrakta sina egna aktivister som ett särintresse som inte kan tillåtas hindra en annars önskvärd omläggning eller komplettering av politiken. Om inte regeringsmakten utövas professionellt och med landets bästa för ögonen står sig ett aldrig så attraktivt politiskt program ganska så slätt när folket ska rösta om regeringens fortbestånd. Samtidigt ger regeringsinnehavet goda möjligheter att genom ny politik på kritiska områden bredda väljarunderlaget.

Paradigmskifte

Maktutövningsfasen innehåller således en hel rad komponenter för förnyelse inom det rådande paradigmet. Däremot

förhåller det sig nog lite annorlunda om förnyelsen kräver byte av paradigmet eller ett mera omfattande diskursbyte.

Sådant förutsätter nämligen ett mer fundamentalt omtänkande. Det måste finnas övertygande bevisning för att de gamla recepten inte längre håller och att det följaktligen också är rätt att överge de gamla principer som fungerade som armeringsjärn i det tidigare paradigmet. Intellectuellt rörliga personer som Kjell-Olof Feldt kunde under 1980-talets upprepade kostnadskriser klara det slags omtänkande men längre ner i organisationen och i arbetarrörelsens övriga grenar var det betydligt svårare. Bland annat därför att det fanns en hel rad intressen som hade härletts av de principer som måste överges för att möta verklighetens krav.

Ett diskursbyte förutsätter också ett erkännande av att man hade fel tidigare. När Vänsterpartiet slutar att kalla sig för ett kommunistiskt parti är det ju i sig en bekräftelse på att partiets motståndare hade rätt i sin kritik av marxismen och leninismen. Och när Moderaterna under Reinfeldt och Borg i en debattartikel i DN signalerade sin nya skattepolitik, som gav Socialdemokraterna rätt i deras kritik av de fördelningspolitiska effekterna av Lundgrens skatteförslag från valrörelsen 2002, blev detta något av symbolen för de "Nya moderaterna" som begrepp.²⁴ Om borgerligheten hade förlorat valet 2006 skulle detta förmodligen ha uppfattats som ett misstag. Nu vann man och Borg blev den finansminister som satte svenskt rekord i skattesänkningar och nu kan stoltsera med en implicit skattekvot – skatteuttag+budgetsaldo i procent av BNP – som är lägre än till och med USA:s.

Ett skifte av paradigmet sammanfaller oftast med personförändringar. Förr eller senare måste "di gamle" gå men så länge de är kvar gäller det gamla paradigmet och den gamla diskursen. Det är svårt att tänka sig att Borg en vacker dag skulle förklara att jobbskatteavdraget inte fungerade som det var tänkt eller att utanförskapet ska bekämpas med hjälp

²⁴ Reinfeldt, Fredrik, Odenberg, Mikael och Borg, Anders. *Vi lägger om vår ekonomiska politik*. DN Debatt, den 4 mars 2004.

av höjda skattesatser. Det var också Göran Persson som gav upp neutralitetspolitiken och inte Olof Palme eller Ingvar Carlsson.

Ett generationsskifte sker oftast efter valnederlag och följaktligen när ett parti har hamnat i opposition. De hinder som oppositionspartier annars möter när de ska förnya sig – bristande utredningsresurser, kravet på att vara trovärdigt regeringsalternativ och en aktivistkärna som identifierar sig starkt med det gällande programmet – väger relativt sett lättare när personerna byts efter att den gamla ledningen och den gamla politiken underkänts av väljarna.

Det förefaller således vara en rimlig hypotes att maktutövningsfasen lämpar sig väl för den förnyelse som ligger inom ramen för det existerande paradigmet, medan maktövringsfasen lämpar sig bättre för den mera fundamentala förnyelse som ligger i paradigmskiftet eller diskursbytet. Därmed inte sagt att regeringsinnehav inte skulle gå att förena med att byta politiskt paradigm, men ett sådant byte förutsätter också ett brett personskifte i ledningen av det slag som skedde när Olof Palme efterträdde Tage Erlander eller när denne valdes till partiordförande efter Per Albin Hansson. Moderaternas stora diskursbyten har däremot undantagslöst skett i opposition – Domö–Hjalmarsson; Holmberg–Bohman; Lundgren–Reinfeldt. Dock med reservationen att det ännu inte går att helt och fullt bedöma omfattningen och djupet av Moderaternas förnyelse sedan 2005.

Även om det är personskiften som bereder marken för nya paradigm handlar sådana skiften i grunden om en förnyelse av idéerna. Generationsskiftet är således pådrivet av eller följer på ett idéskifte. Också ur ett idéperspektiv förefaller alltså maktövringsfasen lättare låta sig förenas med att skifta paradigm än maktutövningsfasen, eftersom beredskapen för radikala förändringar sannolikt – om än inte alltid – är större efter ett omskakande valnederlag. Valet mellan att klamra sig

fast vid historien eller att försöka erövra framtiden borde då vara enkelt. Men även här finns reservationer att göra. Socialdemokraternas svårigheter efter valet 2006 visar att strider mellan någorlunda jämnstarka fraktioner kan omöjliggöra ett diskursbyte så länge man är i opposition eftersom alla sådana försök slutar med valet av den minsta gemensamma nämnaren.

Historiens tidvattenströmmar

Socialdemokratins mer än halvsekelånga dominans i svensk politik har nu brutits av Moderaterna som är det första borgerliga parti som sedan 1930-talet i storlek och inflytande har kunnat tåla en jämförelse med socialdemokratin. Ett sätt att beskriva orsaken bakom denna maktförskjutning, som också är ett europeiskt fenomen, är att socialdemokratin inte har förmått att möta det paradigmskifte som inträffade 1989-1991, när socialismen bröt samman som idé, medan Moderaterna som socialismens ideologiska huvudmotståndare kunde följa med tidvattenströmmarna.

Globaliseringen innebar en ytterligare marginalisering av socialdemokratin som, trots 1970-talets internationalistiska ambitioner, uteslutande har varit ett fenomen i det gamla Västeuropa. Digitaliseringen av informations- och kapitalflöden under de senaste 20 åren har verkat i samma riktning. En socialdemokrati, som med sin sociala ingenjörskonst och sin tro på att kollektivismen kunde frigöra, kände sig hemma i modernismen, men blev alltmer vilse i den postmoderna världen för att i det närmaste helt tappa fotfästet i det som en del idag kallar för det postpostmoderna samhället.

Moderaterna hade en helt annan beredskap för det som skulle komma. Först och främst innebar Berlinmurens fall och Sovjetkommunismens sammanbrott ett enormt lyft för självförtroendet. Liberalkonservativa i väst kände sig vara

ett med historien. När sedan folken i Öst- och Centraleuropa konsekvent valde bort socialdemokratiska partier kändes historien än mer på deras sida.

Ytterligare en viktig faktor var den utvecklings- och teknikoptimism som följt på 1970-talets strider med en vänster som fostrats i Romklubbens utvecklingspessimistiska anda och i de åtföljande debatterna med en rödgrön vänster om miljö och kärnkraft. Digitaliseringen och den helt nya inriktning som den elektroniska revolutionen fick med persondatorernas ankomst, innebar en liberalisering av samhällslivet och en individuell frigörelse av närmast episka dimensioner. När dessutom de hotande befolknings- och miljökatastroferna uteblev och världens fattiga i stora skaror tvärtom började kliva över fattigdomströskeln kunde människor med moderata värderingar se framtiden an med betydande tillförsikt ibland även med entusiasm.

En tredje omständighet var den renässans för marknadshushållningen som följde i spåren av Sovjetunionens sammanbrott och den kinesiska uppgörelsen med maoismen.

I tre dimensioner således – demokratins utbredning, marknadshushållningens seger i den globala ekonomin och den största och snabbaste teknologiska revolutionen i människans historia – utvecklades omvärlden på ett sätt som bekräftade den moderata uppfattningen om vad som är framsteg. Den parallella europeiseringen av Sverige och den allt närmare samverkan med det väst som vi tidigare hållit på armslängds avstånd bidrog till att bryta den socialdemokratiska hegemonin. Sverige var inte längre sig själv nok utan blev medlem i ett större sammanhang med allt vad detta innebar av ökad mångfald och nya perspektiv.

Beredskapen inför den nya omvärlden betydde att Moderaterna kunde bejaka de nya paradigmen. De betraktades inte som hotfulla utan som stödjande för en utveckling som man bedömde som i huvudsak enbart positiv. Den motvind

som socialdemokratin kände var undanvind för Moderaterna. Det blev tryggt och säkert att följa tidsandan.

Detta är naturligtvis inget evigt tillstånd. Världen förändras allt snabbare och varje generation måste räkna med att uppleva åtminstone tre paradigmskiften av den storlek som vi just har genomgått. Utvecklingen är heller inte linjär. Det finns ingen lag som säger att demokratierna ständigt måste öka i antal, att världshandeln och världens BNP aldrig kommer att stagnera eller att vi skulle vara förskonade från globala katastrofer. Dystopin är tvärtom mer sannolik än utopin eftersom den senare aldrig kan förverkligas ens med de bästa avsikter medan den förra är fullt möjlig att åstadkomma även för ett fåtal med tillräckligt onda viljor.

Men dystopin är inte ödesbestämd och går att förhindra. Vad de senaste tjugo åren ändå har lärt oss är att idéerna om ett samhälles organiska utveckling byggd på subsidiaritet, spontan ordning och individuell frigörelse är viktigare än någonsin. Inte för att realisera någon utopi, men väl för att minska riskerna för dess motsats.

Samarbete, regeringsmakt, vikten av idé- utveckling och maktberusning

ULRICA SCHENSTRÖM

Makt korrumpierar inte. Rädsla korrumpierar... kanske rädslan
av att förlora makt.²⁵

²⁵ John Steinbeck

Borgerlighetens historiska samarbetssvårigheter

FÖR ATT BESKRIVA POLITISKT samarbete, borgerligheten
och regeringsmakten, vikten av idéutveckling och faran av
maktberusning, så måste man gå tillbaka något i historien.
Annars blir det svårt att fullt ut förstå nuläget och framtiden.

Förändringarna i det politiska landskapet under det se-
naste decenniet är dramatiska; ändå har mycket av det som
hänt fallit i glömska, inte minst hos dem som är unga eller
nya i politiken. Låt mig därför inleda denna text med att gå
tillbaka i tiden.

Jag började engagera mig i politiken genom Fria Moderata
Studentförbundet, kom med tiden att bli organisationssek-
reterare och därefter politisk sekreterare på Moderaternas
riksdagskansli. Under dessa år, i mitten av 1990-talet, sam-
manträffade riksdagsutskottens borgerliga ledamöter i för-

möten inför riksdagsutskottens sammanträden på tisdagar. Där diskuterades gemensamma skrivningar och uttalanden. Ibland kunde man till och med diskutera gemensamma kommittémotioner. Mötena var trevliga, men man visste aldrig hur det skulle låta efteråt. Skulle uppgörelser följas? Skulle någon baktalas? Skulle någon läcka känsliga samtal till pressen?

Det var lite av charader på dessa möten. Vi moderater tyckte att vi var de självklara ledarna, och visst, Moderaterna hade gruppleddarrollen i många utskott. Det märktes samtidigt att företrädare för de andra borgerliga partierna inte kände sig helt komfortabla med denna situation.

Det fanns dock något vi alla kunde samlas kring: Motståndet mot Socialdemokraterna. Sossarna skulle försvinna. Vi skulle vinna – i alla fall någon gång.

Så enkelt var det. Men vilka vi var och på vilket politiskt program detta efterlängtrade maktskifte skulle ske var höljt i dunkel. Sällan diskuterades något om framtiden i dessa tisdagsgrupper. Snarare genomsyrades mötena av misstänksamhet och osäkerhet, mellan både partier och personer.

Då, i slutet på 1990-talet, fanns det inte heller någon kraft i samhället, utanför partierna, som på allvar ville stötta borgerligheten. Den socialdemokratiska regeringsmakten genomsyrade allt. Jag minns särskilt ett frukostmöte där en av Svenska Arbetsgivareföreningens främsta företrädare slog fast att det skulle bli mycket svårt att hjälpa till inför valrörelsen 1998. "Man vill in nära makten." Det uttalandet påverkade mig mycket. Jag insåg att vi var rätt ensamma.

Jag minns också hur ett uttalande av den sorten togs emot bland våra egna. Det lät som om det var Socialdemokraternas fel att de hade för mycket makt. Inte att felet kunde ligga hos borgerligheten. Det var analysen av att en organisation som placerade sig på den borgerliga kanten tyckte det var viktigare att vara vänner med Socialdemokraterna än med oss.

Detta förhållningssätt till makten fanns för övrigt inte bara inom organisationer och grupperingar utanför partipolitiken. Ett stort antal borgerliga politiker arbetade hårt på sina relationer med de maktbärande Socialdemokraterna för att göra sig själva tänkbara för olika jobb och utnämningar.

När jag och andra i min generation såg dessa mönster började vi arbeta för en attitydförändring. Maktfullkomlighet skulle inte premieras – det måste skapas någon form av rättvisa. Socialdemokraternas politik var orättvis – men det var inte allt; makten hade också gjort dem inskränkta. Det var konsekvensen av ett allt för långt maktinnehav.

Det jag upplevde de där åren i slutet av 1990-talet på Moderaternas riksdagskansli hade delvis sitt ursprung i de få regeringsår borgerligheten hade upplevt 1991-1994. Dessa år hade satt sina spår och gett sina sår. Och därtill skapat en hel del ouppklarade konflikter. Misstänksamheten var enorm.

Mycket talade emot borgerligheten under dessa 1900-talets sista år. Centerpartiet hade ett etablerat samarbete med Socialdemokraterna. Efter katastrofvalet 1998 var Folkpartiet ett trött parti. Kristdemokraterna hade dock gjort ett bra val, men bland Moderaterna handlade diskussionen ofta om hur många kristdemokrater det egentligen fanns – de fick ju ofta tydlig hjälp att klättra i valresultaten av moderata sympatisörer.

Ur moderat synvinkel bestod världen enkelt uttryckt av en ond regering, en ond vänster och ett par mindre onda borgerliga partier. Det måste understrykas att detta ingalunda dirigerades med pekpinne från den moderata partiledningen; det var en allmän kultur, en känsla. Denna var heller inte – tror jag – unik för Moderaterna, utan genomsyrade alla de borgerliga partianslierna runt Mynttorget under dessa år i slutet av 1990-talet.

De första åren på 2000-talet blev sedan turbulenta och präglades av stora förändringar. Maud Olofsson blev parti-

ledare för Centerpartiet, Kristdemokraterna bytte efter tre decennier ut Alf Svensson och Carl Bildt hade lämnat plats åt Bo Lundgren som m-ordförande, som bara några år senare fick ge plats åt Fredrik Reinfeldt. Det gick också allt bättre för Folkpartiet som efter valet 2002 nästan blev lika stora som Moderaterna.

Nu leddes de borgerliga partierna av personer som inte varit ledande under de tidigare borgerliga regeringsperioderna – i alla fall inte som partiledare. Det var en ny generation, en ny era och med det öppnades för ett nytt sätt att se på sin omvärld.

Just detta kunde man om inte annat se tydligt på Centerpartiet – som helt klart var på väg mot borgerligheten efter ett par år som samarbetspartner till Socialdemokraterna. Man kunde också se det på Folkpartiet – som försökte ta taktpinnen genom ett försök att bilda regering med Centerpartiet, Kristdemokraterna och Miljöpartiet efter valet 2002. Allt detta var rätt morskt – och modigt.

Även folkomröstningen om euron resulterade i en del slitningar inom borgerligheten. Ja-sidan samlade alla de borgerliga partierna utom Centerpartiet. Det skapade en liten svacka i det annars mycket framåtsyftande samtal Moderaterna och Centerpartiet fört sedan valet 2002.

Sammanfattningsvis: Om det inte hade gått som det gick i valet 2002 hade borgerligheten aldrig samlat sig på det sätt som den till sist gjorde. Valresultatet var en stor förlust för borgerligheten i allmänhet och Moderaterna i synnerhet. För tredje valet i rad misslyckades borgerligheten med ambitionen att vinna väljarnas stöd för en ny borgerlig regering. Socialdemokraterna stärkte sin position och alla utsikter till maktskifte tycktes avlägsna. Bilden av den sittande regeringen Persson var att den var kraftfull. Borgerligheten förknippades med oenighet och oförmåga att regera.

Nya moderaterna och alliansen

Alla måste vi lyda förändringens stora lag. Den är den starkaste av naturlagarna, och kanske är den naturens sätt att bestå.²⁶

²⁶ Edmund Burke

Vid en så stor valförlust som drabbade Moderaterna under valet 2002 behövde frågan ställas, var det fel på Moderaterna eller fel på väljarna? Det enkla svaret hade varit att peka finger åt väljarna, vi gjorde det omvända och trodde oss kunna finna svaren på motgångarna i vårt eget parti.

Våra analyser pekade på tre huvudsakliga brister:

1. *Starka negativa referenser om Moderaterna.* Vi uppfattades i väljarnas ögon som ett parti för överheten och några få, som hade förslag vilka främst gynnade de rika. Vi uppfattades också som ett parti mer intresserade av omfattande systemförändringar än ett parti som stod lyssnande och närvarande i vardagen samt med lösningar på människors vardagsproblem.
2. *Brist på borgerlig samverkan.* Vi utgjorde inget trovärdigt regeringsalternativ. Vi tillhörde tillsammans med tre andra partier ett politiskt block, men vi kunde inte ge några gemensamma besked om hur vi ville leda Sverige eller vilken politik väljarna hade att förvänta sig om vi gemensamt fick förtroende att bilda regering.
3. *Brister i den egna politiken.* Våra politiska förslag syftade till stora delar till betydande systemförändringar och en traditionell konflikt mellan borgerlighet och socialism. Vi ville genomföra betydande besparingar inom offentliga verksamheter för att finansiera sänkta skatter. Effekterna av vår skattepolitik var samtidigt svår att förklara och gynnade till betydande delar den lilla del i samhället som tjänade mest. Till detta kom att betydande delar av vårt

budgetförslag var beroende av dynamiska effekter och alltså inte säkert gick ihop.

Allt detta i att våga utmana sin egen självbild, att våga ompröva politiken och att söka nya former för samverkan och uttryckssätt lade viktig grund för det svenska maktskiftet den 17 september 2006. Det var inte ett resultat av några snabba byten av logotyper eller formspråk, utan en förändring i samhällsanalys som grundlade en faktisk politikförändring och på detta en tydlig vilja att visa regeringsduglighet tillsammans med andra.

Vårt mål var samtidigt inte enbart att vinna valet 2006. Vi skulle med idéer och praktisk politikleverera vad vi lovat. Därtill skulle vi fortsätta arbetet med nyfikenhet på människors vardag samt förbli ett parti i utveckling och rörelse. Så ville vi lägga grunden för att möjliggöra att få förnyat förtroende av väljarna i valet 2010 och gärna ännu längre.

Från Helgeandsholmen till Rosenbad

Den svåraste frestelsen på jorden är inte pengar eller kärlek.
Den svåraste frestelsen på jorden är makt.²⁷

²⁷ Thomas
Jeffersson

Med den ambitionen klev vi över trösklarna till Rosenbad den 6 oktober 2006. Men det är inte lätt att få ihop en regering eller befolka ett helt regeringskansli. Det har det nog aldrig varit. Och särskilt inte denna gång då det skulle göras av en borgerlighet som inte varit på plats i regeringsställning på 12 år. Det är kort sagt mycket vatten som hunnit rinna under broarna. Majoriteten av människorna som skulle ta plats i departementen hade aldrig gjort något liknande någonsin. Det fanns inte några stora "kullar" av statssekreterare, politiskt sakkunniga eller pressekreterare – och vi kände väldigt få personer med statsrådserfarenhet. Allt detta försvårade naturligtvis vår första tid som regering. Om jag i dag

ser tillbaka på den tid som förflutit sedan 2006 så har detta förändrats. Borgerligheten och Moderaterna har nu många fler personer i sin närhet med denna erfarenhet och därtill den klokhet det faktiskt ger att vara med om den torktumlare som regeringskansliet ibland kan kännas som.

Glada var vi dock när vi ivrigt sprang över Helgeandsholmen för att inta Rosenbad. Vad som som väntade oss där var väldigt nytt, annorlunda och en ganska egen liten värld. Lite avsidet från den värld alla andra lever i. Med egen kultur, egna traditioner och normer. Det är ganska obehagligt när man tänker på det, då det ju ändå är navet i Konungariket Sverige.

Redan under den första tiden efter regeringsbildandet kunde jag också skönja vissa människors förändring. Kanske var de mer lättpåverkade av den nya världens lockelser, symboler och besvärjelser? En del förändrades till att bli mer passiva i sin inställning till det politiska arbetet. Vissa lät tjänstemännen på sina respektive departement ta allt för stor plats och blev deras budbärare snarare än ledare. Andra blev mycket intresserade av makt. Makt i dess mest absurda uttrycksform – formfrågor, titulaturer, placering, ton och ordning. Ibland manifesterad genom så banala frågor som vem som åker i vilken bil, vem som håller vilket tal, vem som får gå på vilken kungamiddag och vem som egentligen ska gå på vilket möte. För en del personer var detta frågor som kunde uppta flera dagar av positionerande och diskussioner.

En del kom helt enkelt inte ihåg varför de egentligen var där de var. Andra bevisade för sin omgivning att de egentligen inte hade där att göra.

Rent mentalt och känslomässigt tog det också ganska lång tid att ställa om från opposition till regering. En del ställde om direkt – en del hade det svårare. Väldigt många ville fortsätta med politik, många ville prata politik – men många tvingades till slut in i den världen där talepunkter, riskminimerande och passivitet snarare utgör norm än handlingskraft

och framåtanda.

Och detta är naturligtvis inte konstigt. Det är inte många som ställer sina uppdrag och arbeten på spel.

Omställningen för Socialdemokraterna måste ha varit lika svår, om än mer smärtsam. Där resulterade väljarnas dom i ett internt maktkrig som vi fortfarande i dag ser sviterna av. Därtill blev verklighetens stickande dagsljus nog direkt obehaglig för de som fullt ut vant sig vid det behagliga livet på Rosenbad.

För att vara framgångsrik i opposition måste du verkligen klara av att göra politiken själv, åka runt i landet med dåliga förbindelser och tala med folk. Många gånger inte åtföljd av annat än en sömning lokaltidningsjournalist utan kamera. Det finns inga fina bilar, det finns inga fina flygplan och det finns inga fina tjänstemän som gör jobbet åt dig.

Just denna verklighet mötte också Socialdemokraterna när de efter många år tågade ut från Rosenbad och in i opposition hösten 2006.

Och den motsatta situationen mötte oss. Med detta försöker jag inte leda i bevis att detta med att regera landet är sekundärt. Det är det nämligen inte då minsta felsteg i förvaltandets maskinrum riskerar få stora konsekvenser. Samtidigt är det viktigt att både idéutveckling och regerande kombineras. Inte minst var det viktigt för moralen för de människor som äntrade Rosenbad 2006.

Det var nämligen politiska djur som frustade av lycka för att få genomföra den politik som de så länge kämpat för. Som slitit dagar och nätter för att vinna det val som skulle komma att bli ett mycket historiskt val i svensk inrikespolitisk historia.

Maktens berusning, spelet om makten och positionen

Memento te mortalem esse.²⁸

Efter snart en och en halv mandatperiod börjar allt fler inom borgerligheten ställa sig frågan hur man hanterar maktberusningen. Hur man håller människor ifrån att spela enkom om makten och värdesätta endast positionen. Därtill hur rätt personer ges plats, inflytande och möjlighet att utvecklas i maktens rum.

Det kan verka konstigt att detta inte skett tidigare. En förklaring till det är att den nuvarande politiska kartförflyttningen inte fullt ut har behövt förstås förrän nu. Borgerligheten har aldrig behövt lära sig detta. Det är egentligen bara det socialdemokratiska partiet som har dragit lärdomar av vad makt kan göra med människor och hur man enklast hanterar den som putsar på sin ring istället för att våga utvecklas.

Därför är det också i alla sammanhang centralt att berätta varifrån borgerligheten egentligen kommer. Om de tröstlösa åren i opposition och om den utveckling av politik och förhållningssätt som ledde fram till valsegern 2006.

Jag har också för egen del försökt besvara frågan om maktberusning och hur risken för denna politikens gökunge kan minimeras. Och det finns flera svar – säkert många fler än de som jag här radar upp. Problemen med maktberusningen kan minska genom: 1) ökad idéutveckling, 2) politiskt arbete i partierna, 3) politiskt arbete i riksdagsgruppen, 4) ärliga och reella karriärvägar för medarbetare, 5) reella reformagendor.

Svaret på hur man behåller problemen är enkelt: Passivitet och medarbetare som är rädda för att ta initiativ. Det resulterar mer eller mindre automatiskt i att människor fokuserar på placering, titulaturer och mötesformaliteter. Det är för enskilda individer en säker biljett till att få smaka på

²⁸ "Kom ihåg, att du är dödlig" – slavens viskning till de romerska segerherrar vilka beviljats triumf och i fyrspänd vagn anträdde staden Rom.

maktens sötna. Så länge det går bra. När problemen kommer måste man dock mota dem med politik. Och den måste vara helt färsk och nyskördad. Politik är en färskvara. Därför är idéutveckling också så viktig.

Ökad idéutveckling: I maktens korridorer är det bra om människor måste tävla med varandra om det som är den grundläggande orsaken till varför de är där. Annars glöms man lätt bort detta. Utrymme för verklig idéutveckling föder inte bara morgondagens reformagenda, det engagerar över departementsstrukturerna och får folk att snarare avrusta skyttegravarna. Dock är det viktigt att det är människor med formell makt som faktiskt gemensamt arbetar med detta, annars kommer det bara att te sig som en terapigrupp för några som egentligen har för lite att säga till om. I alla fall kommer det att låta så i korridorerna från människor som inte finns med i dessa viktiga sammanhang.

Det politiska och organisatoriska arbetet i partierna: Också viktigt – av en helt annan anledning. Partierna glöms ofta bort när regeringsmakten vinnns. Det finns många orsaker till detta. En av dem är att nästan hela partier hamnar i regeringsställning. Det gör det ofrånkomligt att agendan blir styrd av regeringsarbetet.

Det politiska och organisatoriska arbetet i riksdagsgrupperna: Riksdagsgrupperna glöms också ofta bort. Det leder ofta till missämja, även om jag för egen del inte tillhör den gruppering som tycker att det är okej att uppföra sig illojalt mot ett regeringsärende. Det betyder dock inte att dessa ledamöter inte har all rätt att både få kräva och känna att de kan bidra i arbetet.

Karriärplanera för medarbetare: En av mina favoritkäpphästar. Många är de som kom in under tiden 2006 och framåt.

Det finns helt plötsligt ganska stora "kullar" av människor med jättemycket erfarenhet, tankar och idéer. Ge medarbetarna möjlighet att i tid få veta vad som förväntas av dem och vad de kan förvänta sig i framtiden. Annars lämnar de och gör något annat. Och de lämnar med väldigt mycket erfarenhet som kan behövas inom andra viktiga politiska positioner. Det är egentligen nyttigt att åka in i och ut ur politiken. Men det är också viktigt att byta tjänst då och då, så att allt fler får lära sig så mycket mer.

Reella reformagendor: Det här handlar om att de som är med i arbetet med att idéutveckla också får se detta komma in i en större kontext. Det vill säga att de i praktik och taktik är en del i till skapandet av en bredare reformagenda. Det är politik på hög nivå. Om detta ska genomföras och därtill lyckas kommer många, många medarbetare vara med och se hur mycket energi som verkligen krävs. Då har man inte tid med vare sig bråk om vem som åker i vilken bil eller vem som håller i vilket möte.

Makt är och förblir en viktig del i politikens nervsystem. Det är ytterst om makten som politik handlar; makten att påverka, förnya eller förändra. För ett politiskt parti är detta, kort sagt, inget att hymla om. Samtidigt ryms i makten många dimensioner. Rätt använd och av rätt personer kan den göra mycket gott, av fel personer kan den missbrukas. Det är ytterst om detta en av borgerlighetens stora framtidsutmaningar handlar. Förmår man förstå att använda makten på rätt sätt? Förmår man ge rätt personer makt? Och sist men inte minst: Förmår man se att makt inget är värt för andra än några få – om inte idéer finns om vad makten ska användas till och insikt finns om var makten man nu besitter har sitt ursprung?

Hälften kvar

ULRIK FRANKE

DET TROJANSKA KRIGET är inne på sitt tionde år. Den akajiska alliansens överbefälhavare Agamemnon tar ifrån Akilles en slavflicka, som denne har tagit till fånga. Så inleds den europeiska litteraturens äldsta verk, *Iliaden*. Men Akilles, akajernas främste krigare, är stolt och egensinnig och fogar sig inte. Stridslusten brinner i hans ådror och han vill inte gå i någons ledband:²⁹

Ja, ty i sanning en mes och en stackare månde jag heta,
om jag mig fogade jämt efter dig i hvartenda ditt påhitt.
Sådant åt andra befall, om du vill, men åt mig skall du icke
vinka med härskarehand, ty jag tänker dig icke att lyda.

Högfärdigt vägrar Akilles och hans myrmidoner att delta i striderna, och krigslyckan ser ut att vända. Alliansen håller på att splittras efter ett decennium av krigsansträngningar mot det belägrade Troja.

Att bygga hållbara allianser har inte blivit lättare sedan dess. Fråga Thorbjörn Fälldin, som fick se Moderaternas åtta statsråd lämna regeringen i maj 1981 efter den underbara nattens uppgörelse med Socialdemokraterna om sänkta marginalskatter. Eller fråga en annan centerledare, Olof Jo-

²⁹ Homeros.
Homeros' Iliad. C.
W. K. Gleerup,
Lund, 1912. I
översättning av
Erland Lagerlöf

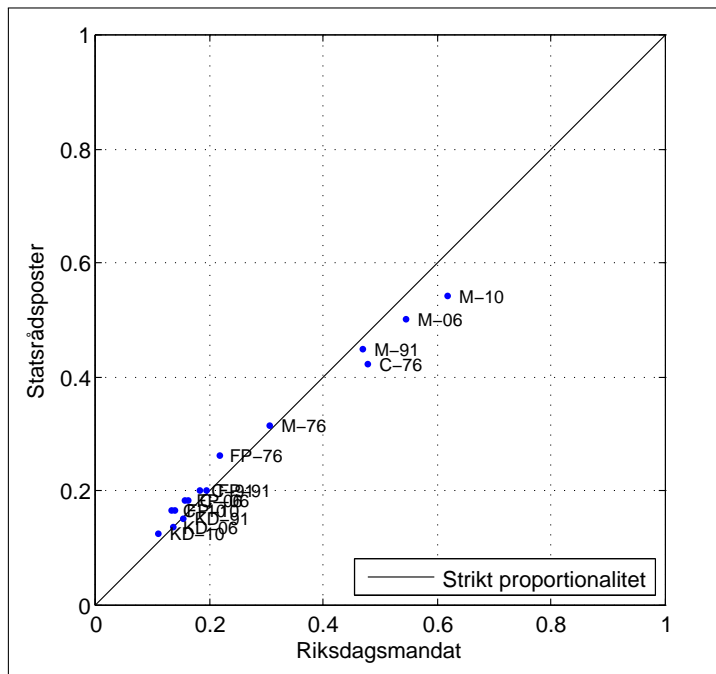
hansson, som själv tågade ut ur regeringen Bildt i juni 1994 i protest mot byggandet av Öresundsbron.

Statsvetenskapen känner alltsedan 1961 till det empiriska fenomenet som kallas Gamsons lag, efter Harvard-sociologen William Gamson.³⁰ Gamsons lag säger att ministerposterna i en koalitionsregering tenderar att fördelas proportionellt mot antalet mandat i parlamentet. Vid första påseende kan det tyckas intuitivt, men i själva verket har iakttagelsen orsakat en hel del huvudbry. Varför ska ministerposterna fördelas proportionellt, om man kan komma undan med mindre? Göran Persson lyckades exempelvis tilldela sina samarbetspartners Vänsterpartiet och Miljöpartiet hela noll statsrådposter – ändå fick och behöll han deras parlamentariska stöd under två mandatperioder. De enda befattningar som behövde släppas till var några politiskt sakkunniga i regeringskansliet.

Traditionell spelteori talar för Perssons strategi. Om målet är att skapa en minimal vinnande koalition – skrapa ihop de röster som krävs för att kunna bilda regering – så borde priset för dessa röster bero på partiernas manöverutrymme och relativa förmåga att prestera trovärdiga alternativ. Efter valet 1998 kunde Vänsterpartiet och Miljöpartiet inte på ett sätt trovärdigt hota med att stödja något annat regeringsalternativ än Perssons. Därför fick de inga statsrådposter.

Efter valet 2002 var läget lite annorlunda. Hybrisrusiga av sin stora valframgång inledde Folkpartiet regeringsförhandlingar med Miljöpartiet, Centerpartiet och Kristdemokraterna. Kunde en mittenregering fås till stånd? Drömmen hölls vid liv, tills Maud Olofsson förkunnade att hon hoppade av samtalen. Men trots dessa parallella förhandlingar om olika regeringsalternativ lyckades inte Miljöpartiet och Vänsterpartiet få några ministerportföljer i det socialdemokratiska regeringsalternativ som till slut segrade. Hotet om mittenregering ökade inte deras förhandlingsstyrka, trots att det är vad spelteori som Morelli- eller Baron-Ferejohn-modellerna

³⁰ Gamson, William A. A theory of coalition formation. *American sociological review*, ss 373–382, 1961

Figur 2: Andelen statsråd i relation till andelen riksdagsledamöter i borgerliga koalitionsregeringar (normaliserade skalor). Andelen riksdagsledamöter syftar på andelen av regeringsunderlaget, inte hela kammaren.

förutspår.

Förutsättningarna var annorlunda inför valet 2006. Allians för Sverige hade knutit de fyra borgerliga partierna fastare till varandra än någonsin förr. Den här gången var det inte tal om att förhandla om mittenregeringar efter valresultatet: man gick till val som ett samlat regeringsalternativ och kunde den 6 oktober 2006 bilda en majoritetsregering med 22 statsråd, baserat på ett regeringsunderlag om 178 riksdagsledamöter. Figur 2 visar, med normaliserade skalor, hur andelen statsråd förhåller sig till andelen riksdagsledamöter.

Som synes stämmer Gamsons lag: partierna ligger i nära anslutning till den räta proportionalitetslinjen. Detta gäller såväl 2006 och 2010 som 1976 och 1991. Det är dock värt att notera att Moderaterna, med nästan 55 procent av alliansens

riksdagsledamöter 2006 bara fick 50 procent av statsråden. Samma tendens kvarstod 2010: med 107 av alliansens 173 riksdagsledamöter (62 procent) tog Moderaterna "bara" 54 procent av statsråden.

Även om alla de studerade regeringarna ligger nära proportionalitet så har dock avståndet partierna emellan ökat med tiden. Aldrig har en svensk koalitionsregering haft så olika stora partiparter som den som tillträdde 2010.

Betydelsen av allianser

Gamsons lag sågs länge som ett faktum som saknade tillfredsställande teoretisk förklaring. 2007 lade emellertid Royce Carroll och Gary W. Cox fram en plausibel motivering till varför Fredrik Reinfeldts proportionella fördelning snarare än Göran Perssons söndra och härska-princip så ofta råder.³¹ Alliansbyggande spelar en central roll. Tanken är att om partierna i god tid före ett val kommer överens om att bilda ett regeringsalternativ, och även bestämmer hur ministerposter ska fördelas, så påverkar detta hur valkampanjen bedrivs. Om ministerposterna fördelas enligt förhandlingsstyrka så sjunker incitamenten att investera och anstränga sig i valkampanjen. Tänk på Vänsterpartiet, som 1998 levererade 43 mandat till samarbetet med regeringen Persson, men inte fick någon enda statsrådpost som tack för hjälpen. Vilka signaler sänder det? Kanske Carroll och Cox skulle svara att viljan att leverera mandat till samarbetet 2002 hade sjunkit betänkligt. Hursomhelst skrapade man bara ihop 30 mandat.

Om å andra sidan ministerposterna fördelas proportionellt enligt den parlamentariska mandatfördelningen ökar incitamenten för alla koalitionsparter in spe att kampanja för glatta livet. En proportionell överenskommelse minskar alltså risken för *freerider*-problematik: partierna frestas inte att spara in på kampanjandet men ta igen med förhandlings-

³¹ Carroll, Royce och Cox, Gary W. The logic of Gamson's law: Pre-election coalitions and portfolio allocations. *American Journal of Political Science*, 51(2): 300–313, 2007

styrka genom att hota att hoppa av regeringssamarbetet. Så är det i alla fall i den matematiska modell som Carroll och Cox introducerar, även om de valrörelser som jag har deltagit i får mig att starkt tvivla på att partier kan vara så rationellt kalkylerande att de håller igen på kampanjandet. Valrörelser tenderar att vara euforiska kollektiva upplevelser av dygnet-runt arbete och benägenheten att hålla igen är ganska liten. Å andra sidan verkar prisbildning och konkurrens fungera utan att de flesta av oss byter mobilabonnemang årligen eller tittar särskilt noga på havregrynens jämförpriser.

Mer spännande är därför den empiriska undersökningen. Carroll och Cox har testat i vilken mån fördelningen av ministerposter i verkliga regeringar förklaras av Gramsonproportionalitet respektive av traditionell spelteoretisk förhandlingsstyrka, och jämfört koalitioner som kungjort sin allians i god tid före valen med sådana som inte gjort det. Resultaten är tydliga. I allianser som kungjorts i förväg fördelas ministerposter med god noggrannhet proportionellt mot mandaten. I de övriga fallen (där det antingen inte funnits någon allians i förväg, eller där den hemlighållits) spelar däremot spelteoretisk förhandlingsstyrka en signifikant roll, medan mandaten är mindre viktiga. Dataseten är dels alla majoritetsregeringar i parlamentariska demokratier 1997-2005 (98 stycken), dels alla västeuropeiska majoritetsregeringar 1945-2000 (459 stycken).

Penningens makt

Emellertid är ministerposter inte det enda som en regering har att fördela, och inte det enda som kan leda till konflikter mellan koalitionspartners. Statsbudgeten är ett annat erisäpple. Kjell-Olof Feldt beskriver i sin memoarbok *Alla dessa dagar* från 1991 vilka våndor som budgetarbetet orsakade i regeringen Palme under 1980-talets första halva, innan

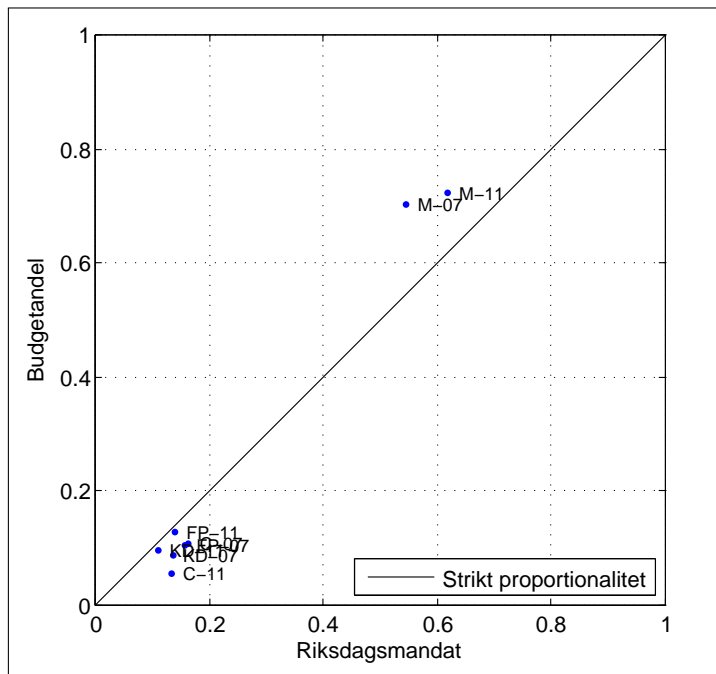
Feldt och Palme lärde sig att de måste hålla ihop och köra över fackministrarna för att upprätthålla budgetdisciplinen.³² Ingvar Carlsson har sedermera anklagat Feldt för att med bokens frispråkighet och publiceringstidpunkt ha bidragit till valförlusten 1991. Feldts kritik inskränkte sig dock inte på något sätt till de egna leden, och han pekar skarpsynt ut den sista Fälldin-regeringens ständiga budgetdilemma: "Allt tydde på att det ständiga köpslåendet i koalitionsregeringen skulle leda till kraftigt ökade statsutgifter samtidigt som viljan saknades att finansiera dem med tillräckligt höga skatter." Mot bakgrund av detta blir det intressant att se på hur statsbudgeten fördelar sig mellan partierna. Statsbudgeten indelas i 27 utgiftsområden, varav de flesta kan hänföras till en viss minister. Figur 3 visar, med normaliserade skalor, hur andelen av statsbudgetarna 2007 och 2011 som gick till partiets ansvarsområden i regeringen förhåller sig till andelen riksdagsledamöter.³³

Den bild som framträder står i viss kontrast till fördelningen av statsrådsportföljerna. Medan Moderaterna ifråga om *antalet* ministrar lite modest står tillbaka, gäller det omvända ifråga om deras ansvarsområden och därmed budget. Med 54 procent av alliansens riksdagsledamöter tog moderata statsråd 2007 hand om 70 procent av statsbudgeten. Med 62 procent av alliansens riksdagsledamöter tog moderata statsråd 2011 hand om 72 procent av statsbudgeten. Allra tydligast är det på socialdepartementet där tre kristdemokratiska statsråd inklusive departementschefen delar på en långt mindre budget än vad den moderate socialförsäkringsministern ansvarar för. Till detta kommer finansministerpostens institutionella tyngd.

Detta ger ett annat perspektiv på frågan om hur man håller ihop en allians: kanske borde statsvetarna i framtida modeller titta inte bara på fördelningen av ministerposter, utan även på fördelningen av bugetmedel? Även om den

³² Feldt, Kjell-Olof. *Alla dessa dagar: i regeringen 1982-1990*. Norstedts, 1991

³³ Utgiftsområdena
1 Rikets styrelse,
25 Allmänna bidrag till kommuner,
26 Statsskuldsvärantor samt
27 Avgiften till Europeiska unionen har exkluderats. Figuren är en approximation, förenklad så tillvida att varje utgiftsområde entydigt tilldelats ett enda parti. I stora drag torde den dock vara rättvisande.

Figur 3: Andelen av statsbudgeten som lagts på de utgiftsområden som statsråd från respektive parti ansvarar för i relation till partiets andel riksdagsledamöter 2007 och 2011 (normaliserade skalor). Andelen riksdagsledamöter syftar på andelen av regeringsunderlaget, inte hela kammaren.

svenska regeringen är konstitutionellt jämlik i det att den är kollektivt ansvarig för sina beslut är vissa ministerposter helt klart mer jämlika än andra. Det leder till misstanken om att statistiken ljugar: Gamson-tendensen i Figur 2 inflteras helt enkelt av alltför lättviktiga ministerposter som införts av matematiska rättviseskäl. Det är en iakttagelse i linje med den kritik som levererades av statsvetarna Tommy Möller och Magnus Erlandsson i en rapport till regeringens globaliseringsråd 2009.³⁴ De konstaterar att det finns statsråd som har tillsats med oklara uppgifter och som följaktligen åsidosätts i den politiska processen. De varnar för att förhandlingarna i en regering med över 20 statsråd med nödvändighet blir tröga och omständliga.

³⁴ Möller, Tommy och Erlandsson, Magnus. *PM till statsministern: om vikten av effektiva politiska institutioner i globaliseringens tid*. Utbildningsdepartementet, Regeringskansliet, 2009

Sammanhållning till varje pris?

Ledningarna för partier som ingår i allianser är trängda från två håll. Dels måste de följa alliansens linje och vara lojala mot sina koalitionspartners. Dels måste de tillfredsställa sina egna gräsrotter och leverera symbolisk framgång för partiet i snävare bemärkelse. Åter till *Iliaden*:

På rådslaget efter Akilles konflikt med Agamemnon beslutar sig akajerna för att lämna kriget och fara hem. Manskäpet är redan på väg mot skeppen när Odysseus – ”den mångförslagne” – lyckas övertala dem att fortsätta strida. Den splittrande oppositionen personifieras av demagogen Thersites – ”den fulaste mannen af dem, som till Ilion lände” – som argumenterar för att avsluta kriget, men Odysseus smädar och slår slutligen ner honom. Bland akajerna mumlas det gillande:

Gudar, hur många berömliga dåd har Ulysses³⁵ ej utfört,
alltid den främste att hitta på råd och en höfding i
striden!
Men hvad han nyss bland argiverna gjort, är det allra
förnämsta,
då han nu tystade tvärt den där giftiga klaffaretungan.
Ej lär Thersites så hastigt igen af sitt dristiga sinne
drifvas att träda mot drottarna upp med försmädliga
skymford.

³⁵ Lagerlöf använder den latinska namnformen.

Alliansen håller ihop. Troja faller så småningom, efter att även Akilles rättat in sig i ledet. Det är ingen långsökt tanke att mången partisekreterare, gruppleddare i riksdagen eller statssekreterare i samordningskansliet känner igen sig i rollen som Odysseus, när de som denne låter partipiskan vina ”öfver rygg och skuldror”. Eller att överkörda riksdagsledamöter i exempelvis den beryktade FRA-lagsomröstningen känner att de utmålats som giftiga klaffaretungor av partiledningarna.

Partiledningarnas tvåfrontskrig förklarar några viktiga fenomen i politiska allianser. Å ena sidan förklarar vikten av att leverera röstvaluta till alliansbröderna varför partipiskan måste hållas så snärtig. Allra starkast är den i stora partier med anspråk på att leda koalitioner och vara statsbärande. Deras trovärdighetsproblem blir nämligen som allra störst om de inte kan leverera parlamentarisk täckning för sina utfästelser. Carroll och Cox understryker upprepade gånger i sin artikel att en förutsättning för hela deras idé om alliansbyggen är att partierna kan lita på ingångna överenskommelser. Denna hierarkis sammanbrott är en intressant aspekt av socialdemokratins fall. Turerna i såväl tillsättningen som avsättningen av Håkan Juholt utspelade sig inför öppen ridå, där partiföreträdare högg varandra i ryggen på ett sätt som aldrig hade hänt förr, när maktmonoliten stod på höjden av sin glans. Huruvida Stefan Löfven lyckas återställa ordningen återstår att se.

Å andra sidan förklarar de kompromisser som partiledningen tvingas göra i ett allianssamarbete varför partierna ibland i retoriken går till angrepp på varandra, trots löften om samarbete och arbetsdelning. Den egna profilen framstår som utsuddad och partistrategerna börjar frukta väljarnas dom. Då passar det att skapa lite medial uppmärksamhet genom att tydligt markera mot en alliansbroder. Minns Folkpartiets kritik mot Moderaternas (det vill säga alliansens officiella) försvarspolitik och mot Kristdemokraternas vårdnadsbidrag. Sådana tjuvnyp ser man däremot mera sällan från Moderaterna, vars ledarroll ger dem mer att förlora på att framstå som att man inte sätter alliansen i främsta rummet.

Frågan är hur tvåfrontskriken påverkar förutsättningarna för alliansens framtid. Folkpartiet och Centerpartiet har redan bytt ut de partiledare som ingick den ursprungliga överenskommelsen. (Inte bara Bo Lundgren, utan även med

fördröjd verkan Lars Leijonborg föll offer för Christer Ewes tunga 2002. Folkpartiets rekordsiffror var en engångskonsekvens av Moderaternas katastrofval, men skapade en baslinje i jämförelse med vilken segerresultatet 2006 trots allt kom att framstå som ett misslyckande.) Kristdemokraternas Göran Hägglund har när detta skrivs precis med nöd och näppe överlevt ett kupp försök från den interna opposition som samlades kring Mats Odell. Det väcker frågan om huruvida partipiskandet riskerar att växa sig kontraproduktivt: Att slå ner en enstaka Thersites kan rädda en allians, men om de blir för många kanske trycket från partioppositionen växer sig allt starkare på att partiet måste få gå sin egen väg i nästa val. Det är inte svårt att hitta lokala partiföreträdare för exempelvis Kristdemokraterna eller Centerpartiet som kräver ett uttåg ur alliansen och en egen valplattform 2014.

Fenomenet har sina likheter med de iakttagelser som Nassim Nicholas Taleb och Mark Blyth gjorde i en artikel i *Foreign Affairs* sommaren 2011, i efterdyningarna av finans-krisen och den arabiska våren.³⁶ De kritiserar det naiva kontrollbehov som leder ekonomiska och politiska beslutsfattare att ständigt försöka stabilisera komplexa system. Oavsett om det är räntor för överbelånade konkursbon till stater som ska drivas ner eller auktoritära regimer som ska hållas under armarna för att undvika oroligheter så får stabiliseringslinjen oavsedda effekter. För det första blir systemen med artificiellt dämpad volatilitet mer svåröversägliga, eftersom alla signaler undertrycks. (Hur kan man bedöma världen på ett korrekt sätt om överenskommelser och pakter leder till att Grekland och Tyskland får betala samma statsskuldränta?) För det andra riskerar att systemen att plötsligt explodera i stora förändringar, efter årtal av kokande under en lugn yta. (Sådana skeenden stod Ben Ali, Mubarak och Khaddafi dyrt.)

Översatt till partiallianser betyder detta att om Odysseus är alltför flitig med partipiskan så riskerar partiledningarna

³⁶ Taleb, Nassim Nicholas och Blyth, Mark. The black swan of Cairo. *Foreign Affairs*, 90(3): 33–39, 2011

– den egna och de andra – att bli överraskade när motreaktionen väl kommer. Istället för att krishantera statistiskt måste man alltså dynamiskt hantera behoven hos varje part att profilera sig och därigenom förebygga risken för en krasch.

Många har beskrivit att det är så krävande att regera att idéutvecklingen riskerar att stryka på foten.³⁷ Socialdemokraternas implosion i visionslöshet och idétorcka efter valet 2006 bär syn för sägen. Detta är på sikt ett mycket större hot mot alliansen än enskilda upproriska riksdagsledamöter. En trött regering, snärjd av maktens sötma men utan idéer om vad man egentligen vill göra, kan inte i längden atrahera några röster. Tage Erlander satte i en dagboksanteckning 1952 fingret på hur det kan drabba även en enpartiregering: "Tristessen inom partiet är emellertid omiskännligt; vi måste få något att tala om. Och naturligtvis frågar man sig om vi blivit för gamla vid makten, så att vi inte längre har något att ge."³⁸

Ett anspråkslöst förslag

Den framtidskommission som regeringen tillsatte i november 2011 är kanske ett steg på vägen mot att tänka lite längre och friare än vad det dagliga regerandet tillåter. Att de fyra allianspartiledarna koordinerar tänkandet kring varsin framtidsutmaning är naturligtvis ett sätt att profilera dem och undvika att de mindre partierna hamnar i alltför mycket medieskugga. Frågan är om det räcker.

En mer offensiv väg att gå vore att genom en regeringsombildning minska antalet statsråd till – säg – hälften. Det är en radikal tanke, men den har flera fördelar värda att ta på allvar:

Först och främst skulle en tolvpersonersministär påtagligt höja statusen på statsrådsbefattningen. Alltför många av de nya ministerportföljer som har introducerats på senare

³⁷ Se även Olof Ehrenkronas och Ulrica Schenströms kapitel för fler perspektiv på detta.

³⁸ Citerad i Kjell Östberg, *I takt med tiden. Olof Palme 2927-1969*. Leopard förlag, 2008.

år framstår som påtagligt tunna. Vem utanför en mycket snäv krets kan namnge civil- och bostadsministern eller IT- och energiministern – eller förklara vad de håller på med? Med tolv personer i regeringen blir varje minister en röst att räkna med – och departementschef, givet regeringskansliets nuvarande organisation. För första gången på många år skulle gemene man ha en chans att känna igen och kunna namnge sina styresmän.³⁹

Paradoxalt nog skulle en mindre regering också stärka alliansens mindre partier. Även om man skulle tappa statsråd i absoluta tal så skulle de kvarvarande väga desto tyngre. Tunna portföljer vars enda syfte är att säkerställa matematisk rättvisa i Gamsons anda skulle ersättas med verkliga ansvarsområden – och budgetansvar därefter. Med sådana uppgifter vore det enklare att framstå som statsmannamässig än om man ständigt spelar i B-laget med lättviktiga poster som integrations- eller barn- och äldreminister. (Portföljerna må vara behjärtansvärda, men allt som är behjärtansvärt förtjänar inte en egen minister.) Rätt genomförd kan reformen tysta en och annan klagande Thersites.

Som Möller och Erlandsson påpekar blir en mindre regering också mer beslutsför och lättare att koordinera. Det är värt att hålla i minnet för den vars hjärtefråga förlorar sitt eget statsråd. Det är inte självklart att integrationen mår bättre av en svag integrationsministers hela dagsverke än av en stark arbetsmarknadsministers halva. Behövs det nödvändigtvis fler personer för att styra regeringskansli och myndigheter så är det fullt möjligt för ett statsråd att ha flera statssekreterare, precis som statsministern eller finansministern har idag.

Slutligen skulle färre statsråd sända en principiellt viktig signal: I ett borgerligt Sverige är staten liten, men stark. Istället för att med en politisk fraktalövning spä ut ansvaret på ständigt nya poster skulle en halverad regering tydligt

³⁹ Iliadens andra kapitel skildrar inte bara miss-hälligheterna mellan de aka-jiska allierade. Andra halvan av kapitlet utgörs av den beryktade *Skeppskatalogen* där alla slagets befälhavare, deras släktförhållanden, härkomst och karaktärsdrag gås igenom, sida upp och sida ner. Men det är Akilles och Agamemnon vi minns, inte Nireus och Mege. En tjugofyrapersonersminister har sina likheter med *skeppskatalogen*.

signalera att man fokuserar på väsentligheterna. Kanske kan till och med några onödiga politikområden och myndigheter avskaffas på köpet?

Politikens gränser

HANNA WAGENIUS

PÅ SJUETTIOTALET BÖRjade MAN prata om att det personliga var politiskt. Sedan långt innan dess har dock politiken lagt sig i det som borde vara privat.

Inför valrörelsen 2010 började plötsligt Kristdemokraternas ordförande Göran Hägglund istället prata om politikens gränser. Det fanns helt enkelt vissa saker som politiker inte skulle lägga sig i. Exakt vilka de var – förutom familjelivet där politiken skulle sluta lägga sig i genom att fortsätta eller öka diverse subventioner av barnafödande – blev aldrig tydligt, och debatten dog lika plötsligt som den uppstod, men det innebär inte att den är ointressant.

För att börja från början: Politiken använder sig av två specialverktyg – lagar och ekonomiska styrmedel. Medelst lagarna kan politiker bestämma vad som får göras och hur det får göras utan att utföraren drabbas av tvång, och medelst de ekonomiska styrmedlen kan de uppmuntra eller låta bli att uppmuntra vissa beteenden. Helt i enlighet med principen om att allt ser ut som spikar när man sitter i med en hammare i handen verkar det också finnas en idé om att politiken kan – och bör – lösa alla problem med de verktyg de har.

Om man stannar vid frågan om politikens möjlighet att

lösa problem så går det att konstatera att svaret är omdebatterat. Förvisso verkar en hel del ekonomiska styrmedel nå sitt syfte; i Europa köps mer europeiska jordbruksprodukter än afrikanska, exempelvis. De flesta verkar även rätta sig efter skattelagstiftningen även när den förändras. Men att kriminalisera en handling, leder det nödvändigtvis till att färre sådana handlingar utförs? Hur många låter bli att begå mord bara för att det är förbjudet i lag? Kan det allmänna rättsmedvetandet styras på det viset? Kanske inte. Förmågan att via lag uppfostra sina medborgare är faktiskt överskattad i den allmänna debatten – men om det ens är lämpligt kommer sällan upp till debatt.

Det är dock något som förtjänar att debatteras. I vilket utsträckning är det egentligen legitimt att majoriteten försöker styra minoritetens – och, i ärlighetens namn, ibland också sina egna – handlingar?

Tvångets moraliska tyngd

Frågan går egentligen att dela upp i två delar. Dels om det är legitimt att verka för en förändring av beteenden genom tvång, och dels om det är legitimt att verka för en förändring alls, utan att tvång är inblandat.

Låt oss börja med den senare delen. Kan det över huvud taget vara försvarbart att uppmana människor till annat handlande än de företar sig? Jag skulle vilja dra en liknelse till åsikts- och yttrandefriheten. En avsevärd mängd av de människor som befinner sig på Internet och kommenterar diverse bloggar och liknande verkar nämligen lida av missuppfattningen att yttrandefriheten innehåller en rätt att inte bli emotsagd. De meddelar sina åsikter, och blir sedan upprörda när någon ifrågasätter dessa. De har ju yttrandefrihet, ska de verkligen behöva ta att någon inte håller med? Har de inte rätt att tycka som de vill, kanske? Svaret på båda frågor-

na är självklart ja. Var och en har rätt att tycka vad den vill, samt lämna åsiktsyttringar i överensstämmande med detta – men eftersom det gäller just var och en kan man inte med en hänvisning till någon av de aktuella rättigheterna begränsa just desamma.

På samma sätt måste man se den aktuella frågan. Var och en har rätt att handla som den vill. Uppmaningar är dock också i högsta grad handlingar – och ska vi vara helt ärliga så måste all mellanmänsklig kontakt totalförbjudas om vi helt ska undslippa risken för att någon försöker påverka någon annan. Allt från reklam och rådgivning till att ta initiativ till vilket café som passar eftermiddagsfikat bäst måste försvinna om det inte är legitimt att försöka påverka andras handlande alls.

Frågan om det är legitimt att söka ändra beteenden med de politiska specialverktygen är dock en annan. Medan det går utmärkt att byta kanal under reklampausen, undvika banktjänstemän eller till och med lägga på luren i örat på människor som ringer och vill att ni ska ses på Vetekatten är tvång inte ett förhandlingsmedel jämförbart med exempelvis uppsagd vänskap.

Även ett användande av verktyget *ekonomiska styrmedel* förutsätter nämligen tvång. Staten skapar inte några egna tillgångar, den använder sig av sin befolknings. Om den exempelvis vill dela ut en jämställdhetsbonus till heterosexuella föräldrapar som delar upp föräldraförsäkringen lika måste pengarna till den bonusen först inhämtas från dem som arbetar. (Ja, det måste också pengarna till föräldraförsäkringen, om man ska vara noga.) Användandet av de ekonomiska styrmedlen förutsätter alltså att ett tvång har förekommit.

Det finns tillfällen där användandet av tvång i allra högsta grad är legitimt, och till och med utgör statens skyldighet – nämligen när tvång används från annat håll riktat mot dess befolkning. Det som uppstår är en slags självförsvarsituation

by proxy, givet att det är statens uppgift att upprätthålla sina medborgares rättigheter – men det legitimerar knappast användandet av tvång i andra fall än just sådana situationer.

Vissa vill säkert hävda att det faktum att föräldraförsäkringen nyttjas på ett ojämnt sätt innebär att kvinnors situation på arbetsmarknaden kraftigt försämras och att tvånget från statens sida därför är legitimt. Faktum är att det tycks vara just det tankesättet som många bygger sitt legitimerande av tvång på – andras fria val påverkar också mig. Och det stämmer. Det betyder dock inte att de är att jämställa med tvång. Om en kvotering av föräldraförsäkringen kan legitimeras med argumentet att det förbättrar jämställdheten, kan också en fullständigt ensidigt uttag av förmånen legitimeras med att det är bättre för barnet, familjens ekonomi eller för den delen vad vissa anser vara nyttigt och naturligt framväxta könsroller.

Påverkan, attityder och verktyg

Andras handlande påverkar en, ja. Men ens eget handlande påverkar också andra. Och allt handlande påverkar andra – även vilken hamburgerrestaurang man väljer att kaka lunch på, vilken musik man lyssnar på och hur man gör det, samt vilken väg man väljer att ta till jobbet. Påverkan går som sagt bara att undvika genom att helt förbjuda mellanmänskliga kontakter, och det är knappast en önskvärd reform. (Även om det förvisso skulle innebära att ingen tvingas bidra till föräldraförsäkringssystemet.) Vill man komma åt påverkan i sig är det det enda sättet; om man däremot vill att påverkan ska ske i en viss riktning, i enlighet med ens egna önskemål, bör man dock kunna styrka bortom allt tvivel att just denna påverkan skulle vara bra för samtliga som drabbas av den. Det har ingen hittills lyckats med, och att någon skulle lyckas är måhända inte den säkraste saken att sätta sina pengar på.

Det går dock rimligtvis (eftersom vi tidigare konstaterat att det är okej) att söka påverka andra människors val på andra sätt om man anser att de är skadliga för en själv. Medan politikens verktyg fungerar utmärkt för att åtgärda vissa problem – för att ta ett exempel, det faktum att kvinnor länge betraktades som en andra klassens medborgare och inte åtnjöt samma rättigheter som män – fungerar de betydligt sämre för andra – sådana som inte har sin grund i lagstiftning, utan snarare attityder i samhället, exempelvis uppfattningen att det är mer ofördelaktigt att anställa kvinnor än män givet att de förstnämnda kommer att kosta företaget mer i uttagen föräldraledighet.

Attityder i samhället tycks dock ha varierat markant under samhällets existens. De går att förändra. Det är tveksamt om det går med endast lagstiftningens makt, men det går definitivt genom debatt och argumentation.

Det tycks ligga ett bristande tålamod bakom den svenska debatten. För att tala metaforiskt: Det verkar allt för lockande att använda hammaren inte bara för det som är spikar utan också för skruvar. Man vill använda tvångsmakten även för problem som bäst löses genom aktivt handlande på det privata planet. Var och en som haft hantverkare hemma kan säkert hysa sympati för just tålamodsbristen, det kan jag som snickardotter också säga, men varje rationellt tänkande människa inser också att bygget knappast blir stabilt om inte skruven just skruvas i och inget annat.

Men, om det verkligen är bråttom, då? Visst finns det tillfällen där det kan tyckas oerhört legitimt att använda tvångsmakten för att rädda samhället. Det allt sedan 2001 närvarande hotet om terrorism tycks ständigt hota all vår existens – finns det då inte en poäng med att snarare vara överbeskyddande gentemot befolkningen än tvärt om?

Den typen av resonering tycks i alla fall vinna gillande bland dagens makthavare. Övervakningslagarna är snart så

många att deras bokstavskombinationer täcker in hela alfabetet och det är hela befolkningen som övervakas, ständigt – inte individer misstänkta för utpekade brott.

För att besvara frågan om inte medborgare bör utstå att ständigt betraktas som misstänkta för varje brott citerar man smidigast John Locke som förklarar följande:

This is to think, that Men are so foolish, that they take care to avoid what Mischiefs may be done them by Pole-Cats, or Foxes, but are content, nay think it Safety, to be devoured by Lions.⁴⁰

⁴⁰ Locke, John. *Two Treatises of Government and A Letter Concerning Toleration*. Yale University Press, 2003 (1689)

Kort sagt: De största övergreppen som skett i mänsklighetens historia har staten stått för. Det är värt att komma ihåg. Den som har rätten – och resurserna – att utnyttja tvångsmakten är alltid långt farligare än den som vid något tillfälle tar sig den rätten. Om staten ska kunna skydda sina medborgare måste detta självklart också bygga på att den inte skadar dem.

Det kan förstås vara svårt att komma ihåg. Och även om det nästan kan verka förlåtligt när även liberala debattörer menar att det inte alls varit önskvärt att ställa bin Ladin inför en domstol givet proportionerna av brottet han med största sannolikhet begått, måste man minnas att de övervakningslagar som antas knappast ens ökar skyddet för medborgarna. För att ta ett exempel så hade det så kallade datalagringsdirektivets införande i Tyskland knappt någon större effekt än anställandet av några extra poliser hade haft – och där kostade det mer än vad poliserna hade gjort. Politiken väljer alltså att, när det finns en grund för att använda tvång också använda mer av detta tvång än vad som är nödvändigt.

Den snäva spelplanen

I ett läge där tvångsmakten används för att komma till rätta med problem den inte alls är lämpad för att lösa är det dock

knappast förvånande att den används med för stor styrka på de problem den faktiskt ska ta hand om. Att politikens gränser knappast blev ett populärt uttryck hade kanske mindre att göra med det faktum att Kristdemokraterna tycktes hyckla när de slängde sig med det, och mer att göra med det faktum att dessa gränser, när de är välldragna, gör politiken till en mycket snäv spelplan.

Den första, och största, utmaningen för den som faktiskt vill få politikerna att begränsa sitt hamrande till faktiska spikar blir därför antagligen att på ett pedagogiskt sätt förklara att den allmänna uppfattningen om att det personliga inte behöver vara politiskt – i vart fall inte på så vis att en person som företar en handling nödvändigtvis vill tvinga andra att handla på samma sätt. (Ett oroväckande exempel ur verkligheten: Det tycks vara omöjligt för vissa debattörer att förstå att man visst kan vilja avkriminalisera sexköp utan att för den sakens skull vilja införa ett prostitutionsprogram på gymnasial nivå. Måne är Kant att beskylla för detta.) Först när det politiska samtalet styrts bort från utopiserandet och in på legitimerandet kommer någon att på allvar kunna ifrågasätta om tvånget används med för stor styrka när det förvisso finns en legitimerande grund för tvång.

Kapitalismen och den skapande förstörelsens återkomst

CHRISTIAN SANDSTRÖM

DET VORE INGEN ÖVERDRIFT att säga att innovation och entreprenörskap har varit de senaste decenniernas fluga, såväl i näringslivet som inom politiken. Den kanske främsta orsaken till detta är att vi återgått till en 1800-talsekonomi, som präglas av öppna marknader och en snabb strukturell omvandling. Vad är det som har drivit den här utvecklingen och vilka krav ställer den på svensk politik? Jag argumenterar att såväl förändrade produktionsfaktorer som idéer har drivit omvandlingen av världsekonomin. Efterkrigstiden präglades i hög grad av stabila strukturer, vilket i sin tur gjorde det möjligt för den svenska modellen att fungera relativt bra under en tid. I takt med att omvandlingstempot drivits upp har den dock blivit problematisk i flera avseenden. Inledningsvis ges en kort historisk kontext, varpå drivkrafterna bakom dessa omvälvningar diskuteras. Slutligen ges några kommentarer kring svensk politik.

Det svenska näringslivet har genomgått ett antal betydande förändringar under de senaste decennierna. 80- och 90-talet präglades av så kallad *downsizing*. Med tilltagande

global konkurrens kunde inte det moderna storföretaget längre vara verksamt inom fullständigt orelaterade branscher. Så sent som på 80-talet ägde Volvo varumärken som Abba Seafood, Swedish Match, Felix ketchup, sockerfabriker med mera. 90-talets management-mode blev sedan att fokusera på "kärnkompetenser" samt olika sätt att sänka kostnader, såsom *Just-in-time*, *total quality management* och *business process reengineering*. Idag har modet istället skiftat till innovation och affärsförnyelse. Management-gurus skanderar unisont "innovate or die" och pratar gärna om att företag måste förändra sina affärsmodeller.

Inom politiken kan en liknande trend skönjas. Småföretagare porträtterades under en lång tid som fifflore och skojare, samtidigt som ekonomerna inte sällan argumenterade att entreprenörskap var problematiskt. Riedel (1974) kan tjäna som en utmärkt illustration vilken diskurs som rådde bland ekonomerna på den här tiden:⁴¹

There may be some validity to this argument, though it has yet to be demonstrated what the costs of an excess supply of entrepreneurship are. Judged by Hong Kong's past performance, the costs cannot be great.

⁴¹ Riedel, James. *The Industrialization of Hong Kong*, band 124. Mohr, 1974

För den som följer svensk ekonomisk och politisk debatt idag verkar citatet ovan komma från en annan värld. Idag kramar alla småföretagarna och entreprenörskapet. Det finns en uppsjö av myndigheter och olika statliga organ såsom Vinnova, Innovationsbron, Almi med flera, vars syfte är att främja entreprenörskap och innovation. Varje universitet med självaktning har någon typ av företagsinkubator.

Parallellt med dessa trender har allt fler länder övergått till marknadsekonomi. Ordet privatisering fanns inte innan Margaret Thatcher. När östblocket föll samman hade det skrivits spaltkilometer av forskning om hur länder kan röra sig från marknadsekonomi till socialism, det omvända hade ingen riktigt tänkt på.

De senaste decennierna har i allt högre utsträckning också präglats av instabilitet. 90-talets utdragna globala högkonjunktur avbröts ett antal gånger av olika finansiella kriser där små, öppna ekonomier hamnade i väldig obalans. Förra millenniet avslutades med ett hejdundrande fyrverkeri när IT-bubblan sprack. Sen dess har vi haft djup recession, så kallad global superkonjunktur 2005-2007 driven av amerikansk kreditexpansion, djup recession igen och nu en eurokris som varit följetong en längre tid.

Vad styr världen – idéer eller produktionsfaktorer?

De senaste decennierna har sammanfattningsvis präglats av alltmer marknadsekonomi, alltmer fokus på innovation och entreprenörskap i samhället och slutligen en hög grad av ekonomisk instabilitet. Hur kan vi förklara detta, och vilka blir de politiska implikationerna framgent?

En populär förklaring till övergången mot marknadsekonomi i världen är idéers betydelse. Friedrich von Hayek och en rad andra för FMSF centrala tänkare argumenterade att idéer styr politiken. Denna förklaring har en hel del bärkraft, människors uppfattningar om hur världen fungerar formar också hur världen kommer att se ut. Nationalekonomin var under efterkrigstiden en vetenskap som i allt väsentligt ägnade sig åt att förklara varför marknaden inte fungerar och hur staten kan reglera bort dess problem. Framväxten av teoribildningar såsom monetarism och public choice kom sedan att underminera den statliga interventionismen. Dessa tankar var i sin tur tydlig inspirationskällor för politiker som Margaret Thatcher och Ronald Reagan under 80-talet.

En alternativ förklaring till marknadsekonomin återkomst under de senaste decennierna kunde vara av mer historiematerialistisk karaktär. I motsats till Hayeks mer idealistiska sätt att förklara historien säger historiematerialisterna att

det är produktionsfaktorerna i form av arbete, kapital och naturresurser som driver historien. Karl Marx och Joseph Schumpeter kan nämnas som exempel på framträdande historiematerialister.

Dessa båda förklaringar behöver inte nödvändigtvis utesluta varandra. Via tankesmedjor såsom brittiska Institute of Economic Affairs (IEA) importerades Milton Friedmans och Friedrich von Hayeks idéer till Storbritannien. När Thatcher valdes 1979 skickade hon ett brev till IEA och tackade för det intellektuella stöd hon fått genom åren.

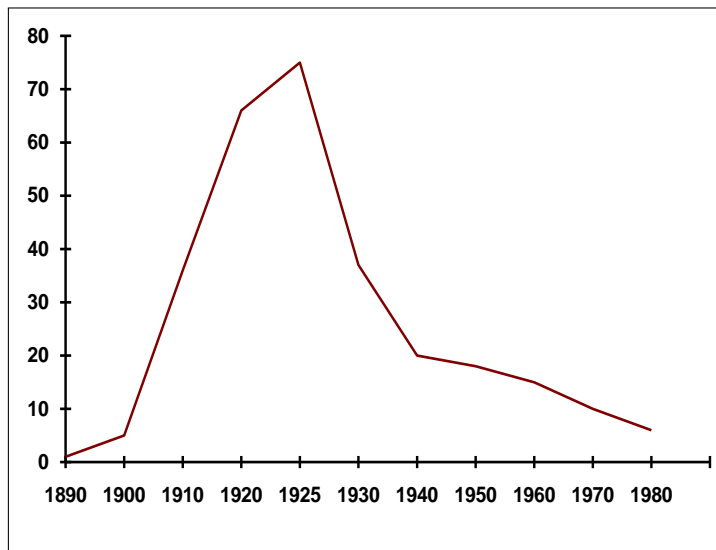
Men kan vi förstå alla de avregleringar, privatiseringar och all den instabilitet vi ser omkring oss med enbart förklaringen att idéerna styr världen? Kan vi med enbart en idealistisk förklaringsmodell begripa varför kapitalmarknader, TV, radio, telekom med mera avreglerades i Sverige inom loppet av cirka tio år? De mer schumpeterianska förklaringarna bortses ofta från, såväl av politiker som opinionsbildande organisationer.

Kapitalismen som skapande förstörelse

Schumpeter menade att den gängse nationalekonomin inte kunde förklara hur välstånd skapas eftersom den utgick från att en ekonomi befinner sig i jämvikt. Följande citat från hans klassiska book *The theory of economic development* (1911) sammanfattar Schumpeters syn att det är innovationer som leder till välstånd:⁴²

In capitalist reality it is not that kind of competition (price) which counts but the competition from the new commodity, the new technology, the new source of supply, the new type of organization. Competition which strikes existing firms at their foundations and their very lives, this kind of competition is much more effective than the other and [is] the powerful lever that in the long run expands output.

⁴² Schumpeter, Joseph A. *The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle*. Cambridge, Mass., Harvard U. P., 1934 (1911)

Figur 4: Grafen illustrerar antalet biltillverkande företag i USA över tiden. Den exemplifierar på många sätt hur branscher blev alltmer konsoliderade och stabila under efterkrigstiden.

Den senare halvan av citatet är särskilt intressant eftersom det understryker att kapitalismen på många sätt präglas av instabilitet. Även om Schumpeter ogillade socialism hade han en ganska oromantisk syn på tillväxt i en kapitalistisk ekonomi:⁴³

⁴³ Ibid.

A railroad through new country, i.e., country not yet served by railroads, as soon as it gets into working order upsets all conditions of location, all cost calculations, all production functions within its radius of influence; and hardly any 'ways of doing things' which have been optimal remain so afterward.

Sammanfattningsvis argumenterar Schumpeter för att det är innovationer som driver utvecklingen, vilket i sin tur leder till en ständig process av skapande förstörelse. I Schumpeters tidiga verk menade han att innovationer primärt introduceras av nya företag och att fungerande kapitalmarknader därmed var av stor betydelse. Den här uppfattningen bör ses i ljuset av den empiri Schumpeter studerade. 1800-talsekonomin

och dess globalisering drevs av ett antal viktiga innovationer såsom ångmaskinen, järnvägen, telegrafen. Schumpeter observerade hur detta skapade tillväxt och instabilitet samt att den klassiska nationalekonomin inte klarade av att fånga dessa fenomen.

Med tiden blev Schumpeter alltmer skeptisk till kapitalismens överlevnad. I *Capitalism, Socialism and Democracy* (1942) argumenterar han att kapitalismen kommer få problem, delvis därför att den skapande förstörelsen resulterar i en hög grad av instabilitet och social oro. I boken observerar han hur världskrigen, kommunismens spridning och den stora depressionen resulterade i minskad global handel och relativt statiska strukturer. Bortsett från framväxten av massbilism var innovationstakten generellt sett ganska låg under efterkrigstiden, något Schumpeter ser och poängterar. Vidare argumenterade han att de mindre företagens roll i ekonomin skulle komma att decimeras:⁴⁴

If the capitalist economy is destroyed by the large companies and organizations, which is increasingly the case today in all countries, this must influence the economic reality, and the creation of new combinations becomes more of a concern for the same economic entity.

⁴⁴ Schumpeter, Joseph A. *Capitalism, socialism and democracy*. Harper, 1942

Ekonomihistorikern Alfred Chandler har på ett förtjänstfullt sätt beskrivit efterkrigstidens storföretag. De bestod ofta av flera divisioner, täckte sina respektive inhemska marknader och präglades av byråkratisk arbetsdelning. Som en följd av kapitalmarknadsregleringar var företagen tvungna att internalisera kapitalförsörjningen, vilket oftast skedde genom att bygga stora konglomerat av orelaterade verksamheter. Inhemska konkurrenter köptes ofta upp eftersom det fanns risk att utländska företag skulle köpa sig marknadsandelar via förvärv. Detta i kombination med att efterfrågan var högre än utbudet under flera decennier medförde att konglomeraten presterade relativt väl under en längre tid.

Ekonomi växte, men den växte inom ramen för existerande stabila strukturer där arbetsgivarna och branscherna i allt väsentligt inte ändrades på cirka 20 år. I en jordmån av teknisk och industriell stabilitet, begränsad konkurrens och låg förändringstakt kunde den svenska modellen få fäste. Under dessa förutsättningar var det möjligt för stat, fack och storindustri att tillsammans bestämma hur Sverige skulle se ut. Som en naturlig följd av detta betraktades småföretag och entreprenörer mest som störningsmoment. Kostnaderna för omfattande arbetsmarknadsregleringar var sannolikt inte heller särskilt stora vid den här tiden då människor hade samma arbetsgivare hela livet.

Låt oss nu återgå till övergången mot alltmer marknads ekonomi och analysera den med utgångspunkt i ett historiematerialistiskt synsätt där innovationer sätts i centrum. Kapitalmarknaden kan tjäna som ett illustrativt exempel. Tidigt 70-tal omsatte Stockholmsbörsen cirka 2 miljarder om året, vilket är lika mycket som 1918. Betänk hur mycket större BNP var 1970 samt flera decennier av inflation och det inses med lätthet att kapitalbristen var skriande under 70-talet på grund av kapitalmarknadsregleringarna. Tidigt 2000-tal omsatte Stockholmsbörsen 20 miljarder om dagen, vilket innebär att hela 1970-talet har avklarats på en enda handelsdag! Om inte pengarna hade digitaliserats skulle hela Sverige varit sysselsatt med att skicka runt aktiebrev för att upprätthålla en sådan omsättning.

Digitaliseringen av pengar fick en rad politiska och makroekonomiska konsekvenser. När entreprenören Olof Stenhammar grundade Optionsmäklarna (OM) agerade han på en totalt oreglerad marknad, eftersom optioner inte hade funnits i Sverige. Det är ingen tillfällighet att mer komplexa finansiella instrument fick mer genomslagskraft vid den här tiden, eftersom de krävde stor datorkapacitet för att hanteras. Marknader som inte finns kan inte regleras och OM

upplevde en explosionsartad tillväxt, så småningom tog man över driften av Stockholmsbörsen och privatiseringen var ett faktum.

Makroekonomiskt medförde pengarnas digitalisering att det blev allt svårare att försvara en fast växelkurs. Kapitalflödena kunde kontrolleras på den tiden då internationella transaktioner gjordes genom att packa ner hundralappar i knäckebrödspaket. När hundralapparna istället bokstavligen färdades i ljusets hastighet blev lagstiftningen mer eller mindre meningslös, eftersom den inte gick att implementera. Kjell-Olof Feldt har i efterhand beskrivit hur det under 80-talet blev praktiskt taget omöjligt att kontrollera kapitalflödena. Politiken nådde vägs ände i början av 90-talet och Sverige lät sedan kronkursen flyta.

Likartade händelseförlopp kan ses beträffande TV- och radio-monopolen, men även telekom. Plötsligt spelade det ingen roll om Sveriges riksdag hade beslutat att endast staten skulle sända TV, Jan Stenbeck kunde strunta i detta och skicka hem *Duck Tales* och Robert Aschberg till de svenska stugorna via digital satellitkommunikation från England. Spelmonopolet befinner sig i ungefär samma fas idag.

Exemplena ovan illustrerar att det inte enbart är idéer som driver politisk förändring. I flera av fallen ovan har politikerna (oavsett partitillhörighet) högst motvilligt tvingats ge efter för förändringar i omvärlden. Genom innovation verkar kapitalismen således ha en inneboende förmåga att frigöra sig från statliga interventioner och regleringar. Denna förmåga, i kombination med kommunismens oförmåga att generera välstånd och en förändrad idédebatt kan sägas förklara stora delar av marknadsekonomins återkomst under de senaste decennierna.

Vi lever i Schumpeters 1800-talsekonomi

Världsekonomin idag påminner i flera avseenden om den 1800-talsekonomi Schumpeter observerade 1911. Marknaderna är i högre grad öppna och avreglerade, det finns stora mängder billig arbetskraft och ekonomin drivs av ett antal framträdande innovationer, kanske främst mikroelektroniken och fiberoptiken.

Precis som Schumpeter påpekade 1911 kommer den här sortens kapitalism att leda till ett högre omvandlingstempo och instabilitet, som i sin tur kan vara självdestruktiv för kapitalismen. 1870-talets djupa recession var en följd av överinvesteringar i järnvägar. Parallellen med IT-bubblan och dess efterdyningar är slående.

Snabb strukturell omvandling ställer höga, och delvis anorlunda krav på ett samhälle. Är då Sverige rustat för att klara av de utmaningar som är kopplade till att vara mitt i Schumpeters 1800-talsekonomi av mördande omvandlingstempo? Den i inledningen nämnda hypen av innovation bland såväl företag som det offentliga kan ses som en indikation om att landet rör sig i rätt riktning. Men det är knappast tillräckligt att företagare inte längre betraktas som fifflare och att storbolag köper in idéhanteringssystem.

Det svenska systemet och de svenska normerna är på många sätt fortfarande präglade av den efterkrigskapitalism som upphört att existera. Lönebildningen sker fortfarande på korporativistiskt manér, trots att livstidsanställningar och trygghet genom lagstiftning tillhör det förflutna. Riskkapitalbolag beskattas på ett sätt som försvårar investeringar i nya företag. Marginalskatter är alltså skyhöga trots att kompetenta människor är mer mobila än någonsin. Dessutom har vi en forskningspolitik som i mycket hög utsträckning fokuserar på grundforskning snarare än tillämpning och kommersialisering. Detta alltmedan de flesta västerländska

ekonomier lagt om mot alltmer tillämpad forskning. Idealet bland unga lovande studenter är oftast inte att starta eget bolag utan att bli Verkställande Direktör. Ekonomutbildningar handlar ytterst sällan om hur nya affärer kan skapas utan ägnas mer åt hur man leder och organiserar Chandlers storföretag. Företagsekonomi översätts som bekant till Business Administration på engelska, dvs administrationen av affärer, snarare än skapande av affärer.

Det finns med andra ord en hel del kvar att göra innan Sverige är redo att leva i Schumpeters värld av skapande förstörelse. Vad kan då göras? Kanske är idéer ganska viktiga, trots allt.

Skribenter

PEJE EMILSSON är Executive Chairman och majoritetsägare i Kreab Gavin Anderson Worldwide samt grundare av och majoritetsägare i Kunskapsskolan och Demoskop. 1967-1969 var han redaktör för Svensk Linje och 1970-72 var han förbundsordförande för Fria Moderata Studentförbundet.

CHRISTOPHER LAGERQVIST är fil.dr och forskare i ekonomisk historia vid Uppsala universitet samt programchef och pedagogiskt ansvarig för The Oxford-Uppsala Programme. 2005-2006 var han ordförande för Föreningen Heimdal.

PATRICK KRASSÉN arbetar med högskolepolitiska frågor på Svenskt Näringsliv. Tidigare har han varit politiskt sakkunnig hos högskole- och forskningsminister Lars Leijonborg. 2006-2010 var han ordförande för Högerjuristerna.

FREDRIK HAAGE är talskrivare åt socialminister Göran Hägglund. Tidigare har han bland annat varit chefredaktör för Svenska Nyhetsbyrån. 1995-1997 var han viceordförande för Fria Moderata Studentförbundet.

MARIA ERIKSSON är skribent och chefredaktör för Svensk Tidskrift. 1999-2001 satt hon i styrelsen för Föreningen Heimdal.

TORSTEN SVENONIUS är informationschef på Skattebetalarnas Förening. 1989-1991 var han förbundssekreterare för Fria Moderata Studentförbundet.

MATTIAS SVENSSON är redaktör på magasinet Neo. Tidigare har han bland annat arbetat på Moderaternas riksdagskansli och för Medborgare mot EMU. 2003-2004 var han redaktör för Svensk Linje.

HANS WALLMARK är riksdagsledamot (M) och sitter i försvarsutskottet. 1988-1990 var han viceordförande för Fria Moderata Studentförbundet.

LOTTA MOBERG är doktorand i nationalekonomi vid George Mason University. Tidigare har hon bland annat arbetat för UD i Kaliningrad och för Försvarsmakten i Kosovo. 2009-2010 satt hon i styrelsen för Studentföreningen Ateneum.

GUNNAR OOM är statssekreterare hos handelsminister Ewa Björling. 1979-1981 var han viceordförande för Fria Moderata Studentförbundet.

JENS SÖDERBLOM är politiskt sakkunnig hos handelsminister Ewa Björling. 2004-2006 var han förbundsordförande för Fria Moderata Studentförbundet.

OLOF EHRENKRONA är rådgivare i globaliseringsfrågor åt utrikesminister Carl Bildt. 1973-74 var han viceordförande för Fria Moderata Studentförbundet och 1977-1978 var han redaktör för Svensk Linje.

ULRICA SCHENSTRÖM är seniorkonsult på Hallvarsson & Halvarsson. Hon är en av arkitekterna bakom de Nya moderaterna och var tidigare statssekreterare hos statsminister Fredrik Reinfeldt. 1994-1996 var hon organisationssekreterare i Fria Moderata Studentförbundet.

ULRIK FRANKE är forskare vid Totalförsvarets forskningsinstitut (FOI) och doktorand vid Kungl. Tekniska Högskolan (KTH). 2006-2008 var han förbundsordförande för Fria Moderata Studentförbundet.

HANNA WAGENIUS är förbundsordförande för Centerpartiets Ungdomsförbund och sitter i redaktionen för Svensk Linje.

CHRISTIAN SANDSTRÖM är tekn.dr och forskare vid näringslivets forskningsinstitut Ratio. 2004-2005 var han viceordförande för Fria Moderata Studentförbundet.

Litteraturförteckning

Carroll, Royce och Cox, Gary W. The logic of Gamson's law: Pre-election coalitions and portfolio allocations. *American Journal of Political Science*, 51(2):300–313, 2007.

Chydenius, Anders. *Den nationnale winsten*. Lars Salvius, Stockholm, 1765.

Coyne, Christopher J. *After war: The political economy of exporting democracy*. Stanford University Press, 2008.

Engdahl, Horace. *Cigaretten efteråt*. Bonniers, 2011.

Erlander, Tage. *Valfrihetens samhälle*. Tidens förlag, 1962.

Feldt, Kjell-Olof. *Alla dessa dagar: i regeringen 1982-1990*. Norstedts, 1991.

Fölster, Stefan, Kreicbergs, Johan, och Sahlén, Malin. *Kons-ten att strula till ett liv. Om ungdomars irrvägar mellan skola och arbete*. Svenskt Näringsliv, 2011.

Gamson, William A. A theory of coalition formation. *American sociological review*, ss 373–382, 1961.

Gustafsson, Lars. *För liberalismen: en stridsskrift*. Norstedts, 1981.

Hayek, Friedrich. *Denationalisation of Money*. The Institute of Economics Affairs, 1976.

Holmström, Mikael. *Den dolda alliansen: Sveriges hemliga NATO-förbindelser*. Atlantis, Stockholm, 2011.

Homer. *Homer's Iliad*. C. W. K. Gleerup, Lund, 1912. I översättning av Erland Lagerlöf.

Lagerqvist, Christopher. *Vad är "högre" i den högre utbildningen?* Uppsala universitet, 2010.

Lindström, Henrik och Lindström, Fredrik. *Svitjods undergång och Sveriges födelse*. Bonniers, 2006.

Locke, John. *Two Treatises of Government and A Letter Concerning Toleration*. Yale University Press, 2003 (1689).

Möller, Tommy och Erlandsson, Magnus. *PM till statsministern: om vikten av effektiva politiska institutioner i globaliseringsens tid*. Utbildningsdepartementet, Regeringskansliet, 2009.

Norberg, Johan. *Världens välfärd: Fyra decennier som förändrade planeten*. Regeringskansliet, Utrikesdepartementet, Globaliseringsrådet, 2007.

Ostrom, Elinor. Social capital: a fad or a fundamental concept. I: Dasgupta, Partha och Serageldin, Ismail, redaktörer, *Social capital: A multifaceted perspective*, ss 172–214. Washington DC: World Bank, 2000.

Riedel, James. *The Industrialization of Hong Kong*, band 124. Mohr, 1974.

Schumpeter, Joseph A. *The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle*. Cambridge, Mass., Harvard U. P, 1934 (1911).

Schumpeter, Joseph A. *Capitalism, socialism and democracy*. Harper, 1942.

Taleb, Nassim Nicholas och Blyth, Mark. The black swan of Cairo. *Foreign Affairs*, 90(3):33–39, 2011.

Tingsten, Herbert. *Från idéer till idyll*. Norstedts, 1966.

Zetterberg, Hans L. *Zetterberg: texter i urval*. Timbro, 2011.

HUR KOMMER förändring i politiska partier till stånd? Vad gör regeringsmakten med borgerligheten? Och vilken sorts bildning hjälper oss egentligen att orientera oss i samhället?

DET ÄR NÅGRA av de frågor som den här boken tar sig an. Skribenterna – med bakgrund i politik, näringsliv och akademi – närmar sig sina problemställningar på olika sätt. När deras synvinklar överlagras framträder en spännande bild av det svenska samhällets utmaningar.

Skribenter: Peje Emilsson, Christopher Lagerqvist, Patrick Krassén, Fredrik Haage, Maria Eriksson, Torsten Svenonius, Mattias Svensson, Hans Wallmark, Lotta Moberg, Gunnar Oom, Jens Söderblom, Olof Ehrenkrona, Ulrica Schenström, Ulrik Franke, Hanna Wagenius & Christian Sandström.

Utgiven av Fria Moderata Studentförbundet, ett förbund bestående av liberala och konservativa studentföreningar vid landets lärosäten.

**Fria Moderata
Studentförbundet**

